

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

«Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση στη Θεσσαλονίκη από το 1880 ως το 1914»

Μπαμπάτσικου Γεωργία

Α΄ Επιβλέπων Καθηγητής: κ. Σμυρναίος Αντώνιος

Β΄ Επιβλέπων Καθηγητής: κ. Χανιωτάκης Νικόλαος

Βόλος, 2014

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 12836/1
Ημερ. Εισ.: 19-02-2015
Δωρεά: Συγγραφέας
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ - ΠΔΕ
2014
ΜΠΑ

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τη δομή, οργάνωση και λειτουργία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στη Θεσσαλονίκη, σε ελληνικά και ξένα, δημόσια και ιδιωτικά σχολεία. Η χρονική περίοδος των αναφορών εκτείνεται από το 1880 έως το 1914, μία περίοδος που η κατανομή του πληθυσμού της πόλης δεν ήταν αμιγής και τα ιστορικά τεκταινόμενα την επηρέαζαν άμεσα. Οι διάφορες εθνότητες που διαμόρφωναν μια πολυπολιτισμική κουλτούρα έντονης χροιάς διαδραμάτισαν το ρόλο τους στην εκπαίδευση και έδωσαν πρόσημο άλλοτε θετικό και άλλοτε αρνητικό.

Τα Νηπιαγωγεία, τα Δημοτικά Σχολεία και οι Αστικές Σχολές είναι η ουσία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ` πίσω από αυτά όμως αχνοφαίνονται μα και αυτοεπιβάλλονται οι Διδάσκαλοι και οι Διδασκάλισσες, οι ιστορικές και πολιτικές συγκυρίες, οι συμμαχίες και οι αντιπαλότητες, ο τότε σύγχρονος κόσμος με τους πολυποίκιλους παράγοντες που στιγμάτισαν την εκπαίδευση. Ο μαθητικός πληθυσμός, η κοινωνικο-οικονομική τάξη, η στέγαση και οι χορηγίες των σχολείων συγκαταλέγονται και αυτά στους κύριους άξονες πάνω στους οποίους βασίστηκε η δομή της εργασίας.

Βασική επιδίωξη κατά τη συγγραφή ήταν η προσπάθεια απόδοσης τής όσο το δυνατόν ουδέτερης και αντικειμενικής θέασης των πραγμάτων , φιλτραρισμένα μόνο υπό το πρίσμα του εν δυνάμει εκπαιδευτικού που στέκεται ανάμεσα στο χθες και το αύριο, πάντα με γνώμονα τη βελτίωση της εκπαίδευσης, στο βαθμό που του αντιστοιχεί.

Λέξεις κλειδιά

- 1) Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση
- 2) Θεσσαλονίκη
- 3) Νηπιαγωγεία
- 4) Δημοτικά Σχολεία
- 5) Αστικές Σχολές

Πίνακας περιεχομένων

1.	Εισαγωγή	6
2.	Ιστορική ανασκόπηση της εποχής.....	8
3.	Η εκπαίδευση στη Μακεδονία το 19ο αιώνα	13
3.1.	Το διοικητικό πλαίσιο.....	13
3.2.	Η εκπαιδευτική κίνηση στη Μακεδονία.....	15
3.3.	Τα σχολεία της Θεσσαλονίκης.....	16
3.4.	Οι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι.....	20
4.	Η δομή της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.....	23
4.1.	Τα Νηπιαγωγεία	24
4.2.	Τα Δημοτικά Σχολεία	27
4.3.	Οι Αστικές Σχολές	30
4.3.1.	Το Αρρεναγωγείο- Αστική Σχολή Ασβεστοχωρίου	32
4.3.2.	Το Παρθεναγωγείο Ασβεστοχωρίου	33
4.3.3.	Η στέγαση των Αστικών Σχολών.....	33
4.3.4.	Ο μαθητικός πληθυσμός των Αστικών Σχολών	34
4.3.5.	Η κοινωνικο-οικονομική προέλευση μαθητικού πληθυσμού.....	37
4.3.6.	Η Αστική Σχολή Θηλέων Θεσσαλονίκης	38
4.4.	Οργάνωση και λειτουργία των Δημοτικών και Αστικών Σχολείων Θεσσαλονίκης.....	40
4.4.1.	Διδάσκαλοι και Διδασκάλισσες.....	41
4.4.2.	Αναλυτικό Πρόγραμμα Σχολών	41
5.	Τα ιδιωτικά σχολεία.....	44
5.1.	Τα εκπαιδευτήρια Στέφανου Νούκα και Αγλαΐας Σχινά	44
5.2.	Σχολή Κωνσταντινίδη.....	46
6.	Τα ξένα σχολεία	48
6.1.	Τα ισραηλιτικά σχολεία.....	48
6.2.	Τα γερμανικά σχολεία	50
6.3.	Τα γαλλικά σχολεία	51
6.4.	Τα ιταλικά σχολεία	52
6.5.	Τα αγγλικά σχολεία	53
6.6.	Τα σερβικά σχολεία.....	53
6.7.	Τα αρμένικα σχολεία	54
6.8.	Τα αμερικάνικα σχολεία.....	54

6.9.	Τα ρουμάνικα σχολεία.....	55
6.10.	Τα μουσουλμανικά σχολεία	55
6.11.	Τα βουλγαρικά σχολεία.....	56
7.	Η εκπαίδευση των Διδασκάλων και των Διδασκαλισσών.....	58
7.1.	Το Διδασκαλείο Θεσσαλονίκης	58
7.2.	Το (Ανώτατο) Παρθεναγωγείο Θεσσαλονίκης	59
7.3.	Το Κεντρικό Παρθεναγωγείο Θεσσαλονίκης.....	62
8.	Συμπεράσματα	67
	Βιβλιογραφικές αναφορές	69
	Παράρτημα.....	73

1. Εισαγωγή

Στο επιστημονικό πεδίο της Ιστορίας της Εκπαίδευσης αποτελεί πλέον γενική παραδοχή ότι δεν έχει πραγματοποιηθεί συστηματική μελέτη για την εκπαίδευση της Μακεδονίας κατά τον 19ο αιώνα, συμπέρασμα στο οποίο οδηγήθηκα κι εγώ κατά τη βιβλιογραφική έρευνα. Το θέμα με το οποίο αποφάσισα να ασχοληθώ αφορά την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση στη Θεσσαλονίκη, την πόλη από όπου κατάγομαι. Η χρονική περίοδος κατά την οποία εκτείνεται η επισκόπηση έχει ως αφετηρία τη δεκαετία του 1880, καθώς τότε είχαν αρχίσει να φαίνονται τα αποτελέσματα κοινωνικο-πολιτικών γεγονότων και συγκυριών που πραγματοποιήθηκαν προηγούμενα έτη. Τέτοια γεγονότα ήταν η Συνθήκη της Αδριανούπολης το 1878 ως απόρροια του ρωσο-τουρκικού πολέμου του 1877, το Συνέδριο του Βερολίνου το , επίσης το 1878, όπου η Ελλάδα διεκδικεί τη διεύρυνση των βορείων συνόρων της και επιτυγχάνει το 1881 την προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας αλλά όχι της Θεσσαλονίκης, καθώς και η γενικότερη εθνικο-απελευθερωτική κίνηση των βαλκανικών λαών ήδη από το 1870 και μετά.

Ο γεωγραφικός χώρος της Μακεδονίας, συνεπώς και της Θεσσαλονίκης, γίνεται κομβικό σημείο του Ανατολικού Ζητήματος, και δεδομένης της ύπαρξης πολλών διαφορετικών εθνοτήτων στην πόλη ακολουθεί ‘‘μάχη’’ αφενός για τη διατήρησή τους και αφετέρου για την επικράτησή τους έναντι των υπολοίπων. Όλα αυτά έχουν αντίκτυπο στην εκπαίδευση που αρχίζει να διαμορφώνεται πιο έντονα και να προβάλλει ουσιαστικά την προσπάθεια των κοινοτήτων να εδραιώσουν τη θέση τους στην κοινωνία. Η Πτώχευση του 1893, ο ελληνο-τουρκικός Πόλεμος του 1897, ο Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908), το Νεοτουρκικό Κίνημα το 1908 και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1914) αποτελούν «σημεία κλειδιά» μέχρι την απελευθέρωση της πόλης, και επηρέασαν πολλαπλώς την εκπαίδευση. Για το λόγο αυτό, επελέγη το 1914 ως λήξη της υπό μελέτης περιόδου, καθώς μετά ξεκινά μια άλλη σημαντική περίοδος για τη Θεσσαλονίκη, όπου αλλάζει εντελώς η σύσταση, λόγω της Μικρασιατικής Καταστροφής.

Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση την εποχή εκείνη διαφέρει από τη σύγχρονη, καθώς στην τότε Πρωτοβάθμια εντάσσονταν τα Νηπιαγωγεία, τα Δημοτικά Σχολεία και οι Αστικές Σχολές. Η βιβλιογραφία που υπάρχει για αυτά τα σχολεία της Θεσσαλονίκης είναι αποσπασματική, με αποτέλεσμα η δομή, η οργάνωση και η λειτουργία των ιδρυμάτων σε ορισμένες περιπτώσεις να μην είναι ξεκάθαρη λόγω έλλειψης ακολουθίας των τεκμηρίων. Η προσπάθεια της παρούσας εργασίας ήταν να συγκεντρωθούν στοιχεία για τα σχολεία της

Θεσσαλονίκης, να αναδειχθεί ο τρόπος λειτουργίας τους, οι πόροι και οι χορηγίες που είχαν, το περιεχόμενο της εκπαίδευσης καθώς και η ποικιλία των ιδρυμάτων, ελληνικών και ξένων, δημόσιων και ιδιωτικών, λόγω της ύπαρξης διαφορετικότητας στην ίδια την πόλη. Απώτερος στόχος ήταν η σύνθεση των αποσπασματικών στοιχείων που συλλέχθηκαν σε κείμενο με λογική ακολουθία και συνοχή.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε είναι η βιβλιογραφική επισκόπηση μεταπτυχιακών και διδακτορικών, κυρίως, διατριβών, καθώς αυτές είχαν το πιο πλούσιο και έγκυρο υλικό. Οι ηλεκτρονικές πηγές ήταν αρκετά «φτωχές» στο περιεχόμενό τους, για το συγκεκριμένο θέμα, και δεν προσέθεταν ουσιώδη στοιχεία στη μελέτη, για αυτό και δεν συμπεριλήφθησαν. Η βιβλιογραφία που μελετήθηκε ήταν περισσότερη από τις βιβλιογραφικές αναφορές, με σκοπό την όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη και σφαιρική άποψη της εποχής εκείνης.

2. Ιστορική ανασκόπηση της εποχής

Οι πολιτικές και ιστορικές συγκυρίες της εποχής διαμόρφωσαν ένα τοπίο έντασης και διαμάχης μεταξύ των διαφόρων φυλών που κατοικούσαν τότε στη Θεσσαλονίκη αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας. Οι επιπτώσεις του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856) στη Μακεδονία ήταν κάτι περισσότερο από καταλυτικές, μη αφήνοντας περιθώρια να κατευνάσουν τα πνεύματα, ιδιαίτερα και μετά την έκδοση του Χάτι-Χουμαγιούν το 1856. Οι Ρώσοι επεδίωξαν άμεσα την απελευθέρωση των χριστιανών και το βουλγαρικό ζήτημα διογκώθηκε με διάφορες μορφές, η κυριότερη από τις οποίες ήταν ο προσηλυτισμός των σλαβόφωνων χριστιανικών πληθυσμών στην ουνία. Η βουλγαρουνιτική προπαγάνδα έδρασε κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα και λειτούργησε ως αρωγός της επέκτασης της βουλγαρικής εθνικής κίνησης στους σλαβόφωνους πληθυσμούς. Η διαπραγμάτευση του βουλγαρικού εκκλησιαστικού ζητήματος κατά το 1860-1870 ήταν δύσκολη τόσο για το Πατριαρχείο όσο και για την ελληνική πολιτική, αφού τότε ξέσπασε και η μεγάλη Κρητική εξέγερση (1866-1869) που επιδείνωσε τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Τα βουλγαρικά σχέδια υποβάλλονταν διαδοχικά στο Πατριαρχείο, με αποτέλεσμα την προσωρινή αναγνώριση της αυτονομίας της Βουλγαρικής Εκκλησίας με την ονομασία Εξαρχία, το 1867, από τον πατριάρχη Γρηγόριο Στ'. Η οριστική λύση του βουλγαρικού ζητήματος ήρθε από την Πύλη το 1870 με σουλτανικό φερμάνι ιδρύθηκε αυτοκέφαλη ορθόδοξη Εκκλησία της Βουλγαρίας, η Βουλγαρική Εξαρχία, που περιλάμβανε 13 από τις 30 επαρχίες που διεκδικούσαν οι Βούλγαροι. Στα πλαίσια της ανασύστασής τους οι Έλληνες προσπαθούσαν να αποτρέπουν τη σύσταση βουλγαρικών σχολείων και την εισαγωγή της σλαβικής γλώσσας, να δραστηριοποιούνται ενεργά για την αναχαίτιση των ενεργειών και κυρίως των οικονομικών, καθώς και να απομονώνουν φιλοβουλγαρικές θέσεις Τούρκων διοικητών της Μακεδονίας (Βακαλόπουλος, 1991, σσ.213-217).

Με τη νίκη της Ρωσίας και τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου μεταξύ Ρωσικής και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τερματίστηκαν οι εχθροπραξίες (1878). Η ελληνική επανάσταση της Μακεδονίας την ίδια χρονιά προσπάθησε να ανατρέψει τα συμφωνημένα της Συνθήκης. Η Ρωσία, που είχε επιβάλλει την ίδρυση της Μεγάλης Βουλγαρίας, είχε υποσκάψει στην ουσία ελληνικά εδάφη αφού φαίνονταν να συμπεριλαμβάνεται σε αυτήν ολόκληρη η Μακεδονία εκτός της Θεσσαλονίκης και της Χαλκιδικής. Ελληνικοί Σύλλογοι ενεργοποιήθηκαν, όπως ο «Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων», για να πείσουν την Πύλη και τη διεθνή κοινή γνώμη ότι καταπατούνταν τα εδάφη τους από το υπό

ίδρυση βουλγαρικό κράτος. Τότε εκπονήθηκαν εθνογραφικοί χάρτες που προσδιόριζαν την πληθυσμιακή υπεροχή των Ελλήνων στη Μακεδονία, ενώ παράλληλα κινητοποιήθηκαν και όλες οι σλαβόφωνες, αλβανόφωνες και βλαχόφωνες ελληνικές κοινότητες. Με πολυάριθμα υπομνήματα προς την Πύλη κατάφεραν και διεκδίκησαν την ένωσή τους με την Ελλάδα (Βακαλόπουλος, 1991, σ.225).

Οι Έλληνες και οι Βούλγαροι έδιναν αγώνα για την υπεροχή τους στη Μακεδονία. Οι βλέψεις των Σέρβων αφορούσαν τη βόρεια Μακεδονία και μέρη της Βουλγαρίας, φιλοδοξίες που αντιμάχονταν οι Βούλγαροι και το κύρος αυτής της νίκης τους επέτρεπε να στραφούν οι ίδιοι προς την Ελλάδα και συγκεκριμένα τη Μακεδονία. Με έντονη και συστηματική δράση προσπάθησαν να εδραιωθούν στην εκπαίδευση και τη εκκλησιαστική επιρροή με σκοπό τις μελλοντικές κτήσεις (Vakalopoulos, 1984, pp.121-124).

Το Συνέδριο του Βερολίνου το 1878 ήταν ορόσημο για την εξέλιξη του Ανατολικού ζητήματος και επηρέασε αντίστοιχα και το μακεδονικό πρόβλημα. Η Ελλάδα, η Βουλγαρία, η Σερβία, η Ρουμανία και η αλβανική εθνότητα επιχείρησαν με κάθε τρόπο να συμπεριλάβουν στην επικράτειά τους τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας, οι οποίοι ζούσαν υπό την οθωμανική κυριαρχία. Για το λόγο αυτό θεώρησαν το Συνέδριο του Βερολίνου ως ξεκίνημα για την εκπλήρωση των εθνικών τους διεκδικήσεων. Η Πύλη με τις διάφορες αποφάσεις που πήρε κατά καιρούς ευνόησε έμμεσα τον εκβουλγαρισμό εκτός της αναγνώρισης της Εξαρχίας έδωσε συγκατάθεση και για το διορισμό Βουλγάρων επισκόπων και αντιπροσώπων της Εξαρχίας στις επαρχίες (Βακαλόπουλος, 1991, σσ.247-252). Ο σερβικός παράγοντας δραστηριοποιήθηκε συστηματικά στη Μακεδονία κατά το 1889-1894. Η σερβική Βουλή ενέκρινε ειδικό κονδύλι για την καθιέρωση της σλαβικής γλώσσας στις ελληνικές εκκλησίες και τα σχολεία (Βακαλόπουλος, 1991,σ.307).

Κατά το διάστημα 1893-1896 σημαντική πολιτική εξέλιξη ήταν η ίδρυση της βουλγαρο-μακεδονικής Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης (Ε.Μ.Ε.Ο.) το 1893, που έθεσε ως στόχο την απελευθέρωση της Μακεδονίας από τους Τούρκους με σύνθημα «Η Μακεδονία για τους Μακεδόνες». Η δυναμική βουλγαρική ανάμιξη στα μακεδονικά πράγματα ήταν απόρροια μιας μερικώς επιτυχούς διείσδυσης στον μακεδονικό χώρο, όπου οι σκληρές προσπάθειες από πλευράς τους στον εκπαιδευτικό και εκκλησιαστικό τομέα συναντούσαν τη σθεναρή αντίσταση από το ελληνικό στοιχείο (Βακαλόπουλος, 1991, σ.377).

Μία από τις κρίσιμότερες ιστορικές φάσεις ήταν αυτή του Ελληνοτουρκικού πολέμου το 1897. Τα γεγονότα εξελίχθηκαν ραγδαία, οι Βούλγαροι ανέλαβαν βίαιο ρόλο εναντίον των σλαβόφωνων ελληνικών πληθυσμών και συρρικνώθηκε συστηματικά ο πληθυσμός του ελληνισμού της Μακεδονίας. Μεγάλες μάζες του σλαβόφωνου στοιχείου είχαν ελληνική συνείδηση και επηρεάζονταν από το Πατριαρχείο, και επρόκειτο για τους φανατικούς σλαβόφωνους Έλληνες, τους επονομαζόμενους από τους Βούλγαρους «Γραικομάνους», που θεωρούνταν οι σπουδαιότεροι αντίπαλοι του βουλγαρικού επεκτατισμού. Οι τουρκικές αρχές παρέμεναν αδρανείς και σε ορισμένες περιπτώσεις έπαιρναν θέση υπέρ των Βουλγάρων. Οι Ευρωπαίοι διπλωματικοί εκπρόσωποι μνημόνευσαν τις βουλγαρικές τρομοκρατικές ενέργειες, και κάποτε δολοφονικές, εναντίον Ελλήνων και Σέρβων (Βακαλόπουλος, 1991, σσ.389-391).

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η κατάσταση στη Μακεδονία έδειχνε να χειροτερεύει. Οι συνθήκες διαβίωσης στις ελληνικές κοινότητες ήταν υπό το χιτώνα της τρομοκρατίας, των καταπίεσεων και των δολοφονιών από τα βουλγαρικά σώματα και τον τουρκικό στρατό. Δεν ήταν λίγες οι φορές που οι ωμότητες των Τούρκων ώθησαν του σλαβόφωνους Έλληνες να ταχθούν, οικειοθελώς ή μη, στο πλευρό των Βουλγάρων, απέναντι από τους Τούρκους. Δεν επρόκειτο για αδελφωμένες χριστιανικές εθνότητες ' τόσο οι Βούλγαροι όσο και οι Έλληνες ανέμεναν με την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού να αναμετρηθούν μεταξύ τους για την τελική επικράτηση. Τα βουλγαρικά σώματα στρέφονταν κατά των σπουδαιότερων Ελλήνων προκρίτων του βιλαετίου Θεσσαλονίκης. Η απειλή του θανάτου ή το κάψιμο των χωριών ήταν από τα αποτελεσματικότερα μέσα επιβολής των Βουλγάρων. Οι Έλληνες ήταν υποχρεωμένοι να διαθέτουν ένα οίκημα, να παρέχουν την απαραίτητη τροφή για την παραμονή των βουλγαρικών ομάδων, να έχουν έτοιμα τα χρηματικά ποσά και τις καταναγκαστικές εισφορές, και να προσφεύγουν στα υποτυπώδη βουλγαρικά δικαστήρια για τις όποιες διαφορές. Δεν ήταν λίγες οι φορές που εξαναγκάζονταν να δηλώνουν στις τουρκικές αρχές ότι προσέρχονται στην Εξαρχία. Το 1903 αυξήθηκαν αισθητά οι ενδείξεις για τη βουλγαρική εξέγερση. Προμήνυμα της επερχόμενης αναταραχής ήταν η κήρυξη του στρατιωτικού νόμου μέσα στη Θεσσαλονίκη, έπειτα από σειρά πολυάριθμων βουλγαρικών βομβιστικών επιθέσεων. Οι Τούρκοι δεν άργησαν να ενεργήσουν σε βάρος των χριστιανών, κάτι που διευκόλυνε τους Βούλγαρους. Η έξοδος του χριστιανικού πληθυσμού προς τα βουνά γινόταν με μεγάλη ένταση, και αποτέλεσμα ήταν η ερήμωση πολλών περιοχών, κυρίως κωμοπόλεων (Βακαλόπουλος, 1991, σσ. 389-410).

Στο βιλαέτι Θεσσαλονίκης διπλωματικός εκπρόσωπος ήταν ο Λάμπρος Κορομηλάς, του οποίου η συμβολή στον Μακεδονικό Αγώνα αποδείχθηκε πολύ σημαντική, αφού θεωρήθηκε ρεαλιστής και αποτελεσματικός στην αντιμετώπιση των Βουλγάρων. Οι ανταρτικές επιχειρήσεις συνεχίστηκαν στον μακεδονικό χώρο και το 1908. Το νεοτουρκικό κίνημα ήταν κίνημα εθνικό. Άρχισαν να αναγεννώνται πατριωτικά οθωμανικά αισθήματα και οθωμανικά ιδεώδη. Αποκάλυψε πρόγραμμα πολιτικής και κοινωνικής αναγέννησης της Τουρκίας, υποκαθιστώντας τα ιδεώδη των μη μουσουλμανικών-τουρκικών εθνοτήτων. Το κίνημα ήταν αναίμακτο και ειρηνικό. Ο σχηματισμός τουρκικής εθνικής συνείδησης ήταν αντίθετος προς τις βλέψεις των βαλκανικών κρατών και των χριστιανικών εθνοτήτων της Μακεδονίας. Έλληνες, Βούλγαροι, Σέρβοι και Αλβανοί αρχικά ενθουσιάστηκαν λόγω της ελπίδας τους για παύση ή και λήξη των αιματοχυσιών που προηγήθηκαν αλλά και πιθανής συναδέλφωσης με το μουσουλμανικό στοιχείο. Ο Δημήτριος Ράλλης, αρχηγός της τότε αντιπολίτευσης, έφθασε στη Μακεδονία και εκθείασε το νέο καθεστώς υποσχόμενος στους Νεότουρκους την απομάκρυνση των Ελλήνων αξιωματικών από τα ελληνικά προξενεία, στάση που φανερά δήλωνε τη στήριξη του προς το κίνημα. Υπογράμμιζε την ανάγκη ελληνοτουρκικής συνεργασίας στις περιόδους του καθώς και τα οφέλη που θα προέκυπταν μέσα από αυτήν. Το κίνημα πέτυχε την έστω και επιφανειακή και πρόσκαιρη συμφιλίωση των χριστιανικών εθνοτήτων της Μακεδονίας (Βακαλόπουλος, 1991, σσ. 509-513).

Μετά τις βουλευτικές εκλογές του 1912 η παραβίαση των συνταγματικών αρχών από πλευράς του Τούρκων ήταν κατάφορη, με εκβιασμό της ελευθερίας των συνειδήσεων των ψηφοφόρων, παραμόρφωση της λαϊκής θέλησης, βιαιοπραγίες και αυθαιρεσίες. Τα βαλκανικά κράτη άρχισαν να οργανώνονται εντατικά για την αντιμετώπιση των Οθωμανών. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η σερβοβουλγαρική και ελληνοσερβική συμμαχία το 1912. Η κρίσιμη σύγκρουση των Γιαννιτσών που στέφθηκε από επιτυχία της ελληνικής πλευράς καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την τύχη της Θεσσαλονίκης. Στις 26 Οκτωβρίου οι ελληνικές δυνάμεις απελευθέρωσαν την πόλη από τον επί αιώνες τουρκικό ζυγό (Βακαλόπουλος, 1991, σσ. 553-557).

Οι Έλληνες κατάφεραν μέσα από δύσκολες συνθήκες να εξομαλύνουν τις διαφορές τους με τα δύο άλλα βασικά συστατικά στοιχεία της πόλης, τους Τούρκους και τους Εβραίους. Η τουρκική γλώσσα έπαψε πια να ακούγεται σε πλατείες, καφεενεία και τραμ, και επανήλθε η ελληνική. Η Βουλγαρία συνέχισε να έχει το βλέμμα της στραμμένο στη Θεσσαλονίκη απαιτώντας «τη Θεσσαλονίκη ή πόλεμο». Στραμμένη εναντίον των πρώην συμμάχων της (Ελλάδα, Σερβία) με σκοπό μια ευνοϊκότερη διανομή εδαφών, ξεκίνησε μάχη

όπου νικήτριες αναδείχθηκαν η Ελλάδα και η Σερβία, και αποφεύχθηκε η πραγματοποίηση του οράματος της Μεγάλης Βουλγαρίας. Έτσι έληξε ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος τον Ιούλιο του 1913 και η Θεσσαλονίκη φαινόταν ευοίωνα να διατηρεί το σκήπτρο της ελευθερίας της (Vakalopoulos, 1984, pp.127-129).

3. Η εκπαίδευση στη Μακεδονία το 19ο αιώνα

Η Θεσσαλονίκη μετά το 1850 έγινε το τρίτο μεγαλύτερο λιμάνι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη, και εγκαινιάστηκε η σύνδεση της πόλης με άλλες μεγάλες πόλεις μέσω σιδηροδρόμου, ναυτικών γραμμών, τηλέγραφου και ταχυδρομείου. Με την οικονομική εξέλιξη απέκτησε αισθητική όμοια με άλλες ευρωπαϊκές πόλεις αλλάζοντας την πολεοδομική και κτιριακή μορφή της. Οι τρεις κυρίαρχοι πληθυσμοί της ήταν ο ελληνορθόδοξος, ο εβραϊκός και ο μουσουλμανικός, που ήταν διαχωρισμένοι μεταξύ τους. Οι Έλληνες ήταν συγκεντρωμένοι στις περιοχές του Αγίου Αθανασίου, του Αγίου Παντελεήμονα και στα ανατολικά τμήματα της πόλης, οι Εβραίοι στη δυτική πλευρά και οι Μουσουλμάνοι στα βόρεια. Από τις αρχές του αιώνα η ελληνική κοινότητα εκδήλωσε ενδιαφέρον για ίδρυση σχολείων, φιλανθρωπίες, ανακαινίσεις εκκλησιών και σύσταση συλλόγων και σωματείων (Γκίνη, 1993, σσ.59-60).

3.1. Το διοικητικό πλαίσιο

Η διοικητική οργάνωση και διαίρεση του γεωγραφικού χώρου της Μακεδονίας έως και τη δεκαετία του 1880 ήταν ασταθής. Ο θεσμός των βιλαετιών εισήχθη το 1864 με τη διοικητική μεταρρύθμιση που έγινε την ίδια χρονιά. Οι πληθυσμοί κατά την οθωμανική περίοδο διακρίνονταν με βάση το εθνολογικό και θρησκευτικό κριτήριο. Τα έτη 1881-1893 και 1903-1906 οι μουσουλμάνοι της Μακεδονίας ήταν 673.436 στην πρώτη απογραφή και 754.514 στη δεύτερη, οι ορθόδοξοι του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης 505.003 και 576.892 αντίστοιχα, οι Βούλγαροι με 428.776 και 400.037 και τέλος οι Εβραίοι που ήταν 54.000 στη δεύτερη απογραφή. Στη στατιστική του 1903-1906 αναφέρονται και οι ρουμανίζοντες Βλάχοι με 43.400. Η πρωτεύουσα του κάθε βιλαετίου ήταν έδρα του Τούρκου βαλή- γενικού διοικητή, που συνιστούσε την ανώτατη διοικητική αρχή. Τα σαντζάκια διοικούσαν από τον καϊμακάμη, ο οποίος διοριζόταν από την Υψηλή Πύλη, ενώ τη διοικητική ευθύνη των καζάδων είχαν οι μουδίρηδες. Πολιτική ευθύνη για τους χριστιανούς στο σύνολό τους είχε ο Πατριάρχης Κωνσταντινούπολης και ειδικότερα για τις εκκλησιαστικές επαρχίες ή επισκοπές ο Μητροπολίτης ή ο Επίσκοπος. Ένα ακόμη διοικητικό πλαίσιο, νομικά επικυρωμένο, διαμορφώθηκε για την κάθε θρησκευτική κοινότητα κατά τη δεύτερη περίοδο Τανζιμάτ (1856-1880) με τη δημοσίευση και εφαρμογή του Χάττ-ι-

Χουμαγιούν. Σύμφωνα με τους εθνικούς και κοινοτικούς κανονισμούς, ανώτατη διοικητική αρχή των χριστιανικών κοινοτήτων, στην οθωμανική επικράτεια, ήταν η Δημογεροντία, που αποτελούνταν από 3 έως 10 μέλη και εκλεγόταν από τους κατοίκους της Κοινότητας, με πρόεδρο τον ανώτερο εκκλησιαστικό εκπρόσωπο, που ήταν Μητροπολίτης, Επίσκοπος ή Ιερέας.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, υπήρξαν παράγοντες που ώθησαν την αναβάθμιση της εκπαίδευσης στη Μακεδονία. Πρώτα από όλα η ανάπτυξη της οικονομίας και κυρίως του εμπορίου δημιούργησε κατάλληλες συνθήκες, κυρίως υλικές, για την προώθηση της εκπαίδευσης. Στην άνοδο του εμπορίου συνέβαλε ιδιαίτερα ατμοπλοΐα, η κατασκευή σιδηροδρόμων και η θεσμοθέτηση δανειοδοτικού συστήματος. Ακόμη, οι φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι στάθηκαν σημαντικοί αρωγοί, με εξέχοντες τον «εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο» (1862-1924) το έργο του οποίου ανέλαβε η Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότητα «Αγαπάτε Αλλήλους» μετά το 1880, καθώς και ο «εν Αθήναις Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων». Ακόμη, με την ίδρυση του ελληνικού Πανεπιστημίου το 1837 υπήρξαν απόφοιτοι που επάνδρωσαν με πανεπιστημιακό δίπλωμα θέσεις Διευθυντών σε Γυμνάσια και Διδασκαλεία. Ο Τύπος, οι βιβλιοθήκες και οι λόγιοι, όπως σε κάθε εποχή διαδραμάτισαν και αυτοί το δικό τους ρόλο. Επιπλέον, οι εθνικοί ανταγωνισμοί που ξέσπασαν ανάμεσα στους λαούς της Βαλκανικής Χερσονήσου με επίκεντρο τη Μακεδονία, κατέστησαν απαραίτητη την πρωτοβουλία για εκπαίδευση και μόρφωση των παιδιών, αφού ήδη το 1870 είχε εκδηλωθεί η εθνική αφύπνιση των Βουλγάρων. Με σουλτανικό φερμάνι, του 1870, ιδρύθηκε αυτοκέφαλη βουλγαρική εκκλησία και ιδιαίτερα μετά το σχίσμα του 1872, αυξήθηκαν οι προσπάθειες προσέλκυσης μακεδονικών πληθυσμών στην Εξαρχία.

Το Πατριαρχείο, το οθωμανικό κράτος και το ελληνικό κράτος συναποτελούσαν το πλαίσιο λειτουργίας στη Μακεδονία, με το δεύτερο να διατηρεί το δικαίωμα εποπτείας και ελέγχου της εκπαίδευσης. Στα σχολεία της ελληνικής κοινότητας το οθωμανικό κράτος χορηγούσε τις άδειες ανέγερσης σχολείων και λειτουργίας τους, ήλεγχε τα διδακτικά εγχειρίδια και το περιεχόμενο διδασκαλίας. Το Πατριαρχείο είχε την εποπτεία της εύρυθμης λειτουργίας των σχολείων και ήταν υπόλογο στην Υψηλή Πύλη. Από το ελληνικό κράτος ζητούσαν τα σχολεία οικονομική βοήθεια, βιβλία, οδηγίες οργάνωσης και προγράμματα (Δαλακούρα, 2000, σσ.19-37).

Στο μετέπειτα χρονικό διάστημα, σύμφωνα με τον Κανονισμό της ελληνικής ορθοδόξου Κοινότητας του 1904 και τον Κανονισμό του 1905, τη διοίκηση ανέλαβε η εξαμελής «Εφορεία των Εκπαιδευτικών Καταστημάτων» υπό την προεδρεία του Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης. Επέλεγε κάθε χρόνο δασκάλους και διδασκάλισσες, μπορούσε να τους παύσει οποτεδήποτε, πλήρωνε μισθούς (των δασκάλων ανά τρίμηνο, των παιδονόμων και του βοηθητικού προσωπικού ανά μήνα) όπως επίσης επιθεωρούσε και ενέκρινε το πρόγραμμα μαθημάτων. Τη Διεύθυνση των Δημοτικών και Αστικών Σχολείων αναλάμβαναν απόφοιτοι ελληνικού Διδασκαλείου και το διδακτικό προσωπικό έπρεπε να έχει δίπλωμα Ελληνικού Διδασκαλείου ή κατ' εξαίρεση απολυτήριο Γυμνασίου, κατά προτίμηση από τη Θεσσαλονίκη. Σύμφωνα με τον Κανονισμό του 1905 έπρεπε να εκτελούν με ακρίβεια τις διατάξεις και να συμμορφώνονται με το Διευθυντή, να διδάσκουν ανελλιπώς σύμφωνα με το ωρολόγιο πρόγραμμα και οποιαδήποτε αδικαιολόγητη αργοπορία συνεπαγόταν ανάλογη κράτηση από το μισθό (Τουλουμτζή, 1997, σσ.26-29).

3.2. Η εκπαιδευτική κίνηση στη Μακεδονία

Κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα αρχίζει να σημειώνεται ραγδαία ανάπτυξη στην εκπαίδευση η οποία διαφαίνεται και από τον αριθμό των μαθητών και μαθητριών που αυξάνεται κατά πολύ. Λειτουργούν μικτά σχολεία αλλά και ειδικά εκπαιδευτικά ιδρύματα για αγόρια και κορίτσια χωριστά, όπως επίσης αυξάνονται και τα είδη των σχολείων με Δημοτικά, Αστικές Σχολές, Γυμνάσια, Ανώτερα Παρθεναγωγεία, Διδασκαλεία, και παράλληλα εμπλουτίζονται τα αναλυτικά προγράμματα, αυξάνονται τα γνωστικά αντικείμενα και διαφοροποιούνται οι μέθοδοι διδασκαλίας. Ακόμη πιο εμφανή είναι όλα αυτά κατά τα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αιώνα. Τα σχολεία που λειτουργούσαν στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα ήταν τα Γραμματοδιδασκαλεία ή αλλιώς Κοινά Σχολεία, τα Αλληλοδιδασκτικά Δημοτικά, και ελάχιστα Ελληνικά Σχολεία ή Ελληνικές Σχολές. Από το 1850 έως το 1870 αυξήθηκαν τα Αλληλοδιδασκτικά και άρχισαν να λειτουργούν παράλληλα και κάποια Συνδιδασκτικά καθώς και τα πρώτα Νηπιαγωγεία. Στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα αρχίζει ουσιαστικά η εκπαίδευση Θηλέων¹ και λειτουργούν τα πρώτα Παρθεναγωγεία

---

¹ Ο ακριβής χρόνος έναρξης της εκπαίδευσης Θηλέων δεν είναι γνωστός αλλά εντοπίζεται μέσα από κατάστιχα ναών της Κωνσταντινούπολης όπου γυναίκες είναι καταγεγραμμένες ως Διδασκάλισσες.

πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Αυξήθηκαν τα Αρρεναγωγεία² και τα Παρθεναγωγεία, και μειώθηκαν τα Δημοτικά Σχολεία λόγω των Αστικών Σχολών. Προστέθηκαν τάξεις στα Αρρεναγωγεία όπως και στα Παρθεναγωγεία που από 3/τάξια και 4/τάξια έγιναν 6/τάξια (Δαλακούρα, 2000, σσ.39-48).

3.3. Τα σχολεία της Θεσσαλονίκης

Η πραγματική προώθηση της εκπαίδευσης στη Θεσσαλονίκη πραγματοποιήθηκε τα τελευταία 20-30 χρόνια του 19^{ου} αιώνα. Η μεγάλη χρονική καθυστέρηση οφείλεται στην απουσία λογίων που είχαν φύγει πριν την κατάκτηση της πόλης από τους Οθωμανούς και στο γεγονός ότι η ελληνική κοινότητα δεν ήταν οικονομικά εύρωστη, με εξαίρεση μερικούς μεγαλεμπόρους. Από το 1880 και μετά σημειώθηκαν εσωτερικές αλλαγές στο κοινοτικό σύστημα εκπαίδευσης προκειμένου να επιτευχθεί βελτίωσή του. Τότε ακριβώς καθιερώθηκε το εξάχρονο Δημοτικό Σχολείο, δηλαδή Αστική Σχολή, και το εξάχρονο Γυμνάσιο, καταργώντας το Ελληνικό Σχολείο. Δόθηκε έμφαση στην προσχολική ηλικία, με την εφαρμογή εκπαιδευτικού συστήματος παρόμοιου με αυτό της Γαλλίας, δηλαδή μικτή φοίτηση, αμφιθεατρική διάταξη των θρανίων, άσκηση στην ομιλία, στο παιχνίδι, στο τραγούδι, στη γραφή και στην ανάγνωση. Τα Σχολεία που λειτουργούσαν στη Θεσσαλονίκη την εποχή που μελετούμε ήταν τα εξής:

Εκπαιδευτικά ιδρύματα στη Θεσσαλονίκη από το 1880 ως το 1900.

Χρονική Περίοδος	Σχολικό ίδρυμα	Φύλο	Έτος ίδρυσης	Τάξεις	Διδάσκ. /ισσες	Μαθητές /τριες	Σχολικό έτος
	Διδασκαλείο	Αρρ.	...-1882, 1883-88	3	6	50	1882/83
	Γυμνάσιο	Αρρ.	1873 πλήρες	4	10	250 504 160	1881/82
6				1882/83			
				1884/85			
				1893/94			
					16		1899/00
	Κεντρική	Αρρ.	1		13	650	1882/83

² Ο όρος «Αρρεναγωγείο» αναφερόταν κάποιες φορές στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και κάποιες στη δευτεροβάθμια, αναλόγως με τον αριθμό των τάξεων που αντιστοιχούσαν σε Δημοτικό Σχολείο ή Αστική Σχολή Αρρένων. Μπορεί όμως να συμπεριλαμβάνονταν και τάξεις Ελληνικού Σχολείου ή γυμνασιακές τάξεις. Επομένως, περισσότερο προσδιόριζε το φύλο των τροφίμων παρά τη βαθμίδα εκπαίδευσης.

	Αστική Σχολή		845/846	6	10	540 558	1884/85 1893/94 1899/00
	Δημοτ./Αστ. Σχολή Βαρδαρίου	μικτή, από το 1897 App.	Προάγεται σε αστική το 1898/99	2	1 3	50 85	1882/83 1883/84 1893/94 1899/00
	Δημ./Αστ. Σχολή Πύργου (από 1907/08 Αναλήψεως)	μικτό	Το 1897 προάγεται σε Αστική	4 5 6	4	88	1889 1893/94 1897/98 1898/99
	Σχολή Αγίας Τριάδας		1898/99		2 2		1898/99 1899/00
1880/1900	Πρότυπο Δημοτικό	App.	1876-79 1882-88				
	Παρθεναγωγείο (Αστ. Σχολή, Ανώτ. Τμήμα)	Θηλέων	1854	4+5 4+5 4+5 6+5	11 15 15	800 427+205 479+98	1880/81 1882/83 1884/85 1893/94 1899/00
	Κεντρικό Νηπιαγωγείο	μικτό	1854	1	1	168 141	1884/85 1893/94
	Νηπιαγωγείο Αγ. Αθανασίου	μικτό	1854 έως 1892/93	1	1 1	50	1884/85
	Νηπιαγωγείο Ιπποδρομίου	μικτό	1874	1	1 1 2	400 165 120	1882/83 1884/85 1893/94 1899/00
	Νηπιαγωγείο Μονής Βλατάδων	μικτό	1879 ή 1880	1	1 1 1	48 57	1884/85 1893/94 1899/00
	Νηπιαγωγείο Βαρδαρίου	Θηλέων	1879 ή 1880	1	1	42 63	1884/85 1893/94
	Νηπιαγωγείο Πύργων		1884/85		1	63	1893/94 1899/00
	Νηπιαγωγείο Αγ. Τριάδας		1893/94		1	76	1893/94 1899/00

Πηγή: Δαλακούρα, 2000, σσ.61-62 Εκπαιδευτικά ιδρύματα στη Θεσσαλονίκη κατά την περίοδο 1880-1900.

Εκπαιδευτικά ιδρύματα στη Θεσσαλονίκη από το 1900 ως το 1913.

Χρονική Περίοδος	Σχολικό ίδρυμα	Φύλο	Έτος ίδρυσης	Τάξεις	Διδάσκ. /ισσες	Μαθητές /τριες	Σχολικό έτος
	Υποδιδασκαλείο	App.	1901		3	35	1907/08

				3	6	121	1909/10
	Υποδιδασκαλείο	Θηλ.	1907		2	36	1907/08
				3		65	1909/10
						65	1912/13
	Γυμνάσιο	Αρρ.	1873	6	13		1903/04
				6	13	245	1907/08
				6	14	247	1909/10
	Κεντρικό Αστικό Σχολείο	Αρρ.	1854	6	10		1903/04
				6	10	517	1907/08
				6	6	313	1909/10
1901-1912	Αστική Σχολή Βαρδαρίου	Αρρ.	1857/58	6	3		1903/04
				6	3	145	1907/08
				5 ή 6	3	170+53	1909/10
	Ιωαννίδειος Αστική Σχολή	Αρρ.	1907	6	6	323	1909/10
Αστ. Σχολή Αγ. Τριάδας	μικτή	1906/07 (πλήρης Αστική Σχολή)	6				1906/07
			6	4	128+400		1907/08
			6	6	165+116		1909/10
	Αστική Σχολή Πύργων/ Αναλήψεως (1907/08)	μικτή	1886		4		1903/04
					5	113+98	1907/08
				6	5	150+129	1909/10
	Πρότυπο Δημοτικό Υποδιδασκαλείο	Αρρ.	1876-79 1882-88 1901-12		1	32	1907/08
				6		32	1909/10
	Παρθεναγωγείο (Αστ. Σχολή, Ανωτ. Τμήμα)	Θηλ.	1854	6+5	15		1903/04
					15	687	1907/08
					17	702	1909/10
	Κεντρικό Νηπιαγωγείο	μικτό (;)	1854	1	1	73+109	1907/08
					2	130	1909/10
	Δημοτικό Ιπποδρομίου	μικτό	1910	2	2		1903/04
					2	111+99	1907/08
					2	40+153	1909/10
	Νηπιαγωγείο Ιπποδρομίου	μικτό	1874		1		1909/10
	Νηπιαγωγείο Μ. Βλατάδων	μικτό	1879-80		1		1903/04
					1	26+31	1907/08
					1	22+26	1909/10
	Νηπιαγωγείο Βαρδαρίου	μικτό	1879-80		2		1903/04
					2	42+65	1907/08
				1	1	22+26	1909/10
	Νηπιαγωγείο Αγ. Τριάδας	μικτό	1893-94		1		1903/04
					1	39+38	1907/08
				1	1	17+15	1909/10
	Νηπιαγωγείο Πύργων/ Αναλήψεως (1907/08)	μικτό			1		1903/04
					1		1907/08
				1	1		1909/10
	Νηπιαγωγείο Κήπων Βαρδαρίου	μικτό	1904/05		1	20+17	1907/08
				1	1	18+17	1909/10
	Νηπιαγωγείο Αγ. Θεοδώρας	μικτό	1904/05		1	11+12	1907/08
				1	1	11+12	1909/10

	Τεχνική Σχολή Παπάφειου	App.				57 90 126	1903/04 1904/05 1909/10
	Λαϊκή Νυχτερινή Σχολή Συλλόγου	App.	1903/04 ή 1906	4	4 8 3	56 100 80 200	1903/04 1906/07 1907/08 1908/09
	Λαϊκή Νυχτ. Σχολή Αγ. Τριάδας		1907/08- 1908/09		2	80	1908/09
	Σχολή χειροτεχνημάτων «Αγ. Παύλος»	Θηλ.	1905- 1911		3	40 99	κατ' έτος 1907/08
	Ελληνικό Εμπορικό Λύκειο Στ. Νούκα	App.	Τέλη 19 ^{ου} - 1905			96	1902
	Μαράσλειο Ελλ. και Πρακτ. Εμπορ. Λύκειο	App.	1905	7	16 15	165 175	1909/10
	Εμπορική Πρακτ. Σχολή Κωνσταντινίδη	App.	1907	7	13 13	160 205 475	1907/08 1909/10 1912/13
	Πρότυπο Παρθεναγωγείο Στ. Νούκα	Θηλ.	1905		11 12	25+70 95	1903/04 1909/10
Σύνολο	28				54 129 127	3.557 3.898	1903/04 1907/08 1909/10

Πηγή: Δαλακούρα, 2000, σσ.66-68 Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα στη Θεσσαλονίκη κατά τα έτη 1900/01-1912/13.

Η Κοινότητα της Θεσσαλονίκης με την έντονη εκπαιδευτική δραστηριότητα που επέδειξε, αποσκοπούσε, πέραν της εκπαίδευσης των μαθητών και μαθητριών, στην ενιαία ιδεολογική διαμόρφωση των μελλοντικών πολιτών της. Η Γκίνη (1993, σ.71) συνοψίζει εύστοχα αυτές τις διαστάσεις με τα εξής:

«Η κοινότητα λειτούργησε ως συνεκτικός ιστός των Ελλήνων της Θεσσαλονίκης στη διάρκεια της υποδούλωσης. Εκκλησία, συντεχνίες και πλούσιοι ομογενείς της διασποράς δραστηριοποιήθηκαν και παρουσίασαν αξιόλογη – στο μέτρο των δυνατοτήτων τους – πολιτιστική και εκπαιδευτική δράση. Τα πολιτιστικά σωματεία, τα ευαγή ιδρύματα της κοινότητας, τα τυπογραφεία, οι εφημερίδες (η πρώτη, ο "Έρμής", άρχισε να εκδίδεται στα 1875, μέχρι την απελευθέρωση κυκλοφόρησαν οκτώ συνολικά εφημερίδες) καλλιέργησαν τους

δεσμούς της κοινότητας με το εθνικό κέντρο. Τα σχολεία της Θεσσαλονίκης ιδιαίτερα προσέφεραν μέγιστες υπηρεσίες στο Μακεδονικό Ελληνισμό, με αποφοίτους που ακολούθησαν το λειτούργημα του εκπαιδευτικού και κράτησαν σε εγρήγορση τους Έλληνες του Βορρά, αντιμετωπίζοντας τις ξένες προπαγάνδες.»

3.4. Οι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι

Η ίδρυση και λειτουργία των διαφόρων φιλεκπαιδευτικών συλλόγων το 19^ο αιώνα ήταν αποτέλεσμα των συνθηκών που είχαν δημιουργηθεί μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο. Οι μεταρρυθμίσεις Τανζιμάτ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, το κίνημα του πανσλαβισμού και η ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας στάθηκαν αφορμή για εθνική αφύπνιση και πνευματική ανασυγκρότηση. Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα ο εθνικισμός των βαλκανικών λαών οδήγησε στον ανταγωνισμό τους και στην προσπάθεια προσηλυτισμού διαφόρων πληθυσμών που κατοικούσαν στη Μακεδονία, συνεπώς και στη Θεσσαλονίκη. Η εμφάνιση φιλεκπαιδευτικών συλλόγων εντάχθηκε στα πλαίσια της πνευματικής αναγέννησης. Η ανάπτυξη και διάδοση των ελληνικών γραμμάτων σε όλες τις τουρκοκρατούμενες περιοχές, αλλά κυρίως στη Θεσσαλονίκη, θεωρήθηκε αποτέλεσμα της προσπάθειας αναχαίτισης των ξένων εθνικών κινήσεων, για την αναπέρωση του ελληνικού φρονήματος και την αποφυγή ενσωμάτωσή της σε κάποιο σλαβικό κράτος, ιδιαίτερα μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856) και της Βουλγαρικής Εξαρχίας (1870) (Μπονίδης, 1997, σσ.97-103 και Μαγαλιού, 1993, σ.119).

Για πρώτη φορά το 1861 ιδρύθηκε σύλλογος στην Κωνσταντινούπολη με όνομα «Εκπαιδευτικόν Φροντιστήριον» και σκοπό τη διάδοση της παιδείας στους ορθοδόξους της επικράτειας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και ιδιαίτερα στις γυναίκες, ανεξάρτητα από την καταγωγή και τη γλώσσα. Στην Κωνσταντινούπολη, επίσης, το 1880 συστάθηκε η Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης «Αγαπάτε Αλλήλους», από τον Πατριάρχη Ιωακείμ Γ'. Για τους ίδιους σκοπούς ιδρύθηκε το 1884 και ο «Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως». Σημαντική ήταν και η επίδραση του Συλλόγου «εν Αθήναις προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» και του «εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου» ' από το 1870 έως το 1910 έδρασαν 53 φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι και συγκεκριμένα 16 στο σαντζάκι της Θεσσαλονίκης. Με την

ίδρυσή τους οι σύλλογοι φρόντιζαν να συντάξουν τον "κανονισμό" λειτουργίας τους με τον οποίο και οριοθετούσαν της δράση τους. Οι οικονομικοί πόροι των συλλόγων προέρχονταν κυρίως από τις εγγραφές και ετήσιες εισφορές των ίδιων των μελών τους, αλλά και από φιλόμους ομογενείς, τόκους δωρεών και κληροδοτημάτων, κινητή και ακίνητη περιουσία καθώς και από οργανώσεις εκδρομών και θεατρικών παραστάσεων. Από τους μακεδονικούς συλλόγους μόνο ο «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης» κατόρθωσε να διατηρηθεί οικονομικά και να αναπτύξει δραστηριότητα στο μεγάλο διάστημα 1870-1910 (Μπονίδης, 1997, σσ.94-101).

Όσον αφορά την ενίσχυση κοινοτήτων αλλά και την ίδρυση και συντήρηση σχολείων πρώτος από όλους έδρασε ο «Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινούπολης» που ανέπτυξε δραστηριότητα σε ολόκληρο τον ελληνισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1871-1880. Ο «εν Αθήναις Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων» ίδρυσε το Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο Θεσσαλονίκης, με σκοπό αφενός την εισαγωγή και διάδοση της συνδιδασκτικής μεθόδου και αφετέρου την άσκηση στη διδακτική πράξη των μαθητών του Διδασκαλείου. Οι δαπάνες το έτος 1876-1877 ξεπέρασαν τις 12.000 δρχ. Ο «εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος» μερίμνησε για τη συντήρηση και τον εξοπλισμό των ήδη υπάρχοντων σχολείων και την ίδρυση σε κοινότητες όπου δεν υπήρχαν σχολεία.

Όταν η αλληλοδιδασκτική μέθοδος αντικαταστάθηκε από τη συνδιδασκτική παρουσιάστηκε ανάγκη κοινού προγράμματος στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και τη συγγραφή αυτού του προγράμματος ανέλαβε ο «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης». Συστάθηκε επιτροπή το 1874 η οποία και παρουσίασε την εργασία και το πρόγραμμα συνοδευόταν από οδηγίες για τη διδασκαλία των μαθημάτων. Αξιοσημείωτο είναι ότι στο θέμα της γλώσσας φάνηκαν προοδευτικοί, υπογραμμίζοντας την ανάγκη για διδασκαλία στην τότε "σημερινή γλώσσα". Ο σύλλογος αυτός παρείχε και υποτροφίες σε μαθητές (Μπονίδης, 1997, σσ.96-108).

Τα Διδασκαλεία Αρρένων και Θηλέων προορίζονταν να ιδρυθούν από τον «Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Θεσσαλονίκης», τελικά όμως το "Εθνικό Διδασκαλείο" ιδρύθηκε το 1876 από τον «εν Αθήναις Σύλλογον προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων» και προσαρτήθηκε σε αυτό το Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο. Ο Σύλλογος ανέλαβε αποκλειστικά την οργάνωση, εποπτεία και χρηματοδότησή του. Οι εκπαιδευόμενοι του Διδασκαλείου γίνονταν δεκτοί μετά από εξετάσεις, προφορικές και γραπτές, σε βασικά μαθήματα, και ήταν ηλικίας 16-22 χρόνων. Οι δαπάνες κάθε χρόνο για τη μισθοδοσία των

καθηγητών, τις υποτροφίες των μαθητών και τα έξοδα του Διδασκαλείου ξεπερνούσαν τις 37.000 δραχ. Από το 1873 έως το 1892 είχε αναλάβει να επιλέγει Ελληνοδιδασκάλους, Δημοδιδασκάλους, Παρθεναγωγούς και Νηπιαγωγούς (Μπονίδης, 1997, σσ.90-91).

Ανάμεσα στους Φιλεκπαιδευτικούς Συλλόγους ο Σύλλογος της Θεσσαλονίκης ξεχώρισε από τους υπολοίπους για την προσφορά του, και όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μπονίδης (1997, σ.115):

«[...] εμφανίστηκε στην πιο κρίσιμη περίοδο για τον ελληνισμό της Μακεδονίας και πρόσφερε υπηρεσία μοναδικής σπουδαιότητας. Σ' όλο το διάστημα της δράσης του ανέλαβε την ενίσχυση σχολείων και φρόντιζε για την καλή λειτουργία τους. Ταυτόχρονα απέβλεπε στην εθνική καθοδήγηση του μακεδονικού, ελληνόφωνου και σλαβόφωνου, πληθυσμού. Μ' αυτό τον τρόπο προσπάθησε να αναχαιτίσει την επέκταση της βουλγαρικής εκκλησίας και της βουλγαρικής εθνικής ιδέας, να αναστείλει την προσχώρηση των σλαβόφωνων ελληνικών πληθυσμών στην Εξαρχία και να βοηθήσει την πολιτική αναθέρμανση των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Αυτός αποτέλεσε το συνδυαστικό κρίκο μεταξύ της Κωνσταντινούπολης και Ελλάδας (η οποία εφαρμόζε την πολιτική της πολιτιστικής και εθνικής διείσδυσης) από τη μια και των Μακεδόνων από την άλλη. Η δράση του σταμάτησε λίγο πριν από την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης.»

4. Η δομή της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης

Τα πρώτα σχολεία ήταν τα αλληλοδιδασκτικά με 4 τάξεις και ακολούθησαν τα συνδιδασκτικά με επίσης 4 τάξεις. Το γεγονός όμως ότι δεν υπήρχαν ειδικευμένοι εκπαιδευτικοί υποβίβαζε την παιδεία. Ήδη από το 1874 ο Χαρίσιος Παπαμάρκου και ο Π.Π. Οικονόμου προσπάθησαν συστηματικά για την αντικατάσταση της μεθόδου, θεωρώντας ότι θα βελτιώσει τόσο την εκπαίδευση των μαθητών όσο και το έργο των δασκάλων, η οποία όμως καταργήθηκε επίσημα το 1880. Το συνδιδασκτικό 4/τάξιο ακολούθησε τον τρόπο λειτουργίας του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου του Διδασκαλείου, που λειτούργησε υπό τον Οικονόμου ως πλήρες 6/τάξιο Δημοτικό, και αποτέλεσε την αρχή για τις πλήρεις Αστικές Σχολές. Το πρώτο Δημοτικό που προήχθη σε 6/τάξια Αστική Σχολή ήταν το Κεντρικό Δημοτικό που μετονομάστηκε σε Κεντρική Αστική Σχολή το 1881-1882 και μέχρι το 1897 ήταν η μοναδική 6/τάξια Αστική Σχολή της πόλης. Το εξάχρονο Δημοτικό θεσπίστηκε με το νόμο ΒΤΜΘ' του 1895. Το 1897 το Δημοτικό Βαρδαρίου προήχθη σε Αστική Σχολή. Την ίδια χρονιά δόθηκαν και τα πρώτα απολυτήρια στο Σχολείο της Ανάλυσης (Τουλουμτζή, 1997, σσ.17-22).

Η μέριμνα που έδωσαν οι Θεσσαλονικείς για τη Δημοτική εκπαίδευση ήταν μεγάλη γιατί τη θεωρούσαν βάση του όλου εκπαιδευτικού συστήματος και θεμέλιο λίθο για την όλη ανάπτυξη των παιδιών, το ίδιο βέβαια και η προσχολική αγωγή (Ντούνα και Αμπατζίδου, 1993, σ.140).

Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση περιλάμβανε τα Νηπιαγωγεία, τα Δημοτικά Σχολεία και τις Αστικές Σχολές. Ο συνολικός αριθμός των μαθητών στα σχολεία της πρώτης βαθμίδας, για τα έτη που έχουν διασωθεί στοιχεία, ήταν:

Έτος	Αριθμός μαθητών
1882	2.200
1894	1.730
1898-1899	1.885
1899-1900	1.999
1900-1901	2.219
1901-1902	2.309
1902-1903	2.385
1903-1904	2.414
1906-1907	2.952

1907-1908	2.998
1909-1910	3.027

Πηγή: *Ντούνα & Αμπατζίδου, 1993, σ.144* Συνολικός αριθμός μαθητών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

4.1. Τα Νηπιαγωγεία

Δεν είναι γνωστό πότε λειτούργησε για πρώτη φορά Νηπιαγωγείο στη Θεσσαλονίκη, το 1873-1874 ,όμως, στα τρία Νηπιαγωγεία της πόλης που λειτουργούσαν φοιτούσαν περισσότερα από 350 νήπια. Τα Νηπιαγωγεία ήταν προσαρτημένα στα Δημοτικά Σχολεία και ακολουθούσαν τις διατάξεις του Κανονισμού της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητας Θεσσαλονίκης. Οι Νηπιαγωγοί έπρεπε να έχουν δίπλωμα ελληνικού Διδασκαλείου ή απολυτήριο Ανώτερου Παρθεναγωγείου, κατά προτίμηση από την Κοινότητα Θεσσαλονίκης και δίδασκαν στα νήπια Αριθμητική, Θρησκευτικά, Ανάγνωση και Γραφή, αλλά και άσματα, χορούς και διαλόγους (Ντούνα και Αμπατζίδου, 1993, σσ.141-145).

Εκτός από το κέντρο της Θεσσαλονίκης υπήρχαν κοινότητες που ανήκαν στη Μητρόπολη, και οι οποίες παρατίθενται με αλφαβητική σειρά:

Το Αειβάτιον, Αειβάτι ή Λητή ήταν μια κοινότητα λίγο έξω από τη Θεσσαλονίκη, κοντά στο Χορτιάτη, που υπαγόταν στη Μητρόπολη. Κατά το 1881-1882 στη Σχολή Αειβατίου διορίστηκε Δημοδιδάσκαλος ο Γεώργιος Δασκαλόπουλος και Νηπιαγωγός η Φανή Γούναρη. Το Υπουργείο Εξωτερικών του ελεύθερου ελληνικού κράτους σε συνδυασμό με τον «εν Αθήναις Σύλλογο προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων» προέβη το σχολικό έτος 1886-1887 στην επιχορήγηση της κοινότητας, ορίζοντας μισθό της Νηπιαγωγού τριάντα πέντε οθωμανικές λίρες, ωστόσο εν τέλει χορηγήθηκαν τριάντα λίρες και δεκαέξι γρόσια. Κατά το σχολικό έτος 1888-1889 η «εν Αθήναις προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας Επιτροπή» στη Νηπιαγωγό Φαιναρέτη Αγγελίδου χορήγησε τριάντα τέσσερις οθωμανικές λίρες και ενενήντα οκτώ γρόσια. Οι μαθητές και μαθήτριες του Νηπιαγωγείου ανέρχονταν στους δεκατέσσερις, τη χρονιά 1894-1895, και Νηπιαγωγός ήταν μία (Βαχάρογλου, 2009,σ.46).

Υπουργείο Εξωτερικών- Επιχορηγήσεις προς Αειβάτιο

Έτη	Αιτία επιχορήγησης	Προϋπολογισθέν ποσό (λίρες/γρόσια)	Διατεθέν ποσό
1886-1887	Μισθός νηπιαγωγού	35	30.16
1888-1889 (B' τετράμηνο)	Μισθός νηπιαγωγού	11.66 (34.98)	11.66 (34.98)
1904-1905 (B' τετράμηνο)	Μισθός νηπιαγωγού	7 (21)	7 (21)
1905-1906	Μισθός νηπιαγωγού	21	24
1908-1909	Μισθός νηπιαγωγού	21	21

Πηγή: Βαχάρογλου, 2009, σ.51, Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών: Προϋπολογισμοί των ετών 1886-1909 προς την Προξενική περιφέρεια Θεσσαλονίκης.

Το Ασβεστοχώρι ή αλλιώς Νεοχώρι, μία κωμόπολη βορειοανατολικά της Θεσσαλονίκης, είχε να επιδείξει αξιόλογα εκπαιδευτήρια. Το 1872-1873 λειτουργούσε ήδη το Νηπιαγωγείο και η μέθοδος διδασκαλίας που χρησιμοποιούνταν ήταν της Καρπαντιέρ, μέθοδος που ακολούθησαν από το επόμενο έτος και τα τρία Νηπιαγωγεία της Θεσσαλονίκης. Οι μαθητές ήταν μικτοί, διδάσκονταν βασικά στοιχεία δημοτικής εκπαίδευσης και πλήρωναν δίδακτρα. Το 1877-1878 διορίστηκαν από τον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Θεσσαλονίκης Νηπιαγωγοί η Ελένη Μωραϊτοπούλου και η Ευανθία Καυτανζή, ενώ το 1879-1880 η Ασπασία Βονοπούλου και η Ευανθία Δημητρίου (Βαχάρογλου, 2009, σ.55).

Το 1884 εστάλη στην Αδελφότητα ανάλυση δαπανών και τα συνολικά έξοδα ανέρχονταν στο ποσό των τριακοσίων σαράντα έξι οθωμανικών λιρών. Οικονομική ενίσχυση των σχολείων υπήρχε από ενοίκια καταστημάτων, του ξενοδοχείου και του κοινοτικού φούρνου, καθώς και από την εκκλησία (Τάρεκ, 1993, σ.197).

Το υπουργείο Εξωτερικών προβαίνει στην επιχορήγηση και συνδρομή του Νηπιαγωγείου του Ασβεστοχωρίου το 1886-1887, με μισθό προς τη Νηπιαγωγό τις πενήντα οθωμανικές λίρες, που αργότερα μειώθηκαν στις σαράντα δύο από τον «εν Αθήναις Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων». Αρωγός στην οικονομική ενίσχυση στάθηκε και η «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας», που είχε σκοπό την οργάνωση της εκπαίδευσης του αλύτρωτου ελληνισμού. Το Γενικό Προξενείο του ελεύθερου

ελληνικού κράτους χορηγεί για όλα τα σχολεία της κωμόπολης Ασβεστοχωρίου εκατόν πενήντα οθωμανικές λίρες, για το έτος 1904-1905. Η εφορεία των σχολείων συντηρεί βιβλίο με τίτλο «Ταμείον των Σχολείων Ασβεστοχωρίου 1884», το οποίο περιλαμβάνει στοιχεία για τα οικονομικά των σχολείων από το 1887 έως το 1909. Τα έσοδα προέρχονται κατά κύριο λόγο από ομόλογα, ενοικιάσεις (καφενείου, χανίου και βοσκοτόπων σε κατοίκους της κοινότητας), από το δίσκο της εκκλησίας στη γιορτή των Τριών Ιεραρχών καθώς και από ελέγχους-ενδεικτικά. Τα έξοδα αφορούν τις μισθοδοσίες του προσωπικού (για τις οποίες μεριμνά η αδελφότητα Κωνσταντινούπολης) και συντήρησης των σχολείων (Βαχάρογλου, 2009, σ.67).

Το μαθητολόγιο του Νηπιαγωγείου Ασβεστοχωρίου διασώζεται και μας πληροφορεί για τα έτη από το 1901 έως το 1907. Στην αρχή λειτουργούσε με τρία τμήματα, ενώ κατά το 1906-1907 το Νηπιαγωγείο χωρίζεται σε δύο Νηπιαγωγεία, το Τμήμα Κάτω Νηπιαγωγείου και το Τμήμα Άνω Νηπιαγωγείου, όπου καθένα λειτουργεί με δύο τμήματα. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι σχεδόν ίσος αριθμός αγοριών και κοριτσιών φοιτούν στο Νηπιαγωγείο, γεγονός που υποδεικνύει ότι υπήρχε ενδιαφέρον για τη μόρφωση των παιδιών από μικρή ηλικία και μάλιστα αναλογία μεταξύ των δύο φύλων. Οι ηλικίες τους ποικίλουν μεταξύ τριών έως εννέα ετών στα δύο Τμήματα Νηπιαγωγείου, με τις ακραίες ηλικίες να εμφανίζονται σε πολύ μικρή συχνότητα, και τα μεγαλύτερα ποσοστά να επικεντρώνονται σε ηλικίες που αντιστοιχούν και στα σημερινά δεδομένα. Από το 1901 έως το 1906 τα νήπια ανέρχονταν ανάμεσα σε τριακόσιους και τετρακόσιους μαθητές και μαθήτριες. Κατά το 1906-1907 ο αριθμός μειώθηκε και στο Άνω και στο Κάτω Νηπιαγωγείο σε 158 και 219 αντίστοιχα (Βαχάρογλου, 2009, σ.116).

Τα Δρυμίγλαβα ή Δρυμός είναι μια κοινότητα που ανήκει στον καζά³ Θεσσαλονίκης και σύμφωνα με τη Στατιστική των Ελληνικών Σχολείων στα βιλαέτια Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας, το 1894-1895 λειτουργεί νηπιαγωγείο με μία διδασκάλισσα και εκατό μαθητές και μαθήτριες (Βαχάρογλου, 2009, σ.134).

Νηπιαγωγείο επίσης λειτουργούσε στην κοινότητα της Επανομής, όπου κατά το 1894-1895 υπήρχε μία Νηπιαγωγός που αντιστοιχούσε σε εκατό μαθητές και μαθήτριες. Τα

---

³ Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ο καζάς ήταν «μια γεωγραφική περιοχή που υπόκειται σε νομική και διοικητική δικαιοδοσία ενός δικαστή, του καδής». Ο καζάς αποτελούσε υποδιαίρεση μιας διοικητικής περιφέρειας, του σαντζακίου, που αυτό αποτελούσε διαίρεση του βιλαετίου, και αντιστοιχούσε περίπου σε μια πόλη με τα γύρω χωριά της.

εκπαιδευτήρια (η Αστική σχολή, στην οποία θα αναφερθούμε σε επόμενο κεφάλαιο, και το Νηπιαγωγείο) θεωρήθηκαν ακατάλληλα λόγω κακής διοίκησης και αδιαφορίας που συνετέλεσαν στην καταστροφή τους. Η αντίφαση, όμως, της επιστολής του επιθεωρητή Δ. Σάρρου προς το Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Αλέξανδρο Β΄ Ρηγόπουλο σε σχέση με την έκθεση του ίδιου ότι οι κάτοικοι θα καταφέρουν να κτίσουν καινούριο εκπαιδευτήριο με δικούς τους πόρους, είχε ως αποτέλεσμα το υπουργείο Εξωτερικών και η «Επιτροπή προς ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» να μη στηρίξουν οικονομικά την Επανομή, όπως έγινε και με τις υπόλοιπες κοινότητες. Η συντήρηση των σχολείων και η μισθοδοσία του προσωπικού βασίστηκαν σε δωρεές εύπορων πολιτών και διαθήκες, καθώς και σε εισοδήματα της κοινότητας Επανομής από ενοικιάσεις βοσκοτόπων και κοινοτικών κτημάτων (Βαχάρογλου, 2009, σ.154).

Το γεγονός ότι μαθητές και μαθήτριες παρακολουθούσαν το Νηπιαγωγείο στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης, καταδεικνύει τη σημασία που έδιναν οι οικογένειες στην μόρφωση των παιδιών, αγοριών και κοριτσιών. Η οικονομική στήριξη των σχολείων βασίζεται άλλοτε σε πολίτες και άλλοτε σε φορείς και συλλόγους, καθώς και στο υπουργείο Εξωτερικών, που στόχο είχε να ενισχύσει την εκπαίδευση του ελληνικού πληθυσμού που ακόμη βρισκόταν υπό οθωμανική κυριαρχία.

4.2. Τα Δημοτικά Σχολεία

Σχετικά με τη δημοτική εκπαίδευση, δύο ήταν οι τύποι σχολείων, τα Δημοτικά και τα Αστικά. Τα Δημοτικά έφεραν το όνομα της ενορίας στην οποία υπάγονταν και παρόλο που η φοίτηση ήταν τετραετής θεωρήθηκαν ότι οι γνώσεις που παρείχαν ήταν ελλιπείς, τόσο για την επαγγελματική ζωή όσο και για την ανώτερη εκπαίδευση. Η διοίκηση των σχολείων καθώς και η εποπτεία τους ήταν αρμοδιότητα της εξαμελούς Εφορείας με πρόεδρο τον Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης. Τη διεύθυνση των Δημοτικών Σχολείων αναλάμβαναν άτομα με δίπλωμα ελληνικού Διδασκαλείου, ενώ το διδακτικό προσωπικό όφειλε και αυτό να έχει δίπλωμα ελληνικού Διδασκαλείου ή έστω απολυτήριο Γυμνασίου. Δίδασκαν σύμφωνα με το ωρολόγιο πρόγραμμα, απουσίαζαν μόνο με αποδεδειγμένη ασθένεια ή λόγω ανωτέρας βίας και ασκούσαν επιτήρηση εντός και εκτός του σχολείου. Το βοηθητικό προσωπικό αποτελούταν από τον παιδονόμο, που έπρεπε να είναι εγγράμματος, με ήθος και να έχει υπηρετήσει ως Δάσκαλος (προτιμούνταν όσοι είχαν απολυτήριο Γυμνασίου) και από τον

επιστάτη που φρόντιζε για τη θέρμανση και τον αερισμό του κτιρίου και προτιμούταν εφόσον είχε απολυτήριο Αστικής Σχολής και ήταν έγγαμος. Η σχολική περίοδος διαρκούσε από μέσα Αυγούστου έως αρχές Ιουλίου. Σχετικά με την εγγραφή των μαθητών, στην Α' τάξη (Αρρένων και Θηλέων) εγγράφονταν χωρίς εξετάσεις, ενώ στις υπόλοιπες απαιτούνταν κατατακτήριες. Οι απολυτήριες εξετάσεις ήταν γραπτές και αφορούσαν τα μαθήματα των Ελληνικών, των Μαθηματικών, και της Ιστορίας (Ντούνα και Αμπατζίδου, 1993, σσ.145-165 και Τουλουμτζή, 1997, σσ. 26-29).

Το 1886 αρχίζει να λειτουργεί ένα Δημοτικό στην ανατολική πλευρά της Θεσσαλονίκης, την περιοχή των Πύργων, που μετέπειτα ονομάστηκε Ανάληψη, και επρόκειτο για σχολείο μικτό, το οποίο το 1897 προήχθη σε Αστική Σχολή Ανάληψης. Το ίδιο έτος, 1897-1898, υπήρχε ένα Δημοτικό και στην ενορία της Αγίας Τριάδας. Αρχικά, λειτούργησε ως Νηπιαγωγείο και Σχολή Θηλέων μέχρι το 1904-1905, έπειτα ως μικτό Δημοτικό και αργότερα ως Αστική Σχολή. Το 1901 λειτούργησε στη Θεσσαλονίκη Υποδιδασκαλείο προκειμένου να καταρτιστούν οι Δημοδιδάσκαλοι και το 1903 υπήρξε και το Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο του Υποδιδασκαλείου. (Τουλουμτζή, 1997, σ.12-14).

Από τον Τύπο της εποχής πληροφορούμαστε για την ίδρυση και λειτουργία του Πρώτου Δημοτικού Σχολείου. Το Μάρτιο του 1879 ο Μητροπολίτης τέλεσε τον αγιασμό σε οικόπεδο όπου έμελλε να κτιστεί Δημοτικό Σχολείο. Στο γήπεδο του Γυμναστηρίου χτίστηκε το έτος 1910 ένα νεοκλασικό οικοδόμημα, χαρακτηρισμένο ως «ωραίο», που στέγασε την Αστική Σχολή, που μετέπειτα ορίστηκε ως Πρώτο Δημοτικό Σχολείο. Κατά τη Μικρασιατική Καταστροφή όλα τα κτίρια των Δημοτικών Σχολείων επιτάχθηκαν για να στεγάσουν προσφυγικές οικογένειες · μετά το σεισμό του 1978 το κτίριο κατεδαφίστηκε και αντικαταστάθηκε από προκατασκευασμένο σχολείο στην οδό Ιασωνίδου (Τομανάς, 1997, σ.29).

Το Τρίτο Δημοτικό Σχολείο (του Ιωαννίδη) χτίστηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και στέγασε την Αστική Σχολή, μετέπειτα Τρίτο πλήρες 6/τάξιο Δημοτικό Σχολείο Αρρένων Θεσσαλονίκης. Πιο συγκεκριμένα, το 1907 θεμελιώθηκε η Ιωαννίδειος Αστική Σχολή Αρρένων, η οποία λειτούργησε ένα χρόνο αργότερα, το 1909-1910 με 346 μαθητές και 7 δασκάλους. Το όνομα το πήρε από τον έμπορο Δημήτριο Ιωαννίδη, με χρήματα του οποίου οικοδομήθηκε. Διευθυντής μέχρι το 1914 ήταν ο Βασίλειος Μάνος, αδελφός του Δημάρχου της Θεσσαλονίκης Νικολάου Μάνου. Όταν παραιτήθηκε τον αντικατέστησε ο Θεόδωρος Πελοπίδας και Υποδιευθυντής ήταν ο Αλέξανδρος (Αλέκος) Ωρολογάς, άνθρωπος που

ενέπνεε σεβασμό στους μαθητές του. Σημείο που καταδεικνύει την επιρροή του σουλτάνου στο ελληνικό σχολείο, ήταν η απαίτηση του Ωρολογιά, σύμφωνα με μαρτυρία του μαθητή της Ιωαννιδείου Σχολής Νικολάου Σφενδόνη το 1911, να αγοράσουν και να φορέσουν φέσια, προκειμένου να τον υποδεχθούν στην πόλη. Το Δημοτικό του Ιωαννίδη θεωρούνταν ως ένα από τα καλύτερα της Θεσσαλονίκης, χάρη στους δασκάλους που απάρτιζαν το διδακτικό προσωπικό. Πολλές σημαντικές προσωπικότητες φοίτησαν στο Δημοτικό του Ιωαννίδη με εξέχουσα τον Μανόλη Ανδρόνικο, αρχαιολόγο που έσκαψε και βρήκε τον τάφο του Φιλίππου στη Βεργίνα (Τομανάς, 1997, σσ.30-32 και Τουλουμτζή, 1997, σ.14)

Το Δημοτικό Σχολείο της οδού Δελφών χτίστηκε σε οικόπεδο που αγοράστηκε με έρανο μεταξύ των χριστιανών όλης της Θεσσαλονίκης και έτσι συγκεντρώθηκαν 940 χρυσές λίρες, οι οποίες προστέθηκαν στις 985 χρυσές λίρες που προσέφερε ο Μασσαλιώτης έμπορος Βασίλειος Μελάς (θείος του Παύλου Μελά). Η ανέγερση του Σχολείου ξεκίνησε το Μάρτιο του 1908, με τον αρχιτέκτονα Ξενοφώντα Παιονίδη, και τα εγκαίνια έγιναν τρία χρόνια αργότερα, το 1911. Πολλοί φοίτησαν στο Σχολείο αυτό, αλλά αρκετοί ήταν αυτοί που δεν κατάφεραν να αποφοιτήσουν. Το κτίριο διασώζεται μέχρι σήμερα, αν και επιτάχθηκε από τους Συμμάχους στον Α΄.Π.Π. και από τους Γερμανούς στον Β΄.Π.Π. (Τομανάς, 1997, σ.34).

Ένα ακόμη σχολείο ήταν το Πέμπτο Δημοτικό της οδού Κασσάνδρου 54. Ιδρύθηκε από Τούρκους το 1879 και μετά την απελευθέρωση εγκαταστάθηκε τμήμα του βουλγαρικού στρατού στο κτίριο, που απομακρύνθηκε τον Ιούνιο του 1913. Ως Πέμπτο Δημοτικό Σχολείο χαρακτηρίστηκε μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Το κτίριο διασώζεται μέχρι σήμερα σε πολύ καλή κατάσταση (Τομανάς, 1997, σ.35).

Όσον αφορά το Νυχτερινό Σχολείο, ο αναλφαβητισμός ήταν μια πραγματικότητα στην ελληνική κοινωνία με αυξημένα ποσοστά, και αδήριτη ανάγκη ήταν η καταπολέμησή του. Αίτημα, λοιπόν, των φτωχών παιδιών που εργάζονταν αποτελούσε η ίδρυση σχολείων πρωτοβάθμιας (αλλά και δευτεροβάθμιας, αργότερα) εκπαίδευσης. Ήδη από το 1876 λειτουργούσε στην πόλη 4/τάξια Νυχτερινή Σχολή του «Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης», με 460 μαθητές, οι οποίοι όμως δεν φοιτούσαν για μεγάλα χρονικά διαστήματα, λόγω των αυξημένων υποχρεώσεών τους σε σχολείο και εργασία, με αποτέλεσμα να κλείσει η Σχολή, η οποία και επαναλειτούργησε το 1906 με πολλές δυσκολίες (Αγραφιώτου-Ζαχοπούλου, 1997, σ.110).

4.3. Οι Αστικές Σχολές

Ο δεύτερος τύπος σχολείου της δημοτικής εκπαίδευσης ήταν τα Αστικά Σχολεία και η έναρξή τους τοποθετείται μεταξύ του 1880 και του 1883. Το 1882 αναφέρεται πρώτη φορά το Κεντρικό Δημοτικό Σχολείο Θεσσαλονίκης ως 6/τάξιο (και τα Αστικά Σχολεία ήταν 6/τάξια). Το πρόγραμμα που ακολουθούσαν οι Αστικές Σχολές ήταν πλήρες και οι απόφοιτοι μπορούσαν αν συνεχίσουν τις σπουδές τους στο Γυμνάσιο (Ντούνα και Αμπατζίδου, 1993, σσ.148-149).

Στα τέλη του 19^{ου} αι., συγκεκριμένα το 1886, αρχίζει να λειτουργεί ένα Δημοτικό στην ανατολική πλευρά της Θεσσαλονίκης (περιοχή Πύργων, μετέπειτα Ανάληψη) και πρόκειται για το μικτό Δημοτικό Σχολείο Πύργων και επιπλέον από το 1897 άρχισε και η λειτουργία της Αστικής Σχολής Ανάληψης (Τουλουμτζή, 1997, σ.12).

Μία άλλη περιοχή η οποία διακρίθηκε για την Αστική Σχολή της ήταν το Ασβεστοχώρι(ον) ή αλλιώς Νεοχώρι(ον), που πήρε την ονομασία του από το κυρίαρχο επάγγελμα των κατοίκων του που ήταν η ασβεστοποιΐα. Το 1904-1905 ο πληθυσμός του ήταν 4.240 κάτοικοι και το 1908 πλησίαζε τους 6.000. Ο Μητροπολίτης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ Γ' που ήταν Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης το 1870-1878, έδειξε ενδιαφέρον για τα σχολεία του Ασβεστοχωρίου. Αρωγός στάθηκε και ο Γρηγόριος Παλαμάς, με καταγωγή από το Ασβεστοχώρι, που ήταν την περίοδο εκείνη Διευθυντής της Μεγάλης του Γένους Σχολής και ασκούσε επιρροή στα Πατριαρχεία. Το 1883 με επιστολή του ίδιου του Παλαμά προς τους Ασβεστοχωρίτες, ανακοίνωνε ότι δύο έμποροι από τη Μασσαλία (Αργέντης Λεωνίδα και Ζαφειρόπουλος Στέφανος) διέθεταν για τα σχολεία τους τόκους από 30.000 χρυσά φράγκα, με προϋπόθεση να τιμηθούν ως ευεργέτες και συντηρητές των σχολείων. Την ίδια χρονιά ολοκληρώθηκε το Αρρεναγωγείο, του οποίου η ανέγερση ξεκίνησε το 1875. Με τη βοήθεια ξένων παραγόντων κατάφερε η κοινότητα να έχει σχολεία που διέθεταν όργανα Φυσικής και Γεωμετρίας και να λειτουργεί όχι μόνο 6/τάξιο Αρρεναγωγείο με 300 μαθητές αλλά και Παρθεναγωγείο με ανάλογο αριθμό μαθητριών. Ακόμη υπήρχαν δύο Νηπιαγωγεία, με μαθητές 400 και Νηπιαγωγούς τέσσερις. Το πρώτο νηπιαγωγείο, όπως προαναφέρθηκε, ξεκίνησε τη λειτουργία του το 1872-1873.

Ως προς τα έξοδα των σχολείων Ασβεστοχωρίου, το 1884, ανέρχονταν σε 346 οθωμανικές λίρες και αφορούσαν κυρίως τους μισθούς των δασκάλων και καύσιμη ύλη. Εκτός από τα 90 φράγκα που ήταν ο τόκος της μεγάλης δωρεάς των εμπόρων από τη

Μασσαλία, έσοδα υπήρχαν και από το Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Αθηνών με 60 φράγκα. Προσθετικά όμως, υπήρχε οικονομική ενίσχυση από ενοίκια κοινοτικών καταστημάτων, ξενοδοχείου και φούρνου, από το ενοίκιο του κοινοτικού καφενείου και κάποιων βοσκίσιμων εκτάσεων, καθώς και από την εκκλησία. Ως ευεργέτες των σχολείων Ασβεστοχωρίου θεωρήθηκαν: α) ο Σύλλογος Αθηνών, που από το 1883 έως το 1914 κατέβαλε το μισθό της Διευθύντριας του Παρθεναγωγείου, με 60 λίρες Τουρκίας το χρόνο, β) οι δύο έμποροι της Μασσαλίας, Λ. Αργέντης και Στ. Ζαφειρόπουλος, γ) ο Ερρίκος Άββοτ, πρόξενος της Γερμανίας, δ) ο Γρηγόριος Μαρασλής, που βοηθούσε στα επιστημονικά συγγράμματα, ε) ο Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Παλαμάς, στ) η Φιλόπτωχος Αδελφότης Κωνσταντινουπόλεως, ζ) ο Αναστάσιος Οικονομίδης, η) ο Αθανάσιος Οικονομίδης, και τέλος θ) ο Θεόδωρος Πολυζόπουλος. Στόχος των σχολείων αυτών ήταν η «*αναζωπύρωση και τόνωση του εθνικού φρονήματος*» ώστε να υπάρξει προετοιμασία για τον επερχόμενο εθνικό αγώνα και την έμπρακτη αντίσταση εναντίον της βουλγαρικής προπαγάνδας (Τάρεκ, 1993, σσ. 193-198).

Το 1881-1882 διορίστηκε δημοδιδάσκαλος ο Χρήστος Δημητριάδης και Παρθεναγωγός η Αικατερίνη Πέτρου. Το Αρρεναγωγείο που λειτουργούσε χαρακτηρίστηκε το 1888-1889 ως πλήρης Αστική Σχολή με έξι τάξεις, καθώς και Παρθεναγωγείο που συστεγάζεται με το Νηπιαγωγείο. Οι διάφορες οικονομικές δυσχέρειες που δημιουργούσαν κωλύματα στη λειτουργία της Αστικής Σχολής ήταν μεγάλες αλλά το σημαντικότερο ήταν ότι δε θα άφηνε ελεύθερο το πεδίο στη βουλγαρική προπαγάνδα (Βαχάρογλου, 2009, σ.65).

Το Υπουργείο Εξωτερικών του ελεύθερου ελληνικού κράτους σύμφωνα με τον προϋπολογισμό για την ελληνική παιδεία στην περιφέρεια του ελληνικού προξενείου Θεσσαλονίκης, προέβη σε επιχορήγηση του Νηπιαγωγείου με 50 οθωμανικές λίρες ως μισθό Νηπιαγωγού (1886-1887). Αργότερα, το 1904-1905 το Γενικό Προξενείο του ελεύθερου ελληνικού κράτους φτάνει τις 150 οθωμανικές λίρες. Και η βοηθός Παρθεναγωγού πληρωνόταν, ποσό της τάξεως των 22-23 οθωμανικών λιρών ετησίως. Από το βιβλίο «Ταμείον των Σχολείων Ασβεστοχωρίου 1884» που περιλαμβάνει πληροφορίες για τα έτη από το 1887 έως το 1909, γνωρίζουμε ότι εκτός από τα όσα προαναφέρθηκαν, έσοδα υπήρχαν και από ομόλογα, την ενοικίαση χανιού και την αδελφότητα Κωνσταντινούπολης «Αγαπάτε αλλήλους». Η αδελφότητα αυτή ήταν που ανέλαβε τη μισθοδοσία των εκπαιδευτικών (Βαχάρογλου, 2009, σσ. 67-70).

4.3.1. Το Αρρεναγωγείο- Αστική Σχολή Ασβεστοχωρίου

Στοιχεία για τους μαθητές που φοιτούν στο Αρρεναγωγείο έχουμε από το Μαθητολόγιο του Αρρεναγωγείου της κοινότητας και αφορούν τα έτη από το 1873-1874 έως το 1914-1915. Το 1873 το νηπιακό τμήμα είχε 36 μαθητές, η Α' τάξη 7, η Β' 31 και η Γ' 4, ενώ χωρίς τάξη καταγράφονται 70 μαθητές. Από το 1875 -1876 λειτουργεί η Δ' τάξη, ενώ τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1879-1880 λειτουργεί η Ε' και το 1883-1884 προστίθεται η ΣΤ'. Άξιο αναφοράς είναι ότι από το 1879-1880 στις ανώτερες τάξεις του Αρρεναγωγείου φοιτούν και μαθήτριες, αφού δεν λειτουργούσαν τα ανάλογα τμήματα του Παρθενγωγείου. Το έτος 1901-1902 λειτουργεί και Ζ' τάξη (μόνο εκείνη τη χρονιά), είτε ως προετοιμασία γυμνασιακού τμήματος προκειμένου να μη μετακινούνται οι μαθητές στη Θεσσαλονίκη, είτε επειδή είχε επηρεαστεί η κοινότητα από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και την Κωνσταντινούπολη, όπου λειτουργούσαν ήδη στις Αστικές Σχολές Αρρένων. Το μαθητικό δυναμικό των σχολείων ακολουθούσε αυξητική τάση τα χρόνια αυτά, ενώ από το 1910-1911 έως το 1912-1913 παρουσιάζεται έντονη μείωση, γεγονός που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο Μακεδονικός Αγώνας επηρέασε και τη μόρφωση των παιδιών. Το σύνολο των μαθητών που φοίτησε ανά τάξη στο Αρρεναγωγείο δίνεται στον παρακάτω πίνακα:

Το Αρρεναγωγείο Ασβεστοχωρίου

ΤΑΞΗ ΦΟΙΤΗΣΗΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΜΑΘΗΤΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
Α' τάξη	1465	27,8
Β' τάξη	1402	26,6
Γ' τάξη	1078	20,4
Δ' τάξη	681	12,9
Ε' τάξη	473	9
Στ' τάξη	159	3
Ζ' τάξη	8	0,2
Ελληνική	11	0,2
Σύνολο	5277	100,0

Το γεγονός ότι φοιτούν έως την Γ' τάξη οι περισσότεροι μαθητές, οφείλεται στην πεποίθηση που κυριαρχούσε ότι οι γνώσεις που λάμβαναν τα παιδιά μέχρι τότε ήταν επαρκείς, και η φοίτηση στις ανώτερες τάξεις δεν ήταν ούτε δυνατή, λόγω οικονομικών, ούτε απαραίτητη. Ως προς την ηλικία των μαθητών, υπάρχει μεγάλο εύρος στις πρώτες τάξεις και

μικρότερο στις τελευταίες. Έτσι, έχουμε στην Α' τάξη από 6 έως 14 χρόνων, στη Β' από 6 έως 16, ενώ στη Στ' από 10 έως 16 και στη Ζ' από 13 έως 15 (Βαχάρογλου, 2009, σσ. 81-82).

4.3.2. Το Παρθεναγωγείο Ασβεστοχωρίου

Για τις μαθήτριες του Παρθεναγωγείου πληροφορούμαστε από το «Μαθητολόγιο θηλέων Νηπιαγωγείου-Παρθεναγωγείου Ασβεστοχωρίου» που αφορά την περίοδο από το 1899-1900 έως το 1919-1920. Το Πρόγραμμα Σπουδών περιελάμβανε τα εξής μαθήματα: Θρησκευτικά, Ελληνικά (Γλωσσικά), Αριθμητική (Μαθηματικά), Πραγματογνωσία, Γραφή, Εργόχειρο, Πατριδογραφία, Ιστορία, Ωδική (Μουσική), Καλλιγραφία, Γεωγραφία, Φυσική, Ιχνογραφία, Φυσιγνωσία, Γυμναστική, Φυσική Ιστορία. Τα πρώτα έξι μαθήματα που αναφέρθηκαν ήταν για τις τάξεις Α' και Β', ενώ τα δέκα τελευταία για τις τάξεις Γ', Δ' και Ε'. Από το 1899-1900 έως το 1907-1908 υπάρχει μια αυξητική τάση του μαθητικού πληθυσμού, ενώ από το 1908-1909 έως το 1912-1913 υπάρχει μείωση, κατ' ανάλογο τρόπο με το Αρρεναγωγείο, όπως προαναφέρθηκε. Η ηλικία φοίτησής τους ποικίλλει ανά τάξη. Ο μέσος όρος ηλικίας των μαθητριών είναι αυξημένος κατά ένα ή δύο χρόνια σε σχέση με τα σύγχρονα δεδομένα. Όσον αφορά τη διαγωγή και τις επιδόσεις τους, συνήθως όσες άριστευαν στα μαθήματα άριστευαν και στη διαγωγή. Σε γενικές γραμμές μαθήτριες με άριστη, πολύ καλή ή καλή επίδοση χαρακτηρίζονταν με άριστη διαγωγή, ενώ μαθήτριες με μη ικανοποιητική επίδοση παρουσίαζαν διαγωγή καλή, αν και αναμένονταν από τις αντιλήψεις της εποχής για αρνητικότερους χαρακτηρισμούς (Βαχάρογλου, 2009, σσ. 94-112).

Για το Νηπιαγωγείο του Ασβεστοχωρίου έχουμε πληροφορίες για τα έτη 1901-1902 έως 1906-1907. Τα μαθήματα παρακολουθούσαν τόσο αγόρια όσο και κορίτσια με ποσοστά 50,2% και 49,8% αντίστοιχα, και λειτουργούσαν δύο τμήματα. Το 1906-1907 ιδρύθηκε και το δεύτερο Νηπιαγωγείο λόγω του αυξημένου αριθμού μαθητών και μαθητριών, που είχε επίσης δύο τμήματα (Βαχάρογλου, 2009, σσ. 116-120).

4.3.3. Η στέγαση των Αστικών Σχολών

Ξεκινώντας από την Κ.Α.Σ., το 1875 η Δημογεροντία αποφάσισε την ανέγερση του Δημοτικού Σχολείου και ο Μ. Αλλατίνι προσέφερε 50 λίρες, ποσό που διπλασιάστηκε από

τους εκτελεστές της διαθήκης του το 1882. Η Κοινότητα κατάφερε να αγοράσει με 380 λίρες ένα οικόπεδο στη συνοικία Αγίου Αθανασίου (Κ. Παλαιολόγου και Μόδη), δαπανώντας ακόμη 733 λίρες για θεμέλια και ξυλεία. Διάφορες, όμως, ενδοκοινοτικές διενέξεις και προβλήματα που έχρηζαν άμεσης λύσης κατά τη δεκαετία εκείνη, δεν επέτρεψαν να ανεγερθεί νέο κτίριο και το οικόπεδο χρησιμοποιήθηκε ως γυμναστήριο. Αρκετά χρόνια αργότερα, 31/12/1907 θεμελιώθηκε η Κ.Α.Σ με αρχιτέκτονα τον Ξενοφώντα Παιονίδη, που έλαβε υπόψην του προδιαγραφές υγιεινής σε ένα κτίριο «στερεό, απλό και απέριττο». Για τον προαύλιο χώρο μερίμνησε η Εφορεία. Το συνολικό κόστος της Σχολής άγγιξε τις 2.550 λίρες, εκ των οποίων τις 1.400 είχε προσφέρει η Εφορεία και διάφοροι ευεργέτες. Το κτίριο τελικά κατεδαφίστηκε το 1978, λόγω σεισμού και διάνοιξης της οδού Ιασωνίδου.

Όσον αφορά την Α.Σ.Β., υπάρχουν λιγότερα στοιχεία. Το 1861 η κοινότητα αγόρασε ένα οικόπεδο στην Ενορία Αγίου Μηνά, στη συνοικία Βαρδαρίου, και το 1866 ολοκληρώθηκε η κατασκευή του Δημοτικού Σχολείου Βαρδαρίου (μετέπειτα μετονομάστηκε Α.Σ.Β.). Το κτίριο και το οικόπεδο κόστισαν περίπου 40.000 γρόσια, όπου το οικόπεδο από μόνο του έφτανε τις 4.000. Από τη Λογοδοσία Εφορείας 1909-1910, συμπεραίνουμε ότι ανεγέρθη τελικά νέο κτίριο για τη στέγαση Α.Σ.Β., αφού γίνεται σύγκριση της νέας Αστικής Σχολής, αυτής της Αναλήψεως, με τις δύο ήδη υπάρχουσες, μαρτυρώντας ότι το κτίριο της τελευταίας ήταν «εφάμιλλο» των άλλων δύο.

Τέλος, σε Α.Σ.Αν. μετονομάστηκε το 1897 το Δημοτικό Σχολείο της ενορίας Αναλήψεως, το οποίο στεγαζόταν σε «σαθρό και στενό» κτίριο. Το 1905 η Εφορεία αποφάσισε τη μεταφορά του και η εκμίσθωση ήταν 12 οθωμανικές λίρες. Το 1908 όμως, το τότε νέο κτίριο χαρακτηρίστηκε ακατάλληλο και ανεπαρκές, και έτσι αποφασίστηκε η ανέγερση νέου στην ενορία Αναλήψεως. Η ολοκλήρωση του κτιρίου θεωρήθηκε άμεσης ανάγκης, προκειμένου να πολεμηθεί η σερβική και ρουμανική προπαγάνδα. Τελικά, η αποπεράτωση του νέου κτιρίου επετεύχθη στις αρχές του 1910, και τα εγκαίνια έγινα τον Μάιο του ίδιου έτους. Το νέο κτίριο ήταν στην οδό Δελφών (Τουλουμτζή, 1997, σ.90-94).

4.3.4. Ο μαθητικός πληθυσμός των Αστικών Σχολών

Οι τρεις Αστικές Σχολές κατά τα έτη 1874-1913 διέφεραν ως προς τη σύστασή τους. Το 1882-1883 το Κεντρικό Δημοτικό Σχολείο έχει συνολικά 650 μαθητές, ενώ μια οκταετία νωρίτερα, το 1874-1875, είχε σχεδόν τους μισούς (μόλις 340 μαθητές) Το διάστημα 1896-

1897 έως το 1899-1900 παρατηρείται πτώση του αριθμού των μαθητών, λόγω της ήττας στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897. Με την αυγή του 20^{ου} αιώνα υπήρξε αύξηση, ενώ το 1908-1909 απότομη μείωση (στους 179 μαθητές), πιθανώς λόγω της Ιωαννιδείου Αστικής Σχολής σε νεόδμητο κτίριο. Το Δημοτικό Σχολείο της συνοικίας Βαρδαρίου το 1874-1875 είχε 93 μαθητές, ενώ το 1882-1883 μόλις 50, μάλλον εξαιτίας της προαγωγής του Κεντρικού Δημοτικού Σχολείου σε Κ.Α.Σ. που παρείχε απολυτήριο, απαραίτητο εφόδιο για την εισαγωγή σε Γυμνάσιο. Άνοδος υπήρξε μέχρι το 1897, οπότε παρατηρήθηκε και εδώ μείωση λόγω του πολέμου. Μέχρι το 1909-1910 ο αριθμός των μαθητών ήταν σταθερός, σημειώνοντας πάλι πτώση το 1910, πιθανώς λόγω της εμφάνισης των πρώτων ιδιωτικών σχολείων (τότε ξεκίνησε και η λειτουργία της Ιωαννιδείου Αστικής Σχολής). Η Α.Σ.Αν. από το 1889 έως το 1896-1897 ακολούθησε ομαλή ανοδική πορεία, η οποία διεκόπη έως το 1901, όπως και των υπολοίπων, λόγω της ήττας στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο. Τα δεδομένα, όμως, άλλαξαν πάλι κατά τον 20^ο αιώνα και την απελευθέρωση. Παρακάτω δίνονται αναλυτικά τα στοιχεία του μαθητικού πληθυσμού των τριών Αστικών Σχολών από το 1874 έως το 1913.

Μαθητικός πληθυσμός Αστικών Σχολών 1874-1913

	Κ.Α.Σ	Α.Σ.Β.	Α.Σ.Αν.
1874-1875	340	93	-
1882-1883	650	50	-
1884-1885	540	-	-
1889-1890	-	-	65
1890-1891	-	-	61
1891-1892	-	-	58
1892-1893	-	-	76
1893-1894	558	85	98
1894-1895	-	-	115
1896-1897	504	82	193 * ⁴
1897-1898	446	66	139 *
1898-1899	423	61	189 *
1899-1900	430	71	140 *
1900-1901	465	72	185 *
1901-1902	-	77	-
1902-1903	456	79	240 *
1903-1904	446	83	264 *
1904-1905	489	114	281 *
1905-1906	549	132	273 *
1906-1907	597	126	-

⁴ Με αστερίσκο σημειώνονται οι μαθητικοί πληθυσμοί που συμπεριλαμβάνουν και νήπια.

1907-1908	547	133	312 *
1908-1909	368	133	-
1909-1910	329	120	333 *
1910-1911	314	102	-
1911-1912	386	103	389
1912-1913	349	-	-

Πηγή: Τουλουμτζή, 1997, σ.103 Αριθμός μαθητών/τριών ανά σχολικό έτος στα τρία εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η ίδρυση και ανάπτυξη ιδιωτικών και ξένων σχολών καθώς και η ίδρυση της Ιωαννιδείου Αστικής Σχολής επηρέασαν την προσέλευση στις τρεις αυτές Αστικές Σχολές. Η Κ.Α.Σ. ήταν αυτή που επηρεάστηκε αρνητικά, καθώς μειώθηκε αισθητά το μαθητικό δυναμικό της, η Α.Σ.Β. παρέμεινε σταθερή, ενώ η Α.Σ.Αν. είχε μια σχετική αύξηση, γεγονός που καταδεικνύει ότι δεν είχε επιπτώσεις στον πληθυσμό της η ίδρυση άλλων σχολών. Η κατανομή του μαθητικού πληθυσμού κατά τα έτη 1903-1912 στις τρεις Αστικές Σχολές, είχε ως εξής:

Κατανομή μαθητικού πληθυσμού Αστικών Σχολών, 1903-1912

	Κ.Α.Σ	Α.Σ.Β.	Α.Σ.Αν.	Σύνολο
Α' τάξη	650	34	559	1.243
Β' τάξη	820	255	158	1.233
Γ' τάξη	893	247	104	1.244
Δ' τάξη	721	221	74	1.016
Ε' τάξη	566	163	35	764
Στ' τάξη	373	127	22	522
Σύνολο	4.023	1.047	952	6.022

Πηγή: Τουλουμτζή, 1997, σ.109 Κατανομή του μαθητικού πληθυσμού κατά σχολικά τάξη στις τρεις Αστικές Σχολές (1903-1912)

Η διακύμανση ηλικίας σε κάθε τάξη στις Αστικές Σχολές παρουσιάζει μεγάλο εύρος, χωρίς να υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις τρεις σχολές. Στην Α' κυμαίνεται από 6 έως 14 ετών, στη Β' από 7 έως 16, στη Γ' από 8 έως 15, στη Δ' από 9 έως 17, στην Ε' από 10 έως 17 και στη Στ' από 11 έως 18. Κατά κύριο λόγο ελληνόπουλα φοιτούν στις Σχολές με Χριστιανικό Ορθόδοξο θρήσκευμα. Στην Κ.Α.Σ συγκεκριμένα, το διάστημα 1903-1913 είναι Χριστιανοί, 2 Μωαμεθανοί, 2 Ιουδαίοι και 1 Ευαγγελιστής. Στην Α.Σ.Αν. το διάστημα 1889-1912 φοίτησαν 970 Χριστιανοί, 4 Μωαμεθανοί (2 αγόρια, 2

κορίτσια), 2 Ευαγγελιστές και 1 Διαμαρτυρόμενος. Όλοι οι αλλόθρησκοι φοίτησαν για ένα μόνο χρόνο, γεγονός που καταδεικνύει ότι εκτός από μικρή, από άποψη ποσοστού, ήταν και πρόσκαιρη η παρουσία τους (Τουλουμτζή, 1997, σσ.103-116).

4.3.5. Η κοινωνικο-οικονομική προέλευση μαθητικού πληθυσμού

Η κοινωνικο-οικονομική θέση της οικογένειας την εποχή εκείνη οριζόταν από το επάγγελμα του πατέρα και υπήρχε διαφοροποίηση μεταξύ των Αστικών Σχολών. Στην Κ.Α.Σ. και την Α.Σ.Β. η πλειοψηφία των μαθητών προέρχεται από μεσαία κοινωνικο-οικονομικά στρώματα με ποσοστά 59,5% και 52,2% αντίστοιχα, ενώ στην Α.Σ.Αν. με 26,4%. Το ανώτερο είναι πολύ μικρότερο και στις τρεις, με υπεροχή στην Α.Σ.Β., με ποσοστό της τάξεως του 5,5%. Τα ορφανά ήταν το 14% του μαθητικού πληθυσμού, λόγω πολέμων, επιδημιών ή χαμηλού μέσου όρου ζωής εξαιτίας της αυξημένης θνησιμότητας. Τα κυρίαρχα επαγγέλματα που αναφέρονται στην Κ.Α.Σ. ήταν αυτά των υπαλλήλων, εργατών, εμπόρων, υποδηματοποιών, ραπτών, καφεπώλων, παντοπώλων και μαγείρων. Αξιοσημείωτο είναι ότι αναφέρονται στην κατηγορία των επαγγελματιών και οι άνεργοι και τα ορφανά. Η Α.Σ.Αν. είχε εντελώς διαφορετική σύσταση από την Κ.Α.Σ., αφού τα ανώτερα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα της πόλης, καθώς και όλα τα επαγγέλματα που εξαρτιόνταν από αυτούς, εγκαταστάθηκαν στην Ανατολική Θεσσαλονίκη τη δεκαετία του 1890. Έτσι, το προφίλ του μαθητικού δυναμικού σχηματίζεται από τα κατώτερα στρώματα (57,9%), και λιγότερο από τα μεσαία (26,4%). Τα συχνότερα επαγγέλματα ήταν των μισθωτών (κυρίως εργάτες και κηπουροί), μεταφορών, υπαλλήλων, μικροεμπόρων, σιδηρουργών και αρτοποιών. Στην Α.Σ.Β. επικρατούσε κατάσταση παρόμοια με την Κ.Α.Σ. Τα μεσαία στρώματα κυριαρχούσαν, ακολουθούσαν τα κατώτερα και έπονταν τα ανώτερα. Τα επαγγέλματα ήταν παρόμοια, με την προσθήκη των υποδηματοποιών και των καπνοπώλων. Αξίζει να σημειώσουμε ότι οι μαθητές επέλεγαν σχολείο βάσει της ενορίας τους και όχι του προφίλ του σχολείου. Τα ελληνόπουλα των ανώτερων οικονομικά στρωμάτων επέλεγαν να φοιτήσουν σε ξένα σχολεία. (Τουλουμτζή, 1997, σσ.130-138)

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι τα προβλήματα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι εκπαιδευτικοί της εποχής εκείνης ήταν ποικίλα και συχνά δυσεπίλυτα. Ξεκινώντας από την υλικοτεχνική υποδομή που απουσίαζε σχεδόν εξολοκλήρου, και προχωρώντας στα κτίρια που ήταν ακατάλληλα, την έλλειψη διδακτικής και παιδαγωγικής πείρας, σε ακροατήριο της

τάξεως 40-60 ατόμων, συνδυασμένα με μισθούς εξαθλίωσης, συμπεραίνουμε ότι ο κόπος που κατέβαλαν ξεπερνούσε τα όρια της φυσιολογικής προσπάθειας, και κατ' επέκταση στηριζόταν στο ζήλο και την εσωτερική διάθεση των δασκάλων και των διδασκαλισσών. Οι τρεις Αστικές Σχολές, που είναι το πιο αντιπροσωπευτικό δείγμα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στη Θεσσαλονίκη για εκείνη την εποχή (τα 2/3 του μαθητικού πληθυσμού φοιτούσαν σε αυτές), βοηθούν να κατανοήσουμε τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας στα εκπαιδευτικά ιδρύματα, καθώς επίσης και την εκπαίδευση που λάμβαναν οι μαθητές. Αρωγός στις διδασκαλίες στάθηκε η απαλλαγή από την αναποτελεσματική αλληλοδιδασκτική μέθοδο.

4.3.6. Η Αστική Σχολή Θηλέων Θεσσαλονίκης

Η εκπαίδευση των κοριτσιών στη Θεσσαλονίκη ξεκίνησε περίπου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Το 1845 ιδρύθηκε το πρώτο Παρθεναγωγείο με δωρεά της Μαριγώς Στεργίου-Καρανικόλα, το οποίο το 1856 προήχθη σε "Ανώτερον Κεντρικόν Παρθεναγωγείον" και μάλιστα ενισχύθηκε από τον Θεαγένη Χαρίση, σημαντικό ευεργέτη της Θεσσαλονίκης. Το 1882 στο Κεντρικό Παρθεναγωγείο λειτουργούσαν: α) Ανώτερο 5/τάξιο Παρθεναγωγείο, β) 4/τάξιο Δημοτικό Θηλέων, και γ) Κεντρικό Νηπιαγωγείο. Μερικές δεκαετίες αργότερα, με τον Κανονισμό του 1905, λειτουργούσαν σε αυτό: α) Αστική Σχολή 6/τάξια, που ήταν το κατώτερο τμήμα, β) Γυμνάσιο 3/τάξιο, που ήταν το ανώτερο τμήμα, και γ) Διδασκαλείο 2/τάξιο. Ως συνδιδακτικό λειτουργούσε μέχρι το σχολικό έτος 1884-1885, ενώ Αστική Σχολή χαρακτηρίστηκε για πρώτη φορά το 1893. Η προαγωγή από 4/τάξιο Δημοτικό σε 6/τάξια Αστική Σχολή, που πραγματοποιήθηκε στο διάστημα 1885-1893, έγινε με στόχο την αναβάθμιση του προγράμματος σπουδών της Σχολής αλλά και του τίτλου σπουδών που παρείχε στις απόφοιτες.

Ως προς τη διεύθυνση της Αστικής Σχολής, την αναλάμβαναν ειδικευμένες παιδαγωγοί, σπουδαγμένες στην Αθήνα και την Κωνσταντινούπολη. Από τα βιβλία που τηρούσαν έχουν σωθεί τα Μητρώα για τα έτη 1892-1914 (εκτός του έτους 1911-1912) και οι Γενικοί Έλεγχοι των ετών 1899-1908. Παρακάτω δίνονται αναλυτικά οι αριθμοί κατά έτος των εγγεγραμμένων μαθητριών:

Εγγεγραμμένες μαθήτριες στην Αστική Σχολή Θηλέων 1892-1914

Έτος	Νηπιαγωγείο Αριθμ. Μαθητριών	Αστική Σχολή Αριθμ. Μαθητριών	Σύνολο
1891-1892	112	464	576
1892-1893	48	68	116
1893-1894	-	15	15
1894-1895	97	104	201
1895-1896	54	66	125
1896-1897	16	68	84
1897-1898	-	108	108
1898-1899	33	61	94
1899-1900	76	107	183
1900-1901	60	69	129
1901-1902	92	73	165
1902-1903	66	61	127
1903-1904	61	69	130
1904-1905	48	84	132
1905-1906	7	77	85
1906-1907	11	120	131
1907-1908	15	113	128
1908-1909	-	108	108
1909-1910	2	144	146
1910-1911	-	149	149
1911-1912	-	-	-
1912-1913	-	178	178
1913-1914	-	346	346

Πηγή: *Αμπατζίδου, 1993, σ.182* Αριθμός εγγεγραμμένων μαθητριών στο Νηπιαγωγείο και την Αστική Σχολή για το διάστημα 1891-1914.

Αρκετές μαθήτριες έμεναν στάσιμες. Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί, με μεγάλη επιφύλαξη, βάσει της κοινωνικής τους προέλευσης, της καταγωγής και του πειστικού προγράμματος που είχαν. Στην Αστική Σχολή το εύρος φοίτησης ήταν από 6 έως 12 ετών. Οι μαθήτριες δεν προέρχονταν μόνο από τη Θεσσαλονίκη αλλά από όλα τα γεωγραφικά διαμερίσματα της Ελλάδας. Για παράδειγμα, το έτος 1899-1900 οι μη Θεσσαλονικιές ήταν 47 σε σύνολο 418 μαθητριών. Αργότερα, το ποσοστό αυξήθηκε, με ενδεικτικό παράδειγμα το έτος 1906-1907 όπου οι 100 ήταν άλλης καταγωγής, σε σύνολο 544 μαθητριών. Ως προς το θρήσκευμα, οι περισσότερες ήταν Χριστιανές. Στη διάρκεια των ετών 1891-1914 φοιτούσαν κάθε έτος από 1 έως 5 αλλόθρησκες Καθολικής, Ιουδαϊκής ή Μουσουλμανικής θρησκείας. Τα επαγγέλματα των γονέων τους ανήκαν σε αυτά των χαμηλών κοινωνικο-οικονομικών

στρωμάτων, με κυρίαρχα αυτά του υπαλλήλου, εργάτη, εμπόρου, υποδηματοποιού, παντοπώλη και ράπτη (Αμπατζίδου, 1993, σσ.179-188).

4.4. Οργάνωση και λειτουργία των Δημοτικών και Αστικών Σχολείων Θεσσαλονίκης

Ο τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας των Δημοτικών και Αστικών Σχολών προέκυψε από τον Κανονισμό της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητας του 1904 και τον Κανονισμό των Ελληνικών Σχολείων Θεσσαλονίκης του 1905.

- Αρχικά, ως προς τη Διοίκηση, αναλαμβάνει δράση η εξαμελής «Εφορεία των Εκπαιδευτικών καταστημάτων» υπό την προεδρία του Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης. Η Εφορεία αυτή επέλεγε κάθε χρόνο διδασκάλους και διδασκάλισσες, τους οποίους και μπορούσε να παύσει οποτεδήποτε, πλήρωνε τους μισθούς (των δασκάλων ανά τρίμηνο, ενώ των παιδονόμων και του βοηθητικού προσωπικού ανά μήνα), και επιπλέον επιθεωρούσε και ενέκρινε το πρόγραμμα μαθημάτων.
- Ως προς τη Διεύθυνση, τις θέσεις αυτές κάλυπταν απόφοιτοι ελληνικού Διδασκαλείου, με κύριο έργο την εσωτερική διοίκηση των σχολείων. Καλούσαν σε συνεδρίαση το προσωπικό μία φορά το μήνα, φρόντιζαν για την εφαρμογή των προγραμμάτων, την εκπλήρωση των καθηκόντων του διδάσκοντος προσωπικού, παρακολουθούσαν παραδόσεις διδασκαλιών ενώ παράλληλα επιθεωρούσαν και τον τρόπο διδασκαλίας. Ο Διευθυντής διενεργούσε τις εγγραφές και σε συνεργασία με τους διδάσκοντες πρότειναν τα βιβλία.
- Τέλος, ως προς το Διδακτικό προσωπικό, στελέχωναν τα σχολεία όσοι είχαν δίπλωμα ελληνικού Διδασκαλείου, και σε εξαιρετικές περιπτώσεις κάποιοι με απολυτήριο Γυμνασίου, κατά προτίμηση από την περιοχή της Θεσσαλονίκης. Όφειλαν να εκτελούν με ακρίβεια τις διατάξεις του Κανονισμού του 1905, να συμμορφώνονται με το Διευθυντή και να διδάσκουν ανελλιπώς σύμφωνα με το ωρολόγιο πρόγραμμα. Οποιαδήποτε αδικαιολόγητη απουσία ή αργοπορημένη προσέλευση, είχε εμφανείς συνέπειες στο μισθό τους. Έπρεπε να αναφέρουν αμέσως τους απόντες στον Διευθυντή, να σημειώνουν τις συμπεριφορές των μαθητών και να ασκούν επιτήρηση εντός και εκτός σχολείου (Τουλουμτζή, 1997, σσ.24-26).

4.4.1. Διδάσκαλοι και Διδασκάλισσες

Τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν ήταν: α) ελλιπής υλικοτεχνική υποδομή, δηλαδή παλαιά κτίρια, χαρακτηρισμένα «άθλια, υπόσαθρα, ακόμη και παιδοκτόνα» από τον Τύπο της εποχής, έλλειψη παιδευτικών μέσων, εποπτικών εργαλείων και αργότερα βιβλίων, λόγω οικονομικής δυσπραγίας των σχολείων και όχι λόγω αδιαφορίας της Εφορείας, β) έλλειψη επαρκώς καταρτισμένων Διδασκάλων και Διδασκαλισσών, αφού με το κλείσιμο των Διδασκαλείων Θεσσαλονίκης και Σερρών (1882, 1881 αντίστοιχα) διορίζονταν απόφοιτοι Γυμνασίων, που στερούνταν αναγκαίων παιδαγωγικών γνώσεων και διδασκαλικής πείρας, με αποτέλεσμα να αυτοσχεδιάζουν (και σε ακόμη πιο δυσμενή θέση ήταν τα χωριά, όπου γραμματοδιδάσκαλοι γίνονταν κάτοικοι με ελάχιστη μόρφωση), γ) ο μισθός εμπλεκομένων στην εκπαίδευση · το 1897 - 1898 ο ετήσιος μισθός ενός μέσου Διδασκάλου ήταν περίπου 3.000-3.400 γρόσια, δηλαδή μηνιαίως 2,3 - 2,6 οθωμανικές λίρες, της μέσης Διδασκάλισσας 2.000-2.500 γρόσια ετησίως, δηλαδή 1,5-1,9 λίρες το μήνα, ενώ οι Διευθυντές των Αστικών Σχολείων έπαιρναν 4.500 γρόσια το χρόνο, δηλαδή 3,6 λίρες το μήνα. Εξαίρεση αποτελούσε ο Διευθυντής της Κεντρικής Αστικής Σχολής, του μεγαλύτερου εκπαιδευτικού ιδρύματος πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης Θεσσαλονίκης, που είχε μισθό υψηλότερο των 9.000 γροσίων το χρόνο, δηλαδή περίπου 6,8 λίρες το μήνα. Οι μισθοί των Διδασκάλων και των Διδασκαλισσών δεν επαρκούσαν για να καλύψουν τις ανάγκες τους και η Εφορεία επεδίωκε την αύξησή τους. Κύρια εφόδια των εκπαιδευτικών, λοιπόν, ήταν η ευσυνειδησία και ο ζήλος τους, που τους καθιστούσε λειτουργούς (Τουλουμτζή, 1997, σσ.32-35).

4.4.2. Αναλυτικό Πρόγραμμα Σχολών

Πληροφορίες για τα μαθήματα που διδάσκονταν στα σχολεία παίρνουμε από το πρόγραμμα διδασκαλιών της Κεντρικής Αστικής Σχολής 1883-1884, τη λογοδοσία Εφορείας των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Θεσσαλονίκης 1884-1885 και τους γενικούς ελέγχους της Κεντρικής Αστικής Σχολής (1903-1912), της Αστικής Σχολής Βαρδαρίου (1897-1911) και της Αστικής Σχολής Αναλήψεως (1889-1904 και 1910-1911).⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι στη Θεσσαλονίκη ήδη το 1909 όλα τα Δημοτικά ήταν πλήρη-6/τάξια. Το 1881-1882 προήχθη σε πλήρη 6/τάξια Κεντρική Αστική Σχολή και τα μαθήματα που διδάσκονταν εκεί ήταν στο

⁵ Για λόγους ευκολίας χρησιμοποιούνται συντομογραφίες, όπου: Κ.Α.Σ. - Κεντρική Αστική Σχολή, Α.Σ.Β - Αστική Σχολή Βαρδαρίου, και Α.Σ.Αν. - Αστική Σχολή Αναλήψεως.

σύνολο 12, που ήταν τα εξής: Θρησκευτικά, Γλωσσικά, Αριθμητική, Γεωμετρία, Γεωγραφία, Ιστορία Γενική, Φυσική Ιστορία, Φυσική Πειραματική, Ωδική, Καλλιγραφία, Ιχνογραφία, Γυμναστική. Στον παρακάτω πίνακα δίνονται αναλυτικά τα μαθήματα και οι ώρες διδασκαλιών ανά τάξη.

Πρόγραμμα Αστικών Σχολών Θεσσαλονίκης (1897-1912)

	Α' τάξη	Β' τάξη	Γ' τάξη	Δ' τάξη	Ε' τάξη	Στ' τάξη
Θρησκευτικά	√	√	√	√	√	√
Γλωσσικά	√	√	√	√	√	√
Αριθμητική	√	√	√	√	√	√
Γεωμετρία			√	√	√	√
Γεωγραφία			√	√	√	√
Ιστορία Γενική				√	√	√
Φυσική Ιστορία				√	√	√
Φυσική Πειραματική					√	√
Ωδική	√	√	√	√	√	√
Καλλιγραφία			√	√	√	√
Ιχνογραφία			√	√	√	√
Γυμναστική	√	√	√	√	√	√

Πηγή: Τουλουμτζή, 1997, σ.77 Το πρόγραμμα των Αστικών Σχολών στη Θεσσαλονίκη από το 1897 έως το 1912.

Στην Κ.Α.Σ. η καθαρεύουσα-απλή γλώσσα διδασκόταν σε όλες τις τάξεις παράλληλα με τη γραμματική της αρχαίας ελληνικής. Επόμενο, σε σημασία, μάθημα ήταν η Αριθμητική και η Γεωμετρία. Τα Θρησκευτικά, εξίσου σημαντικά διδάσκονταν τρεις ώρες την εβδομάδα, σε όλες τις τάξεις. Η Γυμναστική και η Ωδική ήταν τα “τεχνικά” μαθήματα που θεωρούνταν σημαντικά για τη διαπαιδαγώγηση των ελληνοπαίδων. Η Ιχνογραφία, επίσης “τεχνικό” υποβοηθούσε της Γεωμετρία και το αντίστροφο. Τέλος, όσον αφορά τη Γεωγραφία δινόταν έμφαση στην τοπική Γεωγραφία, κυρίως.

Όλες οι Αστικές Σχολές Θεσσαλονίκης ακολουθούσαν το πρόγραμμα που περιγράφηκε παραπάνω, με πρόσθετα μαθήματα τα Τουρκικά (στις δύο τελευταίες τάξεις μόνο) και τα Εργόχειρα (σε όλες τις τάξεις). Οι Αστικές Σχολές επεδίωκαν οι απόφοιτοι, αγόρια και κορίτσια, να έχουν τα καλύτερα εφόδια για να ακολουθήσουν ανώτερες σπουδές ή και όχι, στοχεύοντας στην απευθείας ένταξή τους στον κοινωνικό και επαγγελματικό βίο. Ως

μέσο χρησιμοποιούσαν την απλή καθαρεύουσα και όχι την αρχαία ελληνική γλώσσα (Τουλουμτζή, 1997, σσ.72-77).

Συνοψίζοντας, οι Αστικές Σχολές διαμόρφωσαν στέρεες βάσεις για να λειτουργήσουν εύρυθμα και να ακολουθήσουν μια συνεχή πορεία στο χρόνο. Ποικίλοι παράγοντες, από ιδιώτες ως φορείς, έδρασαν ως ευεργέτες για τις Σχολές, χορηγίες υπήρξαν αρκετές, και γινόταν προσπάθεια για πρόσληψη όσο το δυνατόν πιο καταρτισμένου εκπαιδευτικού δυναμικού. Από το ωρολόγιο πρόγραμμα και τα μαθήματα που διδάσκονταν, συμπεραίνουμε ότι έμφαση δινόταν στα Γλωσσικά, όπου κυριαρχούσε η τότε καθομιλουμένη γλώσσα και όχι η αρχαία, στα Μαθηματικά (συμπεριλαμβανομένης της Αριθμητικής και της Γεωμετρίας) και τα Θρησκευτικά. Προσπάθειες πολλές γίνονταν ώστε να παρέχεται η όσο το δυνατόν καλύτερη στέγαση στις Αστικές Σχολές, με συνέπεια να κτίζονται νεόδμητα κτίρια στις περιπτώσεις που τα παλαιότερα δεν πληρούσαν τις προϋποθέσεις που όφειλαν, όπως συνέβη με την Α.Σ.Β.

Ο μαθητικός πληθυσμός υπερίσχυε με διαφορά στην Κ.Α.Σ. έναντι των άλλων Αστικών Σχολών, κάτι που θεωρείται εύλογο αφού ήταν και το σημαντικότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα. Σημαντικό στοιχείο είναι και η εκπαίδευση των θηλέων σε Αστική Σχολή, καθώς φαίνεται ότι δινόταν έμφαση στη μόρφωσή τους όχι μόνο στο πρώιμο στάδιο της μικρής ηλικίας. Η τακτική προσέλευσή τους καθόλα τα χρόνια από το 1892 έως το 1914, με διακυμάνσεις βέβαια λόγω των ιστορικών εξελίξεων, καταδεικνύει αφενός τη θέληση των ιδίων να μορφωθούν και αφετέρου των οικογενειών τους να τις μορφώσουν. Παρά τα ποικίλα προβλήματα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι εκπαιδευτικοί, με κυριότερα την υλικοτεχνική υποδομή και τους χαμηλούς μισθούς, το έργο που προσέφεραν θα λέγαμε ότι ξεπερνά τις προσδοκίες της εποχής και γίνεται "πρότυπο προς μίμηση" για τη δική μας γενιά εκπαιδευτικών που βρίσκεται και αυτή εν μέσω κρίσης.

5. Τα ιδιωτικά σχολεία

5.1. Τα εκπαιδευτήρια Στέφανου Νούκα και Αγγλαΐας Σχινά

Το καλοκαίρι του 1905 έγιναν τα εγκαίνια των εκπαιδευτηρίων με επόπτη τον ίδιο τον Στέφανο Νούκα και Διευθυντή τον Πέτρο Παπαγεωργίου. Το εκπαιδευτικό προσωπικό⁶ που στελέχωνε τα σχολεία ήταν Έλληνες και ξένοι, για ελληνικά και αλλόγλωσσα μαθήματα. Η πειθαρχία για τους μαθητές του Οικοτροφείου ήταν αρκετά αυστηρή, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την αποβολή δέκα οικοτρόφων επί δέκα ημέρες, για ασήμαντο παράπτωμα, στερούμενοι τόσο τη στέγη όσο και τη διατροφή. Εξαιτίας της αυστηρότητας αυτής θεωρείται ότι ο Αθανάσιος Κωνσταντινίδης συνοδευόμενος από ορισμένους καθηγητές απεχώρησαν από τα Εκπαιδευτήρια ιδρύοντας ένα χρόνο αργότερα, το 1906, τη Σχολή Κωνσταντινίδη (Τομανάς, 1997, σσ.64-65).

Ο Στέφανος Νούκας ήταν καλόγηρος που σπούδασε και δίδαξε στο εξωτερικό. Το έργο του στην εκπαίδευση ήταν πολύ σημαντικό, αφού άσκησε επιρροή στο Σύλλογο “Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης” που ήταν ο πρώτος φιλεκπαιδευτικός σύλλογος Δυτικομακεδόνων, στο “Κυριακό Σχολείο του Λαού” στην Κωνσταντινούπολη, και στο “Παρθεναγωγείον της Παλλάδος” στο Πέραν. Το 1895 ίδρυσε την Ελληνο-γαλλική Εμπορική Σχολή ως απάντηση στις ξένες Εμπορικές Σχολές, που είχαν ξεκινήσει να ιδρύονται από το 1888 στην πόλη. Το διδακτήριο είχε, το έτος 1902, 55 οικοτρόφους, 11 ημίτροφους και 30 εξωτερικούς μαθητές, με δίδακτρα που κυμαίνονταν από 6 έως 20 λίρες το χρόνο. Προκειμένου να εξασφαλίσει έσοδα στράφηκε αρχικά προς το Πατριαρχείο, έπειτα στον Γ. Μαρασλή (1902) στην Οδησό της Ρωσίας που του προσέφερε 1.160 χρυσές οθωμανικές λίρες, καθώς και στον Δ. Σγούτα (1905) στο Παρίσι που τον ενίσχυσε οικονομικά με 22.549 γαλλικά φράγκα. Οι δύο τελευταίες προσωπικότητες θεωρήθηκαν ευεργέτες, για αυτό και το Λύκειο ονομάστηκε “Μαράσλειον Εμπορικών Λύκειον” και η πτέρυγα που χτίστηκε με τη δωρεά του Σγούτα “Σγούτειον”. Τα εκπαιδευτήρια περιελάμβαναν 4/τάξια Εμπορική Σχολή, Κλασικό Γυμνάσιο, Δημοτικό και Νυχτερινή Σχολή, και ήταν πρωτοπορία για την εποχή εκείνη η διάθεση ειδικής αίθουσας διδασκαλίας

---

⁶ Τζον Χατζηπαπάς (καθηγητής της τουρκικής), Δημοσθένης Δασκόπουλος (καθηγητής της γαλλικής), Ντόναλντσον (της αγγλικής), Μίλτος Καρατζίδης (των εμπορικών μαθημάτων), καθώς και οι Γιάννης Παυλίδης, Θανάσης Κωνσταντινίδης και Παντελής Νάκας των οποίων τα γνωστικά αντικείμενα δεν αναφέρονται. (Τομανάς, 1997, σ.64)

για Φυσική-Χημεία καθώς και Εμπορευματολογία, αίθουσες που ήταν αμφότερες εξοπλισμένες με εποπτικά μέσα. Στο Λύκειο, όμως, προστέθηκε και Δημοτικό, το οποίο λειτουργούσε στο αρχοντικό του Αγγελάκη, στην οδό Εθνικής Αμύνης.

Σημαντικοί εκπαιδευτικοί στελέχωσαν το διδακτικό προσωπικό στο Μαράσλειο ως διευθυντές διετέλεσαν ο Κωνσταντινίδης, που ίδρυσε αργότερα δική του Σχολή, ο Δ. Στεφάνου, πρώην Σχολάρχης στο Τσοτύλι και ενεργό μέλος του Μακεδονικού Αγώνα, καθώς και ο Θ. Νάτσινας, μετέπειτα ιδρυτής ομώνυμης Εμπορικής Σχολής, ενώ ως καθηγητές ο Σ. Γραικός, ιδρυτής του πρώτου Ωδείου της Θεσσαλονίκης το 1911, και μερικοί άλλοι⁷. Από το 1905 και έπειτα η ‘Σχολή Νούκα’ ή αλλιώς ‘Μαράσλειο’ πορεύθηκε βάσει των ιστορικών συγκυριών, και έτσι το 1913 μετατράπηκε σε Νοσοκομείο του Ερυθρού Σταυρού και οι μαθητές ανέλαβαν το ρόλο των νοσοκόμων, περιθάλποντας περισσότερους από 200 τραυματίες. Το 1931 λειτούργησε και το Γυμνάσιο Θηλέων, στη διασταύρωση λεωφόρου Στρατού και Σαρανταπόρου, το οποίο δύο χρόνια αργότερα μεταφέρθηκε στην οδό Βασιλίσσης Όλγας. Στο Γυμνάσιο Θηλέων φοίτησαν γυναικείες προσωπικότητες που ξεχώρισαν, όπως η σοπράνο Μαργαρίτα Πέρρα και η πρώτη γυναίκα Βουλευτής, Ελένη Παπαχρήστου- Σκούρα (Τομανάς, 1997, σσ. 64-67).

Το 1905 ιδρύθηκε το ‘Πρότυπον Παρθεναγωγείον Στέφανου Νούκα’ με σκοπό τη χειραφέτηση της γυναίκας και τη συμμετοχή της στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Θεωρούσαν αναγκαίο να λάβουν «εθνοπρεπή και ηθική» μόρφωση και αγωγή οι ελληνοπούλες του απόδημου Ελληνισμού και να διδαχθούν ανάμεσα στα διάφορα μαθήματα και τη γαλλική γλώσσα, δίχως να καταφύγουν σε ξένα εκπαιδευτήρια. Το Παρθεναγωγείο στεγάστηκε στο ‘αρχοντικό Αγγελάκη’ και δίδασκαν σε αυτό καθηγητές από το Μαράσλειο καθώς και γυναίκες, όπως η Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου, η Μερόπη Χατζηαντωνίου και η Αγλαΐα Σχινά, η οποία σπούδασε στο εξωτερικό και διετέλεσε Διευθύντρια της Σχολής, όταν απεχώρησε ο Στέφανος Νούκας. Η Σχολή περιελάμβανε έξι τάξεις Δημοτικού και ακόμη τρεις, Αστικής Σχολής. Τον Μάρτιο του 1913, οργανώθηκε γιορτή για τους τραυματίες πολέμου της απελευθέρωσης, ενώ τον Ιούνιο του ίδιου έτους το Παρθεναγωγείο, όπως όλα τα Εκπαιδευτήρια Νούκα, επιτάχθηκε από τον Ερυθρό Σταυρό Θεσσαλονίκης. Η όρεξη με την οποία εργάστηκε η Αγλαΐα Σχινά ήταν που την διέκρινε, και την έκανε συνιδιοκτήτρια το

⁷ Άλλοι καθηγητές ήταν ο Λαμπρίδης, ο Μεντεκίδης, ο Μαλούτας, ο Μαϊμούκας, ο Δώδος, ο Αντωνιάδης, ο Πετρακόπουλος, ο Χατζόπουλος, ο Λιάκος, οι Γάλλοι Ligonier, Vrin Pinet, chevalier, Gas Consen, ο Άγγλος Donaldson και ο Γερμανός Neftel, για τους οποίους δεν αναφέρεται κάποιο άλλο έργο πέραν της διδασκαλίας τους στη Σχολή (Αγραφιώτου- Ζαχοπούλου, 1997, σ.116).

1917, χρονιά η οποία ταλάνισε το Παρθεναγωγείο αφού αποτεφρώθηκε λόγω της πυρκαγιάς που ξέσπασε στην πόλη, όμως συνέχισε η λειτουργία του σε άλλα οικήματα. Το κτίριο δε διασώζεται σήμερα (Αγραφιώτου-Ζαχοπούλου, 1997, σσ. 118-121 και Μόσχου, 1993, σ. 269)

5.2. Σχολή Κωνσταντινίδη

Για λόγους που δεν εξακριβώθηκαν ο Αθ. Κωνσταντινίδης απεχώρησε από τα Εκπαιδευτήρια του Στέφανου Νούκα το 1907 και ίδρυσε το δικό του Ελληνογαλλικό Εμπορικό Λύκειο. Οι μαθητές του τον χαρακτήριζαν «πολύ αυστηρό, αν και ασκούσε μια περίεργη γοητεία με το λόγο του». Το γεγονός ότι τον ακολούθησαν αρκετοί μαθητές από το Μαράσλειο δείχνει και την επιρροή που ασκούσε όχι μόνο ως εκπαιδευτικός αλλά και ως προσωπικότητα. Για τρία χρόνια στεγάστηκε στην πλατεία Συντριβανίου από το 1910 έως το 1935 στη λεωφόρο Δημοκρατίας, όπου σήμερα η “Σχολή Τυφλών” (Βασιλίσσης Όλγας), ενώ από το 1936 μεταφέρθηκε αρκετές φορές, σε περιοχές στο κέντρο της Θεσσαλονίκης. Το 1907-1908 το σχολείο είχε 162 μαθητές, εκ των οποίων 14 ήταν στο Δημοτικό και οι υπόλοιποι 148 στο Γυμνάσιο, ενώ το 1909-1910 έχει 216 μαθητές, όταν το Μαράσλειο έχει μόλις 178. Οι μαθητές του σχολείου δεν ήταν μόνο από τη Θεσσαλονίκη αλλά και εκτός αυτής, κυρίως από τη Μακεδονία και τα νησιά του Αιγαίου, για αυτό και λειτουργούσε Οικοτροφείο στη Σχολή.

Το σημαντικότερο είναι ότι εκτός από την εκπαίδευση, ο ρόλος της Σχολής ήταν καθοριστικός και σε εθνικά θέματα, αφού λειτούργησε ως χώρος μυστικών συναντήσεων επί Τουρκοκρατίας. Μετά την απελευθέρωση του 1912, αναγνωρίστηκε ως ισότιμο με τα άλλα σχολεία του Ελληνικού Κράτους. Το εκπαιδευτήριο περιελάμβανε 4/τάξια Εμπορική Σχολή, Ημιγυμνάσιο, 6/τάξιο Δημοτικό και μονοτάξιο Πρακτικό Τμήμα (με διδασκαλία Λογιστικής, Εμπορικής Αλληλογραφίας και Νεοελληνικής Φιλολογίας από το 1920). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Τομανάς αναφέρει το 1935 ως έτος ένταξης του Δημοτικού στη Σχολή (σ.68), ενώ η Μόσχου το 1915 (σ.270). Τα μαθήματα που διδάσκονταν εκτός της ελληνικής γλώσσας, ήταν η τουρκική (μέχρι το 1912), η γαλλική και η αγγλική. Όπως και τα Εκπαιδευτήρια Νούκα έτσι και η Σχολή Κωνσταντινίδη μετατράπηκε σε νοσοκομείο του Ερυθρού Σταυρού το 1913, και επιτάχθηκε ξανά το 1918. Στις 31 Δεκεμβρίου 1913, όντας πλέον ελεύθερη η Θεσσαλονίκη, οι μαθητές έψαλλαν τα κάλαντα στην πόλη προς αρωγή των τραυματιών πολέμου, όχι με τρίγωνα αλλά με τη συνοδεία της σημαίας του σχολείου τους. Παρόμοιο

πανηγυρικό χαρακτήρα είχαν και οι γυμναστικές επιδείξεις της ίδιας χρονιάς. Το 1929 ιδρύεται στη Σχολή τμήμα Θηλέων ' το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα η Σχολή πτώχευσε και παρήκμασε. Σήμερα λειτουργεί ως 'Σχολή Κωνσταντινίδη' (Αγραφιώτου-Ζαχοπούλου, 1997, σσ. 122-125, Τομανάς, 1997, σσ.68-69 και Μόσχου, 1993, σ.270).

Συνοψίζοντας για τα ιδιωτικά σχολεία ήταν πιο αυστηρά από τα δημόσια, στον τρόπο λειτουργίας τους και τα έσοδα βασιζόνταν κυρίως στα δίδακτρα. Τόσο ο Στέφανος Νούκας όσο και ο Αθανάσιος Κωνσταντινίδης υπήρξαν σημαντικές προσωπικότητες για την εκπαίδευση, και αντίστοιχα ενεπλάκησαν και άλλοι, όπως ο Μαρασλής και ο Στεφάνου. Η κίνηση του Νούκα να ιδρύσει και Παρθεναγωγείο το 1905 είναι αξιοσημείωτη, καθώς έτσι φαίνεται ότι θα ενεργούσε έναντι των ξένων εκπαιδευτηρίων που υπήρχαν ήδη από το 19^ο αιώνα και μόρφωναν ελληνοπούλες και άλλων εθνοτήτων κορίτσια. Εξίσου σημαντική είναι και η επίδραση της γυναικείας παρουσίας στην εκπαίδευση, με εξέχουσα προσωπικότητα αυτήν της Αγλαΐας Σχινά, καταδεικνύοντας έτσι ότι η προσπάθεια για τη γυναικεία χειραφέτηση είχε έμπρακτα αποτελέσματα. Τέλος, προκειμένου να προσελκύσουν μαθητικό δυναμικό δίδασκαν, εκτός της ελληνικής, και την τουρκική και την αγγλική και τη γαλλική γλώσσα, ενέργεια που θα είχε ανταπόκριση από πλευράς μαθητών, αφού θα τους προετοίμαζε καλύτερα για τον κοινωνικό βίο.

6. Τα ξένα σχολεία

Τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα η ευρύτερη οικονομική ανάπτυξη και η μεγάλη αύξηση του πληθυσμού στη Θεσσαλονίκη, συνετέλεσαν στην ίδρυση σχολείων όλων των βαθμίδων από όλες τις εθνότητες που συναποτελούσαν την πόλη (Τομανάς, 1997, σ.73).

Στους δρόμους της κυκλοφορούσαν Έλληνες, Τούρκοι, Βούλγαροι, Εβραίοι, Φράγκοι, Ιταλοί, Γερμανοί, Σέρβοι και Ρουμάνοι. Με την αναγνώριση της βουλγαρικής Εξαρχίας το 1870 από το Σουλτάνο, ιδρύεται βουλγαρικό δημοτικό (1871), Παρθεναγωγείο (1881), Εμπορική Σχολή και άλλα δύο δημοτικά με στόχο να προσηλυτίσουν και να προπαγανδίσουν μέσω της εκπαίδευσης. Ακολουθούσαν οι Σέρβοι με Αστικά Σχολεία Αρρένων και Θηλέων και δύο Νηπιαγωγεία, οι Ρουμάνοι με Δημοτικό, Γυμνάσιο και Εμπορική Σχολή, οι Γερμανοί με Δημοτικό και Γυμνάσιο, οι Ιταλοί με 6 σχολεία, οι Γάλλοι και οι Άγγλοι (Αγραφιώτου-Ζαχοπούλου, 1997, σ.133).

6.1. Τα ισραηλιτικά σχολεία

Από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα η Ισραηλιτική Κοινότητα στη Θεσσαλονίκη ευημερεί, με τους Ασκεναζίμ (από τη Γερμανία) και τους Σεφαραδίμ (από την Ισπανία), στον πνευματικό και οικονομικό τομέα. Τα εκπαιδευτήρια αυξάνουν ολοένα και περισσότερο. Κάποια τα συντηρούσε η Κοινότητα, άλλα η οργάνωση “Alliance Israelite” (ιδρυθείσα το 1873 στη Γαλλία), ενώ άλλα ήταν ιδιωτικά. Τα κοινοτικά σχολεία, που κάλυπταν συννοικισμούς από τη Νεάπολη και την Αγία Τριάδα ως την Καλαμαριά, ήταν:

- Ταλμούδ Τορά (1520),
- Σχολείο Βαρόνου Χιρς
- Σχολείο Ρεζή Βαρδάρ
- Σχολείο Αγίας Παρασκευής
- Σχολείο Καλαμαριάς
- Σχολείο “6”
- Σχολείο Καζές
- Ιερατική Σχολή Χαϊμούτσο Κόβο
- Σχολείο Δασκάλων Ραββίνων

Τα σχολεία που συντηρούσε η "Alliance Israelite" βρίσκονταν μεταξύ των οδών Τσιμισκή και Μητροπόλεως, και ήταν:

- Σχολείο Αρρένων (1873), όπου διδάσκονταν και εμπορικά μαθήματα
- Παρθεναγωγείο (1874)
- Δύο Δημοτικά Σχολεία Θηλέων
- Ένα δημοτικό Σχολείο Αρρένων
- Το άσυλο Θηλέων
- Επαγγελματική Σχολή Θηλέων (1887), όπου διδάσκονταν ραπτική, κέντημα
- Επαγγελματική Σχολή Αρρένων, όπου διδάσκονταν ξυλουργική, σιδηρουργική, ξυλογλυπτική, μαρμαρογλυπτική, τυπογραφία, λογιστική, καταστιχογραφία.

Οι ιδιωτικές σχολές βρίσκονταν κι αυτές στο κέντρο της Θεσσαλονίκης:

- Σχολή Γκατένιο (νυχτερινή)
- Σχολή Αλτσέχ (Νηπιαγωγείο, Δημοτικό, Πρακτικό Λύκειο, Εμπορική Σχολή Θηλέων)
- Σχολή Μπερναδούτ
- Σχολή Μαΐρ Πιντόν
- Σχολή Σόλων Τζαχών (Δημοτικό)

Εκτός από τα παραπάνω σχολεία υπήρχαν και τα "Χεβρώθ", συνδυασμός Νηπιαγωγείου και Δημοτικού, που κατέληξαν με το πέρασμα του χρόνου να είναι Δημοτικά. Ακόμη, υπήρχε και το Ορφανοτροφείο Αρρένων Αλλατίνι, που ιδρύθηκε το 1910 κι στεγαζόταν στο κτίριο Ιωσήφ Νεχαμά, ενώ το 1912 μεταφέρεται στη συνοικία Καζή (Αγραφιώτου- Ζαχοπούλου, 1997, σσ.135-137).

Το παλαιότερο εβραϊκό σχολείο ήταν το Ταλμούδ Τορά Χαγκαδόλ ενώ η σημαντικότερη ώθησή στην εκπαίδευσή τους έγινε με τα διδακτήρια της "Alliance Israelite". Στεγάζονταν εκεί που βρίσκεται το σημερινό ξενοδοχείο Ηλέκτρα Παλάς (με παράρτημα στην Καλαμαριά) και περιλάμβαναν Νηπιαγωγείο, Γυμνάσιο, Παρθεναγωγείο και Επαγγελματική Σχολή Θηλέων (Τομανάς, 1997, σ.74).

Η εβραϊκή εκπαίδευση, μέχρι να οργανωθεί εκ νέου, ηλεγχόταν από τους ραββίνους και θεωρήθηκε ότι χρειαζόταν ανασύσταση λόγω του αυστηρά θεολογικού και αναχρονιστικού της χαρακτήρα. Τα σχολεία αυξάνονταν με την πάροδο των ετών και έτσι, το 1912 η "Alliance Israelite" έφτασε να συντηρεί οκτώ σχολεία που ήταν τα εξής:

- Σχολείο του Μωυσή Αλλατίνι με 10 τάξεις, 912 μαθητές και περιελάμβανε Δημοτικό, Αστικό Σχολείο και Ανώτερη εκπαίδευση
- Επτατάξιο Σχολείο Θηλέων, με 630 κορίτσια, Δημοτικό και Αστικό Σχολείο
- Μικτό Νηπιαγωγείο με 277 νήπια
- Τεχνική Σχολή Αρρένων, 6 τάξεων , με 58 μαθητές
- Επαγγελματική Σχολή Θηλέων, 6 τάξεων, με 369 μαθήτριες
- Δύο εξατάξια λαϊκά Σχολεία Θηλέων, με 260 μαθήτριες
- Λαϊκό Σχολείο Αρρένων, μόνο Δημοτικό, με 300 μαθητές
- Επαγγελματική Σχολή Θηλέων με 240 μαθήτριες

Υπό την εποπτεία της, όμως, πέρασαν συγχωνευμένα και τα κοινοτικά, καθώς και οκτώ ιδιωτικά (επτά Αρρένων και ένα μικτό). Τα σχολεία που ελέγχονταν από την οργάνωση ανταγωνίζονταν την εκπαίδευση των «δυτικών» σχολείων, με εκμάθηση ξένων γλωσσών (κυρίως της γαλλικής) και επαγγελματική εκπαίδευση, ώστε να μπορούν να ανταποκρίνονται στον πολυεθνικό χαρακτήρα και τα κατώτερα στρώματα να ανταγωνίζονται ισάξια τους μη Εβραίους τεχνίτες (Καλασαρίδου, 2005, σσ. 15-19).

6.2. Τα γερμανικά σχολεία

Το πρώτο γερμανικό σχολείο στη Θεσσαλονίκη ιδρύθηκε το 1888, η Γερμανική Σχολή ή αλλιώς «Deutsche Schule», μία πλήρης Αστική Σχολή οκτώ τάξεων, με 164 μαθητές και μαθήτριες, με σκοπό να μορφώσει τα παιδιά των Γερμανών και Αυστριακών τεχνικών που εργάζονταν τότε στους σιδηροδρόμους (Καλασαρίδου, 2005, σ.40). Αρχικά λειτούργησε στην οδό Φράγκων και αργότερα μεταφέρθηκε στην οδό Μισραχή (Τομανάς, 1997, σ.77).

Το έτος 1907 ιδρύεται η Ανωτέρα Γερμανική Σχολή (Deutsche Hohere Schule), με σκοπό τη διδασκαλία της γερμανικής γλώσσας και φιλολογίας, και είχε μαθητές που ανέρχονταν στους 30, ανάμεσα τους πολλοί ελληνικής υπηκοότητας (Μόσχου, 1997, σ.273).

6.3. Τα γαλλικά σχολεία

Το γαλλικό στοιχείο στη Θεσσαλονίκη ήταν αξιοπρόσεκτο, αφού κυκλοφορούσαν πολλές γαλλόφωνες εφημερίδες, υπήρχαν γαλλικές τράπεζες, η γαλλική εταιρεία "Societe Francaise du Port" ανέλαβε το 1903 την κατασκευή της παλιάς παραλίας, και ο αρχιτέκτονας Hebrard σχεδίασε τη νέα πόλη μετά την πυρκαγιά του 1917. Όσον αφορά όμως τα σχολεία, οι περισσότερες εμπορικές σχολές ήταν γαλλικές ή ελληνο-γαλλικές και τα σημαντικότερα εκπαιδευτικά ιδρύματα ήταν:

- Το «Mission Laique Francaise», που ιδρύθηκε το 1906 και διατηρούσε 9/τάξιο Λύκειο Αρρένων, 7/τάξιο Παρθενγωγείο, 4/τάξια Εμπορική Σχολή (1888), Οικοτροφείο Αρρένων και εσπερινά μαθήματα γαλλικής (το 1910 φοιτούν συνολικά 410 μαθητές, κυρίως Εβραίοι)
- Το «De la Salle», με έτος έναρξης το 1888, και ήταν Αρρένων
- Το «Seminaire Catholique», Αρρένων
- Το «College de Saint Vincent de Paul», των "Αδελφών του Ελέους" και ήταν Θηλέων
- Το «Ecole de filles de la Charite» ("Καλαμαρί"), των "Αδελφών του Ελέους", Θηλέων
- Το «Κουκουλέ», Θηλέων
- Το «Ecole Paroissiale» (3/τάξιο)
- Το εκπαιδευτικό ίδρυμα της Μονής Λαζαριστών (1884), με Σχολείο, Οικοτροφείο και Ιερατική Σχολή Ουνιτών (κυρίως Βουλγάρων)

Το σχολείο «De la Salle» ήταν το σχολείο των "Αδελφών των Χριστιανικών Σχολών του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστού της Σάλλης" και ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 1888, από πέντε αδελφούς του τάγματος που έφτασαν στη Θεσσαλονίκη. Ξεκίνησαν με 33 μαθητές και στο τέλος του χρόνου είχαν 87. Το 1897 είχε περισσότερους από 200 μαθητές, κυρίως Ισραηλίτες, και στεγάζεται στην οικία του βαρόνου ντε Σαρνώ στην οδό Φράγκων, ενώ το 1902 εγκαθίσταται στο Ρετζίκι. Το 1909 η Σχολή έχει οικοτρόφους, ημι-οικοτρόφους και εξωτερικούς και προσφέρει εμπορικές σπουδές (8/τάξια σχολή). Ανάμεσα στα θεωρητικά και πρακτικά μαθήματα του ωρολόγιου προγράμματος, προαιρετικά προσφέρονταν μαθήματα αγγλικής, ελληνικής, ιταλικής, ισπανικής, αρμενικής και βουλγαρικής γλώσσας (Αγραφιώτου-Ζαχοπούλου, 1997, σσ. 138-140 και Τομανάς, 1997, 86-88).

Οι καθολικές αδελφές του ελέους, του τάγματος του «Saint Vincent de Paul» (Αγίου Βικεντίου του Παύλου) ήρθαν το 1855 στη Θεσσαλονίκη από τη Σαντορίνη, με σκοπό να περιθάλψουν τα ορφανά και τους τραυματίες στρατιώτες που είχαν συμμετάσχει στον Κριμαϊκό πόλεμο. Οι μοναχές ίδρυσαν το ορφανοτροφείο το 1861 και το 1885 βρίσκονται στην οδό Φράγκων. Το 1893 μεταφέρονται στην Ανάληψη, έξω από την πύλη της Καλαμαριάς, όπου το 1894 λειτουργεί το Δημοτικό Σχολείο Θηλέων, το «Ecole de Filles de la Charite», το μετέπειτα «Καλαμαρί». Από το 1897 οι αδελφές προσφέρουν και εξωτερικά μαθήματα σε ένα τριτάξιο δημοτικό, με δύο τάξεις για κορίτσια και μία για αγόρια (Αγραφιώτου-Ζαχοπούλου, σ.141-142).

Μετά το 1912 η ελληνική κυβέρνηση χορηγούσε ειδικό προνομιακό καθεστώς, ωστόσο διατηρούσε δικαίωμα επιθεώρησης ως κυρίαρχο προνόμιο του ελληνικού κράτους, ώστε τα διπλώματα που απένειμαν να ήταν ισότιμα με τα αντίστοιχα ελληνικά. Οι μέθοδοι διδασκαλίας επιλέγονταν ελεύθερα υπήρξαν, όμως, και καταγγελίες για προπαγανδιστική δράση των γαλλικών σχολείων, που δεν ήταν αβάσιμες αφού στην ουσία της η δυτική εκπαίδευση στόχευε στον προσηλυτισμό (Μόσχου, 1993, σσ. 271-272).

6.4. Τα ιταλικά σχολεία

Η Ιταλία είχε ανέκαθεν έντονο οικονομικό και πολιτικό ενδιαφέρον για να διεκδικήσει την παρουσία αλλά και την εξάπλωσή της προς την Εγγύς Ανατολή, και η Θεσσαλονίκη φάνταζε κομβικός τόπος που θα διευκόλυνε την κατάσταση. Τα εκπαιδευτήρια που ίδρυσε ήταν ένας ασφαλής τρόπος για την πραγμάτωση του οράματος, και έτσι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα λειτουργούσαν στην πόλη 10 ιταλικά σχολεία:

- Η «Βασιλική Σχολή Αρρένων», 5/τάξια Αστική Σχολή, που το 1909-1910 έχει 8 δασκάλους και 202 μαθητές.
- Η «Βασιλική Σχολή Θηλέων», Αστική Σχολή με τμήμα επαγγελματικό, που το 1909-1910 έχει 6 δασκάλες και 180 μαθήτριες.
- Το Δημοτικό Σχολείο Αρρένων «Alessandro Manzoni» και Νηπιαγωγείο
- Το Δημοτικό Σχολείο Θηλέων και Νηπιαγωγείο «Πριγκιπίσσης Ιολάνδης»
- Η Πρακτική και Εμπορική Σχολή «Ουμβέρτος Α΄»
- Η Επαγγελματική Σχολή Θηλέων

- Το ιταλικό δημοτικό ‘‘Dante Alighieri’’, μόνο για Ιταλούς
- Η Εσπερινή Σχολή Ιχνογραφίας, όπου 50-60 εργάτες Ιταλοί διδάσκονταν δωρεάν Ιχνογραφία και Πρακτική Γεωμετρία (Αγραφιώτου- Ζαχοπούλου, 1997, σ. 146)

Η Ιταλική Εμπορική Σχολή Ουμπέρτο Α΄ ιδρύθηκε το 1891 και εγκαταστάθηκε σε κτίριο της σημερινής Διαγωνίου Αγίου Παύλου, κοντά στο Λευκό Πύργο. Από το 1889 την εποπτεία της ανέλαβε η ιταλική κυβέρνηση, περιελάμβανε 4 τάξεις και συνέβαλε σημαντική στη διάδοση της γλώσσας στη Θεσσαλονίκη. Χορηγούσε διπλώματα με δικαίωμα εγγραφής χωρίς εξετάσεις σε ανώτερες Εμπορικές Σχολές της Ιταλίας ή σε Ιταλικά κλασικά Λύκεια. Η Βασιλική Σχολή ιδρύθηκε το 1888 ως προπαρασκευαστική σχολή για το γυμνάσιο, και αριθμούσε 300 μαθητές το 1907. Το Δημοτικό Σχολείο Θηλέων της πριγκίπισσας Ιολάνδης ιδρύθηκε το 1910, για τα κορίτσια των εργατών . Η πλειοψηφία των μαθητών στα ιταλικά εκπαιδευτήρια ήταν Ισραηλίτες (Τομανάς, 1997, σ.78 και Μόσχου, 1993, σ.272-273).

6.5. Τα αγγλικά σχολεία

Το 1907 ιδρύθηκε το Διεθνές Αγγλικό Παρθεναγωγείο από τους Έλληνες Ευαγγελικούς της Θεσσαλονίκης. Το Παρθεναγωγείο συντηρούταν από δωρεές ιδιωτών και την εποπτεία είχε το αγγλικό Προξενείο. Πρόκειται για ένα 5/τάξιο ημι-γυμνάσιο, που αριθμούσε 50 μαθήτριες το 1907. Μέχρι το 1907 λειτουργούσε και το Παρθεναγωγείο Γκρόσμπερ, που ήταν της Σκωτικής Ιεραποστολικής Εκκλησίας, έκλεισε όμως μετά από διαμαρτυρίες του αρχιραββίνου της Θεσσαλονίκης Ιακώβ Μείρ, ότι είχε σκοπό τον προσηλυτισμό των Ισραηλιτισσών στον προτεσταντισμό (Μόσχου, 1993, σ.274 και Τομανάς, 1997, σ.82).

6.6. Τα σερβικά σχολεία

Στις αρχές του αιώνα λειτουργούσε η Ανώτερη Αστική Σχολή Αρρένων, με 140 μαθητές, στη σημερινή οδό Προξένου Κορομηλά και η Αστική Σχολή Θηλέων, με 63 μαθήτριες, στην οδό Καμβουνίων. Ακόμη υπήρχαν δύο μικτά Νηπιαγωγεία, με 37 νήπια

συνολικά, στο Βαρδάρη και στην Αγία Τριάδα. (Τομανάς, 1997, σ.82 και Καλασαρίδου, 2005, σ.38)

6.7. Τα αρμένικα σχολεία

Οι Αρμένιοι ήταν μια συγκροτημένη κοινότητα στη Θεσσαλονίκη και ενδυναμώθηκε όταν κατέφτασαν πλούσιοι Αρμένιοι από τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη, εξαιτίας των σφαγών που είχαν ξεκινήσει οι Τούρκοι εναντίον τους. Στην αυλή της εκκλησίας τους, που έχτισε στην οδό Τσιμισκή το 1903 ο Βιταλιάνο Ποζέλι, το 1909 χτίζεται το πρώτο αρμένικο Δημοτικό Σχολείο, δωρεά του πλούσιου Αρμένη Γκουλμπεκιάν (Τομανάς, 1997, σ.83).

6.8. Τα αμερικάνικα σχολεία

Δύο ήταν οι Σχολές που λειτούργησαν με μακροβιότητα στη Θεσσαλονίκη, η Αμερικανική Γεωργική Σχολή και το κολέγιο "Ανατόλια". Σύμφωνα με την Αγραφιώτου-Ζαχοπούλου η Αμερικανική Γεωργική Σχολή ιδρύθηκε το 1902 ανατολικά της Καλαμαριάς από δωρεές, ενώ η Μόσχου αναφέρει το 1904 ως έτος έναρξης λειτουργίας του με ιδρυτή τον Χένρυ Χάουζ και τα ίδια επιβεβαιώνει και ο Τομανάς. Η Σχολή στην αρχή λειτούργησε ως μικρό ορφανοτροφείο με εκπαίδευση σε αγροτικές εργασίες και έως το 1910 οι μαθητές και οι εγκαταστάσεις είχαν αυξηθεί. Σκοπός ήταν η κατάρτιση των παιδιών αγροτικών οικογενειών για την ενίσχυση της ελληνικής υπαίθρου, τη βελτίωση της ποιότητας ζωής και την αύξηση του εισοδήματός τους.

Το κολέγιο "Ανατόλια" ιδρύθηκε το 1886 στη Μερτζιφόν (παλιά Ηλιούπολη) του Πόντου, από Αμερικανούς ιεραποστόλους, ενώ η απαρχή του τοποθετείται στα 1840 σε ένα προάστιο της Κωνσταντινούπολης, από τον ιεραπόστολο Σάιρους Χάμλιν με σκοπό να εκπαιδεύσει δασκάλους των ελληνικών και αρμενικών σχολείων. Οι πάστορες-καθηγητές προσπαθούσαν να προσηλυτίσουν τους αγρότες, υποσχόμενοι ότι οι Αμερικανοί θα τους προστατέψουν από τους διωγμούς των Τούρκων και τους δωροδοκούσαν με τσουβάλια από αλεύρι. Η σχολή απέκτησε διεθνή φήμη και συγκέντρωσε μαθητές από διάφορες περιοχές των Βαλκανίων και του Καυκάσου. Το 1916 το κολέγιο επιτάσσεται και χρησιμοποιείται ως

νοσοκομείο μέχρι τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή το κολέγιο μεταφέρθηκε στη Θεσσαλονίκη και εγκαταστάθηκε στο συνοικισμό Χαριλάου. Αρχικά, λειτούργησε προ-γυμνασιακό τμήμα και 4-5 τάξεις και περιελάμβανε δίδακτρα (Αγραφιώτου-Ζαχοπούλου, 1997, σ.148-149, Μόσχου, 1993, σ.274 και Τομανάς, 1997, σ.84-85).

6.9. Τα ρουμάνικα σχολεία

Δύο ήταν τα Δημοτικά σχολεία που χτίστηκαν για τις οικογένειες των Ρουμάνων, το ένα κοντά στον Άγιο Αθανάσιο και το άλλο στην Εγνατία. Το 1899 ιδρύθηκε η Ρουμάνικη Εμπορική Σχολή, που από το 1913 και μετά λειτουργούσε σε ένα κτίριο στην οδό Μιαούλη. Με το Συνέδριο του Βουκουρεστίου στις 13 Ιουλίου του 1913, ο Ελευθέριος Βενιζέλος παραχώρησε το δικαίωμα στη Ρουμανία να ιδρύσει σχολεία, με στόχο να τους κάνει συμμάχους στη διαπραγμάτευση της ένταξης της Καβάλας στην Ελλάδα (Τομανάς, 1997, σ.80).

6.10. Τα μουσουλμανικά σχολεία

Οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ οδήγησαν από το 1880 και έπειτα στον εκσυγχρονισμό της μουσουλμανικής εκπαίδευσης σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης και τους τύπους σχολείων, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για την ενσωμάτωση δυτικών αντιλήψεων στον πληθυσμό αυτό. Επιχειρήθηκε η ανανέωση του διδακτικού συστήματος και από το 1882 λειτουργούσαν δύο Ρουσδιέ (αντίστοιχα των ελληνικών ημι-γυμνασίων), η Ιδαδιέ (σχολή διοικητικών υπαλλήλων), η τεχνική σχολή Ισλαχανέ, μία Αστική Σχολή, δέκα Δημοτικά Σχολεία, τέσσερα Νηπιαγωγεία και η Γεωργική Σχολή (Παπαστάθης 1997, σ.353).

Περί τα 1907-1908 τα σχολεία που λειτουργούν έχουν την εξής σύσταση:

- Τέσσερα Νηπιαγωγεία μικτά, με 537 μαθητές και μαθήτριες
- Έξι Δημοτικά Σχολεία μικτά, εκ των οποίων ένα 4/τάξιο με 1500 μαθητές και μαθήτριες και ένα Θηλέων με 160 μαθήτριες

- Εμπορική Σχολή μικτή, με 124 μαθητές και μαθήτριες
- Ημι-γυμνάσιο Αρρένων, 5/τάξιο, με 93 μαθητές
- Δύο Παρθεναγωγεία με 276 μαθήτριες
- Αστική Σχολή μικτή, 8τάξια, με 100 μαθητές και μαθήτριες
- Προπαρασκευαστική Σχολή διοικητικών υπαλλήλων, 530 μαθητές
- Πρακτική Γεωργική Σχολή Αρρένων
- Επαγγελματική Σχολή, 5/τάξια

Ιδιαίτερη έμφαση είχε δοθεί στην εκπαίδευση των ντονμέδων, των Εβραίων που είχαν εξισλαμιστεί, και τα παιδιά αυτών φοιτούσαν σε άλλα από τα τούρκικα σχολεία. Την ίδια χρονιά, 1907-1908 η ιδιωτική σχολή των Ντονμέδων περιελάμβανε Αρρεναγωγείο με 430 μαθητές, Παρθεναγωγείο με 270 μαθήτριες και Εμπορικό Σχολείο με μόνο 8 μαθητές.

Το σχόλιο που θα μπορούσαμε να κάνουμε για τη μουσουλμανική εκπαίδευση είναι ότι αφορά όλες τις βαθμίδες και αν και είναι η δεύτερη σε πληθυσμό κοινότητα της πόλης, διατηρεί τα περισσότερα σχολεία. Το 1910 υπάρχουν 26 τουρκικά εκπαιδευτικά ιδρύματα με 5.000 μαθητές, ενώ το 1912 υπάρχουν 21 εβραϊκά σχολεία με περισσότερους από 8.000 μαθητές (Καλασαρίδου, 2005, σ.25-30).

6.11. Τα βουλγαρικά σχολεία

Το 1871 ιδρύθηκε το μικτό βουλγαρικό Δημοτικό Σχολείο, ένα μόλις χρόνο μετά την αναγνώριση από την Υψηλή Πύλη της βουλγαρικής Εκκλησίας. Εμφανείς ήταν οι βουλγαρικές προσδοκίες για υπεροχή στο βαλκανικό χώρο και ο φόβος αφομοίωσης της γλώσσας, γεγονός που έστρεψε το ενδιαφέρον και προς την εκπαίδευση. Το 1907-1908 λειτουργούν στη Θεσσαλονίκη:

- Τρία Δημοτικά Σχολεία μικτά, με 452 μαθητές και μαθήτριες
  - Παρθεναγωγείο, με 183 μαθήτριες
  - Εμπορική Σχολή, 3/τάξια
  - Γυμνάσιο, 8/τάξιο
- (Καλασαρίδου, 2005, σσ.37-40)

Για όλη αυτήν την ενεργό δράση των κοινοτήτων της Θεσσαλονίκης, η Μόσχου (1993, σ.275) αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Ο αριθμός και η ποικιλία των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων, ελληνικών και ξένων, αποκαλύπτει μια σημαντική πλευρά της παρεχόμενης παιδείας στη Θεσσαλονίκη των αρχών του αιώνα, όσο και το γεγονός ότι στην εκπαιδευτική δραστηριότητα επικεντρώθηκαν και επενδύθηκαν συμφέροντα τόσο εθνικού όσο και διεθνούς χαρακτήρα. Αδιαμφισβήτητη ήταν η συμβολή τους στην εκπαιδευτική άνθιση της πόλης, τόσο πριν όσο και μετά την απελευθέρωση (1912) κάτω απ' τα δεδομένα της νέας πια ιστορικής πραγματικότητας. Ωστόσο, η ξένη ιδιωτική πρωτοβουλία δεν έπαψε να λειτουργεί ως ένας σχετικά αυτόνομος εκπαιδευτικός και κοινωνικός μηχανισμός, τουλάχιστον μέχρι την καλύτερη οργάνωση του ελληνικού κράτους και τη θέσπιση νόμων για άσκηση ουσιαστικού ελέγχου και προστασία των ελληνικών συμφερόντων.»

Εύλογα, λοιπόν, θα λέγαμε ότι η ίδρυση όλων αυτών των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στο γεωγραφικό χώρο της Θεσσαλονίκης από τις διάφορες πολιτισμικές εθνότητες, στόχευε άμεσα και έμμεσα, στην επιρροή του μαθητικού πληθυσμού και στη διαμόρφωση των συνειδήσεων μαθητών και μαθητριών. Κάθε κοινότητα προσπαθούσε να κυριαρχήσει έναντι των υπολοίπων και να προσελκύσει όσο το δυνατόν περισσότερους μαθητές και πόρους, ώστε μακροπρόθεσμα να ενδυναμώσει και το ρόλο της στην κοινωνία. Κάθε ομάδα, με την ιδιαίτερη γλώσσα, θρήσκευμα και κουλτούρα που την χαρακτήριζε, διεκδικούσε μια θέση ανώτερη από την ήδη αποκτηθείσα, σε μια περίοδο που η πολυπολιτισμικότητα στη Θεσσαλονίκη ήταν ένα από τα πιο βασικά χαρακτηριστικά.

7. Η εκπαίδευση των Διδασκάλων και των Διδασκαλισσών

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι Δάσκαλοι και οι Διδασκάλισσες έπαιρναν μόρφωση από τα αντίστοιχα εκπαιδευτικά ιδρύματα ή τουλάχιστον όφειλαν να έχουν απολυτήριο Γυμνασίου. Το ήθος, η σεμνή κοινωνική συμπεριφορά, ο έγγαμος βίος και οι χριστιανικές αρχές ήταν από τα βασικά στοιχεία που εκείνη την εποχή έπρεπε να διαθέτει ο εκπαιδευτικός. Πολλές φορές ελέγχονταν και μάλιστα αυστηρά όχι μόνο ως προς την ύπαρξη των χαρακτηριστικών αυτών αλλά και ως προς τη διατήρησή τους.

7.1. Το Διδασκαλείο Θεσσαλονίκης

Στη Μακεδονία, τη Θράκη και τη Μ. Ασία, το 19ο αιώνα ζουν και άλλοι πληθυσμοί μαζί με τους Έλληνες. Το ελληνικό κράτος αναπτύσσεται αποβλέποντας στην επανένταξη των αλύτρωτων Ελλήνων, που ακόμη θεωρούνταν Οθωμανοί πολίτες. Το Τανζιμάτ, το 1857, βοήθησε τις ελληνικές μειονότητες να οργανώσουν συλλόγους με εκπαιδευτικούς σκοπούς. Αρωγός στάθηκε και ο «Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων», που το 1869 που είχε ως σκοπό την ίδρυση ελληνικών σχολείων έξω από το τότε ελληνικό κράτος. Ο Σύλλογος αυτός ήταν και ο πρωτεργάτης της ίδρυσης 3/τάξιου Διδασκαλείου στη Θεσσαλονίκη το 1876. Η προκαταρκτική φάση λειτουργίας του Διδασκαλείου ξεκινά από το Μάρτιο του ίδιου έτους, και στελέχη ήταν ο Χαρίσιος Παπαμάρκου και άλλοι τρεις καθηγητές, ενώ το φθινόπωρο του ίδιου έτους ξεκίνησε η κανονική λειτουργία του, με διδακτικό προσωπικό 7 ατόμων και 20 μαθητές στην πρώτη τάξη. Το Διδασκαλείο λειτουργεί κανονικά μέχρι το 1881. Το 1882, όμως, ξεσπούν προβλήματα ανάμεσα στον Χαρίσιο Παπαμάρκου και τον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Θεσσαλονίκης, γεγονός που οδήγησε τον πρώτο σε παραίτηση από τα καθήκοντά του.

Όσον αφορά το ωρολόγιο πρόγραμμα του Διδασκαλείου περιλάμβανε τα εξής μαθήματα: Θρησκευτικά, Φιλοσοφικά, Παιδαγωγικά, Ελληνικά, Μαθηματικά, Φυσική, Φυσική Ιστορία, Χημεία, Σωματολογία, Κοσμογραφία, Γεωγραφία, Γενική Ιστορία, Ελληνική Ιστορία, Ωδική, Μουσική Τετράχορδον, Αρμονική, Ιχνογραφία, Καλλιγραφία, Γυμναστική. Στόχος του Διδασκαλείου ήταν να εκπαιδεύσει επιστημονικά, εθνικά αλλά και χριστιανικά τους μελλοντικούς δασκάλους της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Για την εισαγωγή τους απαιτούνταν εξετάσεις γραπτές και προφορικές στα μαθήματα Θρησκευτικών,

Ελληνικών, Αριθμητικής, Γεωγραφίας και Ιστορίας. Η φοίτηση ήταν τριετής και οι μαθητές παρακολουθούσαν όλα τα προαναφερθέντα μαθήματα. Παράλληλα, λειτουργούσε και το πρότυπο σχολείο που υπαγόταν στο Διδασκαλείο και βοηθούσε στην πρακτική εξάσκηση των φοιτητών του.

Βασικός συντηρητής του Διδασκαλείου ήταν ο «Σύλλογος προς διάδοσιν ελληνικών γραμμάτων», που κάλυπτε τα έξοδα των περισσότερων μαθητών, τουλάχιστον κατά τα τρία πρώτα χρόνια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το έτος 1878-1879 που από τους 47 μαθητές οι 41 ήταν υπότροφοι του Συλλόγου, 2 ήταν υπότροφοι άλλων φορέων και μόνο 4 ιδιοσυντήρητοι. Τα συνολικά έξοδα του Διδασκαλείου κυμαίνονταν από 32.000 έως 40.000 δραχμές, και αφορούσαν τη μισθοδοσία των καθηγητών, τις υποτροφίες των μαθητών και τα λοιπά έξοδα. Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης παρείχε βοήθεια μόνο ηθική. Ο εθνικός σκοπός ίδρυσής του προσπαθούσε να ικανοποιήσει το αίτημα για επαρκή κατάρτιση των δασκάλων. Κάθε χρόνο αποφοιτούσαν 20 δάσκαλοι από το Διδασκαλείο, αριθμός που δεν επαρκούσε για τις ανάγκες των σχολικών ιδρυμάτων (Παπαδόπουλος, 1993, σσ.203-210).

7.2. Το (Ανώτατο) Παρθεναγωγείο Θεσσαλονίκης

Το Παρθεναγωγείο ξεκινά τη λειτουργία του ως 4/τάξιο Δημοτικό Σχολείο στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, χάρη στην επιχορήγηση της Ελισάβετ Καστριτσίου και στεγάζεται στο αρχοντικό της Μαριγώς Καρανικόλα. Ανώτερο Παρθεναγωγείο, δηλαδή τμήμα Γυμνασιακό, λειτουργεί από τη δεκαετία του 1880 και είναι 5/τάξιο. Έτσι, στη Θεσσαλονίκη λειτουργούν δυο Γυμνάσια, το Γυμνάσιο Αρρένων με 6 τάξεις και το Ανώτερο Παρθεναγωγείο με 5 τάξεις, με τις δύο τελευταίες τάξεις να θεωρούνται Διδασκαλείου. Το 1901 προστίθεται ακόμη μία τάξη στο 5/τάξιο Ανώτερο τμήμα του Παρθεναγωγείου, η Στ' που αφορούσε πρακτικές ασκήσεις για τις απόφοιτες Δασκάλες. Το 1914 ενσωματώνεται στο Ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα, καταργείται το Ανώτατο τμήμα του Παρθεναγωγείου και λειτουργεί μόνο ως Ανώτερο Παρθεναγωγείο με 3 γυμνασιακές τάξεις (Δαλακούρα, 1993, σσ.214-217).

Στο κτίριο Καρανικόλα στεγάστηκε για αρκετά χρόνια το Παρθεναγωγείο και θεωρήθηκε ως ένα από τα λαμπρότερα εκπαιδευτήρια της εποχής, αφού εκεί έγιναν πολλές σημαντικές εκδηλώσεις και από το Ελληνικό Γυμνάσιο και παραστάσεις του «Ομίλου Φιλομούσων». Με την απελευθέρωση άλλαξε κτιριακή εγκατάσταση και έτσι το 1913

λειτουργούσε στην Ιωαννίδειο Αστική Σχολή, στην πλατεία Ιπποδρομίου. Άλλαξε πολλά κτίρια μέχρις ότου εγκατασταθεί μόνιμα σε διδακτήριο που χτίστηκε αποκλειστικά για αυτόν τον σκοπό. Έτσι, περίπου 80 χρόνια μετά την ίδρυσή του, αποκτά μόνιμη στέγη σε κτίριο νεόδμητο που διαθέτει μαγειρείο, τραπεζαρία, αποδυτήρια, αίθουσα εκδηλώσεων και χώρους για τα ειδικά μαθήματα. Κατά προσέγγιση 3.800 αγγλικές λίρες χρησιμοποιήθηκαν, ποσό που συλλέχθηκε με εράνους από την «Επίκουρο Επιτροπή των απανταχού Μακεδόνων» ἔ βοήθεια οικονομική δόθηκε με συμπληρωματική πίστωση 1.000.000 δραχμών από τον τότε Γενικό Διοικητή Μακεδονίας, Στέφανο Δραγούμη.

Το εκπαιδευτικό και εθνικό έργο του Παρθεναγωγείου ήταν μεγάλο. Τη διεύθυνση αναλάμβαναν γυναικείες προσωπικότητες που ξεχώρισαν στη ζωή της Θεσσαλονίκης, μερικές από τις οποίες ήταν: η Ελένη Μελετίου(1876-1885) που στα χρόνια της η γιορτή των Τριών Ιεραρχών έλαβε εθνικό χαρακτήρα και η Ελένη Μπουκουβάλα, την οποία ο Έλληνας Πρόξενος θα καλέσει μαζί με άλλους εκπαιδευτικούς εμπιστευτικά για να οργανώσουν το Μακεδονικό Αγώνα. Η Σχολή ως το 1915 είχε θέση Διδασκαλείου, και οι μαθήτριες της τελευταίας τάξης έκαναν πρακτική για ένα χρόνο και στο τέλος του σχολικού έτους έδιναν εξετάσεις, θεωρητικές και γραπτές, ενώπιον ειδικής επιτροπής. Πολλές δασκάλες αποφοίτησαν και εργάστηκαν σε σχολεία που ήταν σε χωριά της Θεσσαλονίκης αλλά και της Μακεδονίας ευρύτερα, και κάποιες από αυτές θυσιάστηκαν.

Οι απόφοιτες του Αστικού Σχολείου (και των Γυμνασιακών τάξεων) αυξανόταν συνεχώς. Οι Διδασκάλισσες που διορίζονταν στα χωριά αμείβονταν με μισθούς που κυμαίνονταν από 33 έως 38 τουρκικές λίρες, ενώ μισθός της τάξεως των 75 τουρκικών λιρών αντιστοιχούσε στη Διευθύντρια. Το Παρθεναγωγείο ενισχυόταν οικονομικά από διάφορες δωρεές, λαχεία που πωλούνταν, εισπράξεις από εγγραφές (1,5 οθωμανικές λίρες περίπου, επί εποχή Τουρκοκρατίας), συναυλίες και θεατρικές παραστάσεις, εκδηλώσεις αλλά και από το Δήμο Θεσσαλονίκης. Το 1884 ανώνυμος προσέφερε 5.000 οκάδες κάρβουνα για να θερμαίνεται το σχολείο και ο Θεαγένιος Χαρίσης ωρολόγια τοίχου και θερμάστρες, ενώ η Αικατερίνη Άββοτ και η Ελίζα Χατζηλαζάρου, το 1888, δώρισαν στο Παρθεναγωγείο συλλογή ορυκτών, μικροσκόπιο, όργανα φυσικής και ειδικές εικόνες για τη διευκόλυνση της διδασκαλίας των μαθημάτων ζωολογίας, βοτανικής και ανθρωπολογίας. Έσοδα όμως υπήρχαν και από τη δουλειά των ίδιων των μαθητριών ἔ στο τέλος κάθε σχολικής χρονιάς γινόταν έκθεση χειροτεχνιών και εργοχείρων των κοριτσιών, όπως επίσης και κλήρωση του «Λαχείου εργοχείρων» (Αγραφιώτου-Ζαχοπούλου, 1997, σσ.86-90).

Τα στοιχεία από όπου παίρνουμε πληροφορίες για το Παρθεναγωγείο εμπεριέχονται στον Κανονισμό του Ελληνικού Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης του 1901 καθώς και στον Κανονισμό των Ελληνικών Σχολείων Θεσσαλονίκης του 1905. Σχετικά με το περιεχόμενο σπουδών, αλλάζει ανά πενταετία περίπου στα έτη από το 1895 έως το 1911, και ακολουθούν ανοδική πορεία, με στόχο την πληρέστερη γενική μόρφωση, την καλύτερη κατάρτιση και την πληθώρα γνωστικών αντικειμένων προκειμένου οι απόφοιτες να είναι κατάλληλα εκπαιδευμένες δασκάλες. Η Δ΄ και Ε΄ τάξη του Παρθεναγωγείου αποτελούν ουσιαστικά τις τάξεις Διδασκαλείου και σε αυτές μειώνονται οι ώρες διδασκαλίας Φυσικής και Μαθηματικών και εισάγονται μαθήματα Ψυχολογίας και Παιδαγωγικών, που θεωρούνταν ότι προσέφεραν περισσότερα εφόδια στις μέλλουσες Δασκάλες. Στον παρακάτω πίνακα δίνονται αναλυτικά τα μαθήματα:

Τα μαθήματα που διδάσκονταν στο Παρθεναγωγείο

1895-1896	1901-1902	1910-1911
Ιερά	Ιερά	Ιερά
Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά
Μαθηματικά	Μαθηματικά-Κοσμογραφία	Μαθηματικά-Κοσμογραφία
Ιστορικά	Ιστορικά	Ιστορικά
Γεωγραφία	Γεωγραφία	Γεωγραφία
Φυσικά	Φυσικά	Φυσικά
Παιδαγωγικά	Χημεία	Χημεία
Ιχνογραφία-Καλλιγραφία	Ιχνογραφία-Καλλιγραφία	Γαλλικά
Χειροτεχνήματα	Χειροτεχνήματα	Καλλιγραφία-Ιχνογραφία
Ωδική	Ωδική	Εργόχειρο
Κοσμογραφία	Γυμναστική	Ωδική
-	Παιδαγωγικά	Ψυχολογία
-	Φιλοσοφικά	Παιδαγωγικά
-	Κοπτική	Κοπτική
-	Γαλλικά	-
Σύνολο: 11	15	14

Τα οικονομικά του Παρθεναγωγείου ήταν σε καλή κατάσταση αφού μόλις ένα μάθημα ίσως διακοπτόταν ανά έτος, λόγω αδυναμίας διορισμού εκπαιδευτικού. Αξίζει να σημειώσουμε ότι στο μάθημα των Χειροτεχνημάτων το 1895 αφιερώνονταν 17 ώρες εβδομαδιαίως, αφενός γιατί θεωρούταν απαραίτητο για την εκπαίδευση των κοριτσιών και αφετέρου γιατί αποτελούσε πηγή εσόδων για το Παρθεναγωγείο.

Τα εγχειρίδια που χρησιμοποιούσαν προέκυψαν από τον Κοινοτικό Κανονισμό του 1886 και εγκρίθηκαν από την Εφορεία Εκπαιδευτικών και το Σύλλογο Διδασκόντων. Χρησιμοποιούνταν για τουλάχιστον τέσσερα χρόνια, ενώ με τον Κοινοτικό Κανονισμό του 1904 το ελάχιστο όριο είναι τρία χρόνια (Κούρτη, 1993, σσ.239-243).

Η πορεία, όμως, του Παρθεναγωγείου από κοινωνικής πλευράς, δεν ήταν αντάξια των προσδοκιών που είχαν δημιουργηθεί. Το 1914 ενσωματώθηκε στο δημόσιο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, δεν αναγνωρίστηκαν οι τελευταίες του τάξεις που αποτελούσαν και το Ανώτατο τμήμα, και δεν έγινε προσπάθεια να προαχθεί σε Γυμνάσιο Θηλέων. Παρέμεινε με τον τίτλο του Παρθεναγωγείου, με αποτέλεσμα να γίνει και αυτό 3/τάξιο Παρθεναγωγείο όπως και όλα τα υπόλοιπα Παρθεναγωγεία της Ελλάδας (Γυμνάσιο Θηλέων στη Θεσσαλονίκη θα υπάρξει μόλις το 1919). Το 1936 κατάφερε να στεγαστεί σε μόνιμο κτίριο μα ήταν ήδη αργά, αφού το 1940 καταργήθηκε (Αγραφιώτου-Ζαχοπούλου, 1997, σ.90).

7.3. Το Κεντρικό Παρθεναγωγείο Θεσσαλονίκης

Το 1854 ιδρύθηκε, αρχικά ως σχολείον «απόρων κορασίδων» και αργότερα ονομάστηκε «Ελληνικό Παρθεναγωγείο» ή/και «Κεντρικό Παρθεναγωγείο». Η κοινότητα παραχώρησε τα έσοδα της λειτουργίας της εκκλησίας του Αγίου Μηνά, καθώς και διάφοροι κάτοικοι και άλλων περιοχών. Πολύ σημαντική ήταν και η ετήσια οικονομική συμβολή της Ελισάβετ Καστριτσίου, καθώς και η χρηματική ενίσχυση άλλων δωρητών και ευεργετών. Το Παρθεναγωγείο, όπως και τα περισσότερα από τα πρώτα σχολεία της ελληνικής κοινότητας έως το 1880, λειτούργησε αρχικά στη συνοικία του Αγίου Αθανασίου. Στην έναρξή του λειτούργησε ως αλληλοδιδασκτικό σχολείο Θηλέων, στο οποίο προσαρτάται και το «Παιδαγωγικόν Σχολείον», το Νηπιαγωγείο της ελληνικής κοινότητας, που μετά την προσάρτησή του, με την επωνυμία «Κεντρικόν Νηπιαγωγείον», συνιστά πλέον τμήμα του Παρθεναγωγείου. Το 1861-1862 λειτουργούσαν 8 κλάσεις αλληλοδιδασκτικού σχολείου και 4 τάξεις συνδιδασκτικού. Οι 4 τάξεις αυτές αποτελούσαν το «Ανώτερο τμήμα», και οι απόφοιτες μπορούσαν να ασκήσουν το επάγγελμα της Δασκάλας ή της Νηπιαγωγού. Το 1870 καταργήθηκε η αλληλοδιδασκτική, όταν στα υπόλοιπα σχολεία η επίσημη κατάργηση ήταν το 1873, και λειτουργούσε στο πλαίσιο του Παρθεναγωγείου 4/τάξιο Δημοτικό Σχολείο, όπως επίσης 4/τάξιο ήταν και το Ανώτερο τμήμα κατά το 1872. Κατά το 1881-1882 το Ανώτερο τμήμα περιλάμβανε 5 τάξεις, ενώ το Δημοτικό Σχολείο το οποίο έως το 1884-1885 ήταν

4/τάξιο, κατά το 1891-1892 φαίνεται ότι λειτουργούσε ως 6/τάξια Αστική Σχολή. Με τον Κανονισμό του 1901 οι δύο τελευταίες τάξεις του Παρθεναγωγείου θεωρούνταν τάξεις Διδασκαλείου, ενώ εξακολουθούσε να λειτουργεί η τάξη πρακτικής άσκησης για τις υποψήφιες Νηπιαγωγούς και Δασκάλες. Συνοπτικά δηλαδή, κατά τη δεκαετία του 1880 το Κεντρικό Παρθεναγωγείο συναπαρτιζόταν από : α) το Κεντρικό Νηπιαγωγείο, β) το 4/τάξιο Δημοτικό Σχολείο (μετέπειτα 6/τάξια Αστική Σχολή) και γ) το 5/τάξιο (από το 1882 και εξής) Ανώτερο τμήμα στο οποίο λειτουργούσε και η μία επιπλέον τάξη για την πρακτική άσκηση. Το 1914 ενσωματώθηκε στο δημόσιο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα , οπότε και καταργήθηκαν οι τελευταίες τάξεις του Ανώτερου τμήματος και από τότε μέχρι και το 1939 λειτούργησε με τις τρεις πρώτες, ως ισότιμες του 6/τάξιου Γυμνασίου (Δαλακούρα, 2000, σσ.69-74).

Όσον αφορά τη συντήρηση του σχολείου, αυτήν την είχε αναλάβει η κοινότητα και το έργο της ασκούσε η τετραμελής ή εξαμελής «Εφορεία των Εκπαιδευτικών Καταστημάτων». Αρχικά, η ίδρυση του σχολείου στηρίχθηκε στη δωρεά της Μαριγώς Στεργίου Καρανικόλα, η οποία το 1845 δώρισε το αρχοντικό της. Σημαντική αρωγή ήταν και το κληροδότημα της Ελισάβετ Καστριτσίου, τόσο για το Παρθεναγωγείο όσο και για τα σχολεία, οδηγώντας στην οικονομική βελτίωση αφού κάθε χρόνο απέφερε σταθερό εισόδημα 1.000-1300 οθωμανικές λίρες. Από το 1882 και έπειτα νέα πηγή εσόδων για τα σχολεία και για το Παρθεναγωγείο αποτέλεσαν τα δίδακτρα της εγγραφής, όπως επίσης και τα χρηματικά ποσά για τα πιστοποιητικά σπουδών, τα απολυτήρια και τα ενδεικτικά. Συγκεκριμένα, το ποσό εγγραφής κυμαινόταν από 3 αργυρά μετζήτια έως 2 οθωμανικές λίρες, ενώ για έκδοση ενδεικτικού προαγωγής, απολυτηρίου ή άλλου πιστοποιητικού σπουδών ανάμεσα σε 0,5 μετζήτι και 3 οθωμανικές λίρες (με κριτήριο την τάξη). Εξίσου σημαντική βέβαια ήταν και η οικονομική βοήθεια των πολιτών, όπως των Δούμπα, Αλλατίνι και Παπάφη. Οι κοινωνικές εκδηλώσεις και οι καλλιτεχνικές παραστάσεις, οι χοροί και οι μουσικές συναυλίες από χορωδία μαθητών ή μαθητριών οι συνέβαλλαν και αυτά με τη σειρά τους. Οικονομικά, επίσης, ενισχύουν ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης, ο εν Αθήναις Φιλολογικός Σύλλογος και το Υπουργείο Εξωτερικών. Παρόλα αυτά η οικονομική κατάσταση του Παρθεναγωγείου δεν υπήρξε ποτέ ανθηρή, με σημαντικότερα προβλήματα αυτά του κτιριακού και της μισθοδοσίας του διδακτικού προσωπικού (Δαλακούρα, 2000, σσ.75-80).

Σχετικά με την εσωτερική διοίκηση, η Διευθύντρια του Ανώτερου τμήματος ήταν υπεύθυνη και για όλα τα υπόλοιπα, και αναλάμβανε διδακτικό έργο όχι όμως πέραν των 15 ωρών εβδομαδιαίως. Τα καθήκοντα του διδακτικού προσωπικού περιλάμβαναν τη

συμμόρφωση σε παρατηρήσεις, τακτική και ανελλιπή προσέλευση στο σχολείο, κατάθεση βαθμολογίας και αποφυγή παρεκβάσεων εν ώρα διδασκαλίας. Το υποχρεωτικό ωράριο ήταν 30 ώρες εβδομαδιαίως, και αν για κάποιον λόγο αυτό δε συνέβαινε, έμεναν επιπλέον ώρες μέχρι να συμπληρωθεί. Όσον αφορά τα προσόντα, η Διευθύντρια του Παρθεναγωγείου έπρεπε να είναι κάτοχος πρωτοβάθμιου διπλώματος Διδασκαλείου και να έχει μετεκπαιδευτεί στην Ευρώπη στην Παιδαγωγική ή να έχει πείρα στη διεύθυνση Ανώτερου Παρθεναγωγείου. Ο σύλλογος διδασκόντων έπρεπε να συμπεριλαμβάνει τουλάχιστον 4 αποφοίτους Πανεπιστημίου (πράγμα που σήμαινε ότι την εποχή εκείνη φοιτούσαν γυναίκες στο Πανεπιστήμιο) και οι υπόλοιποι μπορούσαν να είναι προπτυχιακοί φοιτητές ή πτυχιούχοι Διδασκαλείου. Οι Διδάσκοντες ήταν είτε γυναίκες είτε άνδρες. Στο βοηθητικό προσωπικό συγκαταλεγόταν ο παιδονόμος και ο επιστάτης (Δαλακούρα, 2000, σσ.82-86).

Το σχολικό έτος διαρκούσε από μέσα-τέλη Αυγούστου έως τέλη Ιουνίου. Για την εγγραφή απαιτούταν να έχει συμπληρώσει το κορίτσι τα 6 του χρόνια ή να έχει ενδεικτικό Νηπιαγωγείου. Καθήκοντα των μαθητριών ήταν να φοιτούν τακτικά, να προσέρχονται στην αίθουσα 5' πριν την έναρξη των μαθημάτων, η συμπεριφορά τους να είναι κόσμια, να μην είναι «περίεργα» καλλωπισμένες, και τα δύο τελευταία αποτελούσαν τις πιο βαριές παραβάσεις. Το σχολικό έτος χωριζόταν σε 2 εξάμηνα, με προφορική και κάθε δίμηνο γραπτή εξέταση σε όλα τα μαθήματα, στην ύλη που είχε διδαχθεί. Κατά τα έτη 1892-1893 μέχρι 1913-1914 πραγματοποιήθηκε μια μέτριας μορφής αυξητική τάση του μαθητικού δυναμικού. Η ήττα του Ελληνοτουρκικού Πολέμου είχε συνέπειες ως προς τις εγγραφές μαθητριών στο Παρθεναγωγείο, καθώς διαπιστώνεται μείωση, όπως επίσης μείωση σημειώνεται και στο ξέσπασμα του Μακεδονικού Αγώνα και στους Βαλκανικούς Πολέμους. Έντονη αύξηση υπήρξε με τη λήξη του Β' Βαλκανικού πολέμου τον Αύγουστο του 1913 και την ένταξη της Μακεδονίας στο ελληνικό κράτος (Δαλακούρα, 2000, σσ.87-96).

Η ηλικία φοίτησης των μαθητριών ποίκιλλε σε μεγάλο βαθμό ανά τάξη, και κυρίως στις τάξεις της Αστικής Σχολής. Η συχνότητα στις ακραίες τιμές όμως ήταν πολύ μικρή. Στον παρακάτω πίνακα φαίνονται αναλυτικά οι ηλικίες των κοριτσιών ανά τάξη:

Οι ηλικίες φοίτησης των κοριτσιών στο Παρθεναγωγείο

Τάξη	Ηλικία φοίτησης					
	Α' τάξη	Β' τάξη	Γ' τάξη	Δ' τάξη	Ε' τάξη	Στ' τάξη
Αστική Σχολή	4-9	6-11	7-11	7-13	10-13	11-14
Μ.Ο.	7,5	8,5	9	10	11,5	12,5

Ανώτερο τμήμα	12-15	13-15	14-16	15-17	16-18	-
Μ.Ο.	14	14,5	15	16,3	17	-

Πηγή: Δαλακούρα, 2000, σ.121) Εύρος της ηλικίας φοίτησης κατά τάξη μαθητριών του Παρθεναγωγείου.

Όσον αφορά την κοινωνικοοικονομική προέλευση των μαθητριών, παρουσιάζει ενδιαφέρον ποια ήταν τα στρώματα που ήθελαν να μορφωθούν τα κορίτσια. Το Κεντρικό Παρθεναγωγείο, ήταν το πρώτο ελληνικό Παρθεναγωγείο της πόλης, ωστόσο υπήρχαν ήδη ξένα Σχολεία Θηλέων⁸ και από το 1905 άρχισε να λειτουργεί και δεύτερο ελληνικό Παρθεναγωγείο, το ιδιωτικό του Στέφανου Νούκα που μετονομάστηκε αργότερα "Αγλαΐα Σχινά". Στο Παρθεναγωγείο, φοιτούσαν κορίτσια από το μεσαίο στρώμα, μεσαίο-κατώτερο, μεσαίο-μεσαίο και μεσαίο-ανώτερο. Αν και η κοινωνική διαστρωμάτωση δεν ήταν απόλυτα ξεκάθαρη την εποχή εκείνη, τη μεσαία-κατώτερη τάξη αποτελούσαν κυρίως εργάτες, υπηρέτες, τεχνίτες, μικρέμποροι, οι οποίοι αποτελούσαν τα 2/3 του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης το 1908⁹ οι μεσαίοι-μεσαίοι αποτελούνταν από εμπόρους, βιοτέχνες και νέους επαγγελματίες, όπως σιδερωτές, ζαχαροπλάστες, ωρολογοποιούς, μεσίτες και αργυραμοιβούς, ενώ οι ολιγάριθμοι μεσαίοι-ανώτεροι αποτελούνταν από διευθυντές εταιριών, αξιωματικούς, στελέχη, τραπεζικούς και δημόσιους υπαλλήλους. Στο διάστημα 1892-1914 οι περισσότερες μαθήτριες προέρχονται από το μεσαίο-κατώτερο ή και κατώτερο στρώμα (Δαλακούρα, 2000, σσ.129-133).

Οι επιδόσεις τους στα μαθήματα ήταν καλές τόσο στα Ελληνικά όσο και στα Μαθηματικά. Στη Στερεομετρία και τη Φυσική φαίνονταν να έχουν καλύτερες επιδόσεις ακόμη και από το γλωσσικό μάθημα. Τις καλύτερες επιδόσεις, όμως, είχαν οι μαθήτριες που προέρχονταν από το μεσαίο-ανώτερο στρώμα, ακολουθούσαν αυτές από το ανώτερο στρώμα, και έπονταν οι μαθήτριες του κατώτερου στρώματος (Δαλακούρα, 2000, σσ.164-166).

⁸ Λειτουργούσαν ήδη α) *Γαλλικά Σχολεία*: Παρθεναγωγείο και Διδασκαλείο της Mission Laïque που ήταν 7/τάξιο και συμπεριλάμβανε και 2 τάξεις Νηπιαγωγείου, το Παρθεναγωγείο των Αδελφών του Ελέους που λειτουργούσε και ως Διδασκαλείο, και το College de Saint de Baptist, β) *Γερμανικά Σχολεία*: Αστική Σχολή (Deutsche Schule) Αρρένων και Θηλέων με 8 τάξεις και Ανώτερη Σχολή, όπου φοιτούν μαθητές και μαθήτριες, γ) *Ιταλικά Σχολεία*: Η Βασιλική Δημοτική Σχολή Θηλέων που ήταν 5/τάξια με Νηπιαγωγείο, καθώς και η Δημοτική Σχολή Θηλέων της πριγκίπισσας Ιολάνδης, και τέλος δ) *Αγγλικά Σχολεία*: Το Διεθνές Αγγλικό Παρθεναγωγείο (Ημιγυμνάσιο με 5 τάξεις) και το Παρθεναγωγείο Γκροσμπερ έως το 1907.

Ως προς το θρήσκευμα, αξίζει να το αναφέρουμε λόγω της ύπαρξης πολλών πληθυσμών στην πόλη της Θεσσαλονίκης ` οι μαθήτριες που φοιτούσαν στο Κεντρικό Παρθεναγωγείο ήταν σχεδόν αμιγώς Ελληνίδες χριστιανές ορθόδοξες με ποσοστό 99%. Από το υπόλοιπο 1%, το 0,8 % ήταν ιουδαϊκού θρησκεύματος και το 0,2% καθολικού θρησκεύματος, σε σύνολο 3.944 μαθητριών στα έτη 1892-1914 (Δαλακούρα, 2000, σσ.184-185).

8. Συμπεράσματα

Η Θεσσαλονίκη, μια πόλη με στίγμα πολυπολιτισμικό, σε μια δύσκολη εποχή ανέδειξε εκπαιδευτικά ιδεώδη και ζήλο για μόρφωση. Μόρφωση που αφορούσε όχι μόνο τα αγόρια αλλά και τα κορίτσια, με μικτά σχολεία, Αρρεναγωγεία και Παρθεναγωγεία, γεγονός που καταδεικνύει την προσπάθεια των ανθρώπων να βελτιώσουν το επίπεδο της ζωής τους, σε όποια κοινωνικο-οικονομική τάξη και αν ανήκαν. Η εκπαίδευση άλλοτε είχε σκοπό την περαιτέρω ενασχόληση με τις επιστήμες και τα επαγγέλματα και άλλοτε την παίδευση των μαθητών σε γνωστικό και ηθικοπλαστικό επίπεδο.

Τα προβλήματα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι εκπαιδευτικοί της εποχής ήταν ποικίλα. Η υλικοτεχνική υποδομή ήταν ελλιπής, τα κτίρια παλιά και κάποιες φορές ακατάλληλα προς διδασκαλία, οι μαθητές που αναλογούσαν σε καθένα δάσκαλο πολλοί και η παιδαγωγική κατάρτιση, αν και απαραίτητη, δεν υπήρχε πάντα. Ωστόσο, πάντα γινόταν προσπάθεια να αξιοποιούνται οι καλύτεροι στις θέσεις των Δασκάλων και των Διδασκαλισσών, και οι καλύτεροι για την εποχή εκείνη, έπρεπε όχι μόνο να είναι γνώστες του αντικειμένου αλλά και να επιδεικνύουν το κατάλληλο ήθος εντός και εκτός σχολικής τάξης, ήθος που διαμόρφωνε η κοινωνία και η εκκλησία. Από οικονομικής πλευράς, γινόταν συλλογική προσπάθεια να εξευρεθούν πόροι για την ανέγερση και διατήρηση καινούριων σχολείων, αλλά και για την εύρυθμη λειτουργία των ήδη υπάρχοντων. Οι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι, ο ρόλος των οποίων ήταν καθοριστικός, τα υπουργεία της ελεύθερης Ελλάδας, οι κοινότητες, η εκκλησία, οι έρανοι, οι χορηγίες αλλά τα έργα των ίδιων των μαθητών που πωλούνταν, όπως εργόχειρα, συνέβαλαν αθροιστικά στη στήριξη της εκπαίδευσης.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο που αναδείχθηκε είναι η διακύμανση του μαθητικού πληθυσμού ανάλογα με τα ιστορικά γεγονότα. Τη δεκαετία του 1880 που ανεγείρονται αρκετά σχολεία σε σχέση με τα ήδη τότε υπάρχοντα, προσέρχονται αρκετοί μαθητές στα ιδρύματα, με το μέσο όρο ηλικίας ανά τάξη να είναι αυξημένος σε σχέση με τα σημερινά δεδομένα, ωστόσο οι ακραίες τιμές δεν παρατηρούνταν συχνά. Η πτώχευση του 1893 μείωσε αισθητά τον αριθμό των εκπαιδευομένων, γεγονός που κατέδειξε ότι οι οικογένειες θεωρούσαν πολυτέλεια τη μόρφωση των παιδιών σε κατάσταση οικονομικής κρίσης, και ότι θα ήταν πιο ωφέλιμο να βοηθούν είτε στο επάγγελμα του πατέρα είτε στο νοικοκυριό. Αντίστοιχα, μαθητική διαρροή παρατηρήθηκε και στην ήττα του ελληνο-τουρκικού Πολέμου το 1897, όπου οι επιδημίες και οι θάνατοι είχαν αυξηθεί, ενώ το προσδόκιμο του μέσου όρου ζωής είχε μειωθεί αισθητά. Αντίθετα, ο Μακεδονικός Αγώνας δεν επηρέασε στον ίδιο βαθμό

τα σχολεία, αφού και οι μαθήτριες στην Αστική Σχολή Θηλέων ελαττώθηκαν, μα όχι σημαντικά, όπως ίσως αναμέναμε. Με το πέρας των Βαλκανικών Πολέμων και την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, οι μαθητές και οι μαθήτριες ενεγράφησαν και πάλι στα σχολεία, και μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις σχεδόν σε ποσοστό διπλάσιο σε σχέση με το διάστημα πριν τους Βαλκανικούς.

Πολύ σημαντική βέβαια ήταν και η δράση των διαφόρων πολιτισμικών εθνοτήτων που συναποτελούσαν τη Θεσσαλονίκη. Εκπαιδευτικά ιδρύματα από κοινότητες, οργανισμούς και ιδιώτες, ιδρύθηκαν με σκοπό να μορφώσουν με συγκεκριμένο τρόπο τους μαθητές τους και αν μπορούν να καταφέρουν να τους προσελκύσουν στην κουλτούρα τους. Αυτή η προσπάθεια, που γινόταν από κάθε πλευρά και με κάθε μέσο, προκάλεσε σε αρκετές περιπτώσεις έριδες μεταξύ των ομάδων και προστριβές, που οδήγησαν στην απομόνωση κάθε ομάδας αντί σε μια συλλογική προσπάθεια για εκπαιδευτική άνοδο. Κυρίαρχα ήταν τα ισραηλιτικά, τα γαλλικά, τα ιταλικά και τα μουσουλμανικά σχολεία, και ακολουθούσαν των βαλκανικών εθνοτήτων.

Δε θα μπορούσε, όμως, να υπάρξει εκπαίδευση χωρίς την κατάλληλη επιμόρφωση των Δασκάλων, ανδρών και γυναικών. Η ίδρυση Διδασκαλείου αλλά και Παρθεναγωγείου δήλωνε τις απαιτήσεις κατάρτισης που είχε η κοινωνία από τους δασκάλους, στο βαθμό που ήταν εφικτό, ώστε τα σχολεία να είναι στελεχωμένα από ικανό και πεπαιδευμένο προσωπικό. Αξίζει να αναφερθεί ότι στις περιπτώσεις μόνο που είχαν εξαντληθεί οι Διδάσκαλοι με δίπλωμα, προσλαμβάνονταν απόφοιτοι Γυμνασίων, γεγονός που προβάλλει, αφενός, την επιδίωξη πρόσληψης κατάλληλα εκπαιδευμένων ατόμων στο διδακτικό δυναμικό, και αφετέρου, την ανάγκη ύπαρξης περισσότερων Δασκάλων, καθώς τα σχολεία που ιδρύονταν και οι μαθητές που φοιτούσαν σε αυτά αυξάνονταν με έντονο ρυθμό.

Αν μπορούσα να συνοψίσω σε μια φράση την εκπαιδευτική κίνηση που παρατηρήθηκε στο ψηφιδωτό της Θεσσαλονίκης την περίοδο από το 1880 ως το 1914, θα έλεγα ότι πρόκειται για «εκπαιδευτικό ηφαίστειο» ` ηφαίστειο που κόπαζε σε περιόδους κρίσης και προετοιμαζόταν για εκτόνωση μόλις το έδαφος γινόταν πρόσφορο. Και αναδείχθηκε η ποικιλομορφία της πόλης, ακριβώς γιατί μέσω της εκπαίδευσης προσπάθησε να ξεπεράσει τα εμπόδια που δημιουργούσαν οι εκάστοτε συνθήκες, να ανασυσταθεί και να φτάσει ως ένα βαθμό ακόμη και μέχρι το σήμερα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Αγραφιώτου-Ζαχοπούλου, Π. (1997). *Σχολεία της Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη: Ιανός.

Αμπατζίδου, Β. (1993). “Η περίπτωση της Αστικής Σχολής Θηλέων Θεσσαλονίκης”. Στο συμπόσιο, *Τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*. Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, σσ.177-189.

Βακαλόπουλος, Κ. (1991). *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού: Μακεδονία*. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη.

Βαχάρογλου, Ε. (2009). *Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης από το 1850 έως το 1912: (σχολεία, μαθητές-μαθήτριες, εκπαιδευτικοί) Ο ρόλος της Εκκλησίας και των Ελληνικών Κοινοτήτων στη διαμόρφωση και εξέλιξη του εκπαιδευτικού δικτύου*. Αθήνα: Αδελφοί Κυριακίδη.

Γκίνη, Κ. (1993). “Η ελληνική κοινότητα της Θεσσαλονίκης”. Στο συμπόσιο, *Τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*. Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, σσ.57-71

Δαλακούρα, Κ. (1993). “Το οργανωτικό πλαίσιο του Ανώτερου Παρθενγωγείου Θεσσαλονίκης”. Στο συμπόσιο, *Τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*. Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, σσ.211-235.

Δαλακούρα, Κ. (2000). *Το Κεντρικό Παρθενγωγείο Θεσσαλονίκης (1854-1914): Μια πρώτη προσέγγιση της εκπαίδευσης των θήλεων στη Θεσσαλονίκη κατά την τελευταία περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας*. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη.

Καλασαρίδου, Σ. (2005). *Η εκπαίδευση στη Θεσσαλονίκη από τις αρχές του 20^{ου} ως τις αρχές του 21^{ου} αιώνα: Από την πολυεθνικότητα στην πολυπολιτισμικότητα*. Θεσσαλονίκη.

Κούρτη, Ι. (1993). “Περιεχόμενα σπουδών και Ωρολόγιο Πρόγραμμα στο Ανώτερο Παρθεναγωγείο Θεσσαλονίκης”. Στο συμπόσιο, *Τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*. Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης: σσ.237-247.

Μαγαλιού, Λ. (1993). “Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα των Συλλόγων της Θεσσαλονίκης”. Στο συμπόσιο, *Τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*. Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, σσ.117-135.

Μόσχου, Ε. (1993). “Τα ιδιωτικά (Ελληνικά και Ξένα) Σχολεία στη Θεσσαλονίκη”. Στο συμπόσιο, *Τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*. Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, σσ. 267-275.

Μπονίδης, Κ. (1993). “Ο εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος”. Στο συμπόσιο, *Τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*. Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, σσ.93-116.

Μπονίδης, Κ. (1997). “Η Δραστηριότητα των Ελληνικών Φιλεκπαιδευτικών συλλόγων στη Μακεδονία κατά την περίοδο 1869-1914”. Στο Τερζής & Ζιώγου-Καραστεργίου (επιμ.). *Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία: Πρώτη προσέγγιση και απογραφή*. Αθήνα: Αδελφοί Κυριακίδη, σσ. 57-99.

Ντούνα, Ε. και Αμπατζίδου Β. (1993). “Γενικά για την Προσχολική Αγωγή και τη Δημοτική Εκπαίδευση στη Θεσσαλονίκη”. Στο συμπόσιο, *Τα ελληνικά σχολεία στη*

Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας. Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, σσ.137-175.

Παπαδόπουλος, Δ. (1993). “Το Διδασκαλείο Θεσσαλονίκης”. Στο συμπόσιο, *Τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*. Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, σσ.201-209.

Παπαστάθης, Κ. (1997). “Η πνευματική ζωή στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη”. Στο Ι. Χασιώτης (επιμ.). *Τοις αγαθοίς Βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη: Ιστορία και Πολιτισμός*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Τάρεκ, Α. (1993). “Η περίπτωση των σχολείων του Ασβεστοχωρίου”. Στο συμπόσιο, *Τα ελληνικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*. Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, σσ.191-199.

Τομανάς, Κ. (1997). *Τα σχολεία της Θεσσαλονίκης μέχρι το 1944*. Θεσσαλονίκη: Νησίδες.

Τουλουμτζή, Φ. (1997). *Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση στη Θεσσαλονίκη κατά την τελευταία περίοδο της τουρκοκρατίας: οι περιπτώσεις των αστικών σχολών: Κεντρικής Αστικής Σχολής, Αστικής Σχολής Αναλήψεως, Αστικής Σχολής Βαρδαρίου*. Θεσσαλονίκη.

Vakalopoulos, A. (1984). *A history of Thessaloniki*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.

Παράρτημα

Τα ξένα σχολεία της Θεσσαλονίκης

Όνομα σχολείου	Εθνότητας	Έτος ίδρυσης	Μαθήματα	Δημόσια/Ιδιωτική	Τάξεις	Αριθμός μαθητών/τριών	Φύλο
Ταλμούδ Τορά	ισραηλτικής	1520	-	-	-	-	-
Ρεζή Βαρδάρ	Ισραηλτικής	-	-	-	-	-	-
Αγίας Παρασκευής	Ισραηλτικής	-	-	-	-	-	-
Καλαμαριάς	Ισραηλτικής	-	-	-	-	-	-
“6”	Ισραηλτικής	-	-	-	-	-	-
Καζές	Ισραηλτικής	-	-	-	-	-	-
Ιερατική Σχολή Χαϊμούτσο Κόβο	Ισραηλτικής	-	-	-	-	-	-
Σχολείο Δασκάλων Ραββίνων	Ισραηλτικής	-	-	-	-	-	-
Σχολείο Αρρένων	Ισραηλτικής	1873	-	-	-	-	A
Παρθενωγείο	Ισραηλτικής	1874	-	-	-	-	Θ
2 Δημοτικά Σχολεία Θηλέων	Ισραηλτικής	-	-	-	-	-	Θ

Δημοτικό Σχολείο Αρρένων	Ισραηλτική	-	-	-	-	-	A
Άσυλο Θηλέων	Ισραηλτική	-	-	-	-	-	Θ
Επαγγελματική ή Σχολή Θηλέων	Ισραηλτική	1887	Ραπτική, κέντημα	-	-	-	Θ
Επαγγελματική ή Σχολή Αρρένων	Ισραηλτική	-	Ξυλουργική, σιδηρουργική, ξύλογλυπτική, μαρμαρογλυπτική, τυπογραφία, λογιστική, καταστιχογραφία	-	-	-	A
Σχολή Γκατένιο (νυχτερινή)	Ισραηλτική	-	-	Ιδιωτική	-	-	-
Σχολή Αλτσέχ	Ισραηλτική	-	-	Ιδιωτική	-	-	-
Σχολή Μπερν αδούτ	Ισραηλτική	-	-	Ιδιωτική	-	-	-
Σχολή Μαϊρ Πιντόν	Ισραηλτική	-	-	Ιδιωτική	-	-	-
Σχολή Σόλων Τζαχών (Δημοτικό)	Ισραηλτική	-	-	Ιδιωτική	-	-	-
Ορφαν	ισραηλιτι	-	-	Ιδιωτικ	-	-	A

οτροφείο Αρρένων Αλλατί νι	κής			ή			
Μικτό Νηπιαγ ωγείο	Ισραηλι τικής	-	-	-	-	-	-
Τεχνικ ή Σχολή Αρρένων	Ισραηλι τικής	-	-	-	-	-	A
Σχολείο Θηλέων	Ισραηλι τικής	-	-	-	7/τάξιο	630	Θ
Επαγγελ ματικ ή Σχολή Θηλέων	Ισραηλι τικής	-	-	-	6/τάξια	58	Θ
2 λαϊκά Σχολεί α Θηλέων	Ισραηλι τικής	-	-	-	-	260	Θ
Λαϊκό Σχολείο Αρρένων	Ισραηλι τικής	-	-	-	-	300	A
Επαγγελ ματικ ή Σχολή Θηλέων	Ισραηλι τικής	-	-	-	-	240	Θ
Deutsche Schule	Γερμανικ ής	1888	-	-	8/τάξια	164	-
Deutsche Hohere Schule	Γερμανικ ής	1907	-	-	-	30	-
Missio n Laique	Γαλλικής	1906	-	-	-	410	-

Francaise								
De la Salle	Γαλλικής	1888	-	-	-	-	-	A
Seminaire Catholique	Γαλλικής	-	-	-	-	-	-	A
College de Saint Vincent de Paul	Γαλλικής	1861	-	-	-	-	-	Θ
Ecole de filles de la Charite	Γαλλικής	1894	-	-	-	-	-	Θ
Κουκουλέ	Γαλλικής	-	-	-	-	-	-	Θ
Ecole Paroissiale	Γαλλικής	-	-	-	3/τάξιο	-	-	-
Μονής Λαζαριστών	Γαλλικής	1884	-	-	-	33	-	-
Βασιλική Σχολή Αρρένων	Ιταλικής	-	-	-	5/τάξια	202	-	A
Βασιλική Σχολή Θηλέων	Ιταλικής	1888	-	-	-	180	-	Θ
Alessandro Manzoni	Ιταλικής	-	-	-	-	-	-	A
Πριγκιπίσσης Ιολάνδης	Ιταλικής	1910	-	-	-	-	-	Θ
Ουμβέρτος Α΄	Ιταλικής	1891	-	-	4/τάξια	-	-	-
Επαγγελματικ	Ιταλικής	-	-	-	-	-	-	Θ

ή Σχολή Θηλέω ν							
Dante Alighie ri	Ιταλικής	-	-	-	-	-	-
Διεθνές Αγγλικ ό Παρθε ναγωγε ίο	Αγγλικής	1907	-	-	5/τάξιο	50	Θ
Παρθε ναγωγε ίο Γκρόσ μπερ	Αγγλικής	-	-	-	-	-	Θ
Ανώτε ρη Αστική Σχολή Αρρέν ων	Σερβικής	-	-	-	-	140	A
Αστική Σχολή Θηλέω ν	Σερβικής	-	-	-	-	63	Θ
2 μικτά Νηπιαγ ωγεία	Σερβικής	-	-	-	-	37	A & Θ
Δημοτι κό Σχολεί ο	Αρμενικ ής	1909	-	-	-	-	-
Αμερικ ανική Γεωργι κή Σχολή	Αμερικα νικής	1902 ή 1904	Αγροτικ ά μαθήματ α	-	-	-	-
Κολλέγ ιο Ανατόλ ια	Αμερικα νικής	-	-	Ιδιωτικ ό	4- 5/τάξιο	-	-
Δύο Δημοτι κά Σχολεί α	Ρουμανι κής	-			-	-	-
2	Μουσού	1882	-	-	-	-	-

Ρουσδιές	λμανικής						
Ιδαδιέ	Μουσουλμανικής	-	-	-	-	-	-
Αστική Σχολή	Μουσουλμανικής	-	-	-	-	-	-
10 Δημοτικά Σχολεία	Μουσουλμανικής	-	-	-	-	-	-
4 Νηπιαγωγεία	Μουσουλμανικής	-	-	-	-	537	A & Θ
Γεωργική Σχολή	Μουσουλμανικής	-	-	-	-	-	-
Εμπορική Σχολή	Μουσουλμανικής	-	-	-	-	124	A & Θ
Ημι-γυμνάσιο	Μουσουλμανικής	-	-	-	5/τάξιο	93	-
2 Παρθεναγωγεία	Μουσουλμανικής	-	-	-	-	276	-
Αστική Σχολή	Μουσουλμανικής	-	-	-	8/τάξια	100	A & Θ
Προπαρασκευαστική Σχολή διοικητικών υπαλλήλων	Μουσουλμανικής	-	-	-	-	530	-
Πρακτική Γεωργική Σχολή	Μουσουλμανικής	-	-	-	-	-	A
Επαγγελματική Σχολή	Μουσουλμανικής	-	-	-	5/τάξια	-	-
Σχολή Ντονμέδων	Μουσουλμανικής	-	-	Ιδιωτική	-	708	A & Θ
Δημοτικά	Βουλγαρικά	1871	-	-	-	-	-

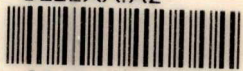
κό χολείο	ικής						
3 Δημοτι κά Σχολεί α	Βουλγαρ ικής	-	-	-	-	452	Μικτά
Παρθε ναγωγεί ο	Βουλγαρ ικής	-	-	-	-	183	-
Εμπορι κή Σχολή	Βουλγαρ ικής	-	-	-	3/τάξια	-	-
Γυμνά σιο	Βουλγαρ ικής	-	-	-	8/τάξιο	-	-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000008822